

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

32e jaargang nr. 2 maart

1991

met o.a. de
winnaars van de
HdRprijs, stofkeuze op de
basisschool en het CE Europa 1992

**Vereniging van docenten
geschiedenis en staatsinrichting
in Nederland**

Algemeen Bestuur

Mw. Z. Matthee, *voorzitter*,
Heivlinder 53, 2317 JT Leiden.
Tel. 071 - 21 58 73.

Mw. T. Perdeck-Schimmel,
vice-voorzitter, Timorstraat 27,
3818 CK Amersfoort.
Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. J. van der Leeuw-Roord,
le secretaris, Louise Henriettestraat
16, 2595 TH Den Haag.
Tel. 070 - 38 24 872.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-
Rijlaarsdam, *2e secretaris*, Postbus 360,
2920 AJ Krimpen a/d IJssel.
Tel. 01807 - 12 298.

H. van Duijsen, *penningmeester*,
Lokeren 105, 5235 DC Den Bosch.
Tel. 073 - 41 78 22.

L.J.G. van Schie, Dennenbosweg 17,
7556 CB Hengelo.
Tel. 074 - 50 05 40.
F.R. Kat, Jeudestraat 4,
4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.
R. Donk, Wijnmanlaan 32,
8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

kleio

U kunt zich opgeven als lid van de
VGN bij de administratie Vreeswijk-
straat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u
daarbij aangeven tot welke categorie
van leraren u behoort en op welk
schooltype u werkzaam bent.

Voor 1991 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die niet
meer in het onderwijs werkzaam zijn)
en studenten f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per week
les geven kunnen in aanmerking komen
voor een korting. Hiertoe moet u jaar-
lijks voor 1 december een verzoek in-
dienen bij de penningmeester met ver-
melding van het aantal lesuren, de
school en de categorie waartoe u be-
hoort.

*Adreswijzigingen en opzeggingen die-
nen schriftelijk aan de administratie te
geschieden.*

**Kleio is het blad van de VGN en
verschijnt tien maal per jaar,
incidenteel met (mini-)didactica.**

Redactie

A.C.M. Peek, *voorzitter*,
Nijenheim 21-09, 3704 AJ Zeist.
Tel. 03404 - 62 886.

J.A. de Ruiter, Almelo.

B. Engbers, Utrecht.

D. Verkuil, Den Haag

H.J.C. Termeer, Nijmegen.

W. Rongen, Utrecht.

*Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5,
7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987.*

*Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoop-
man, Omloop-West 9, 3402 XM IJssel-
stein. Tel. 03408 - 8 35 76.*

Alle leden van de VGN hebben een
abonnement op Kleio. Niet-leden kun-
nen zich abonneren, maar reglementair
komen alleen diegenen in aanmerking
voor een abonnement zonder lidmaat-
schap, die niet werkzaam zijn als docent

geschiedenis en staatsinrichting in eni-
gerlei categorie van onderwijs in
Nederland. Over uitzonderingen beslist
het bestuur.

Voor 1991 kost een abonnement:

Nederland en België	f90,-
Buitenland	f105,-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost	f130,-
Losse nummers	f9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal
in de serie Kleio-Didactica en andere
uitgaven van de VGN vindt u in de
Kleio-krant achter in het blad.

U kunt bestellen door het betreffende
bedrag over te maken op Postbanknum-
mer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester
VGN te Den Haag. Wilt u op het giro-
biljet aangeven om welke nummers het
gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.

Prijzen:

- 1 pagina f410,-
- 1/2 pagina f325,-
- 1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere formaten
en inleverdata van de opnamemodellen
kunt u zich wenden tot de eindredac-
teur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 Kleio-gesprek met de winnaars van de Huib de Ruyterprijs

T. Bogaerts, W. Rongen

8 Over het verschil tussen IJzertijd en Gouden Eeuw

W.P.R.A. Cappers

14 Besprekingsartikel 'Bouwstenen voor Intercultureel Onderwijs'

C. Bogaerts

21 CE 1992 'Europa'

J. Hermans, W. Lenders, W. Blankert

27 Spiegelbeeld, vertel eens even ... Andere ervaringen met het eindexa- men vrouwengeschiedenis in 1990

J. Eijt, M. Grever, J. Riksen

31 Spiegelbeeld gespiegeld. Een reactie op 'Spiegelbeeld, vertel eens even ...'

K. Faber, W. Los

33 Boek van de maand

G. Giezeman

38 In 't kort en recensies

44 Kleio-krant

*Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan
de secretaris van de redactie. Berichten
voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws,
aktualiteiten, aankondigingen) kunt u stu-
ren aan de eindredacteur. Uiterste inlever-
data staan in de Kleiokrante achterin het
blad.*

kleio

nummer 2/91
pagina's 2 en 3

Kleio-gesprek met de winnaars van de Huib de Ruyterprijs

Tineke Bogaerts en Wim Rongen

Tijdens de jaarvergadering van 9 maart 1991 is de jaarlijkse Huib de Ruyterprijs uitgereikt aan de makers van twee VPRO-programma's, waarin op een aantrekkelijke wijze wordt gewerkt met geschiedenis: 'Het spoor terug', een wekelijks radioprogramma gebaseerd op oral history en 'Wie was je opa's opa, Opa?', een TV-programma van 12 afleveringen voor kinderen van negen tot twaalf dat vorig jaar werd uitgezonden op zondagochtend.

Al in januari, het VGN-bestuur had ons tijdig ingelicht, spraken wij met Henriëtte Theunissen en Niek Koppen, respectievelijk researcher en regisseur van 'Opa's opa' en Kees Slager, de eindredacteur van 'Het spoor terug'.

Kleio: Zowel 'Het spoor terug' als 'Wie was je opa's opa, Opa?' zijn geen onbekende programma's. 'Opa's opa' werd uitgezonden op een tamelijk riant tijdstip, niet al te vroeg op zondagochtend en iedereen met jongere kinderen heeft het vast wel eens gezien. Wij ook. En van 'het spoor terug' worden heel wat cassettebandjes verkocht.

Waarom zijn jullie deze programma's gaan maken?

De voordelen van meer zendtijd

Kees Slager: Het is ons belangrijkste doel om 'gesproken geschiedenis' te leveren. Eigenlijk is dat het vanaf het begin geweest. Toen de VPRO B-omroep werd, ging bij de radio de zendtijd vooruit van 12,5 naar 38 uur en konden wij dus heel wat hobbies botvieren. Die van mij was om wat te doen met ooggetuigen. Wij zijn toen begonnen met het programma 'Het spoor', waarvan in 1987 'Het spoor terug' werd afgesplitst. 'Het spoor' is een achtergrondprogramma bij de actualiteit gebleven en 'Het spoor terug' wordt gevuld met nieuwgaring over zaken in het verleden op basis van oral history.

Kleio: Hoe gaan jullie te werk? Ik hoorde laatst een aflevering over de Gazelle-fabriek?

Kees: De serie die nu loopt, gaat over

dorpsfabrieken en de aflevering over Gazelle is er daar één van. In deze serie komen meer fabrieken in dorpen aan de orde, die we allemaal ongeveer op dezelfde manier aanpakken. Wij hebben bij 'Het spoor terug' bewust gekozen voor series. Je kunt dan wat meer tijd claimen om in te lezen, want dit programma vergt heel wat voorbereiding - vooral ook wat betreft de achtergronden in het algemeen.

Die kennis proberen we vervolgens op een aantal plaatsen in te zetten. Zo hebben we het bij vorige onderwerpen van 'Het spoor terug' ook gedaan.

Het grootste deel van een uitzending wordt besteed aan de verhalen van ooggetuigen, maar binnen het kader van de presentatieteksten gebruik je schriftelijke informatiebronnen. En ook voor je op stap gaat naar je ooggetuigen moet je je behoorlijk inlezen.

Kleio: Ga je gericht mensen zoeken als je ingelezen bent? Laat je die mensen dan dingen zeggen zoals jij je ze voorstelt, uit je eigen voorkennis bedoel ik?

Kees: Nou, je hebt je eigen basisvragen wel in je achterhoofd en de vragen die je de ooggetuigen stelt zijn daarvan afgeleid, maar je weet niet van te voren wat de mensen gaan zeggen. Soms is een antwoord heel verrassend en kom je op zaken terecht waar je weer mee verder gaat.

Standaardverhalen zijn natuurlijk wel te voorzien. Neem bijvoorbeeld de Februariramp van 1953, vragen daarover leveren alleen barre ellende op als je niet oppast. We hebben toen met opzet een vraagstelling genomen, waarbij de ellende niet centraal stond; namelijk 'In hoeverre zijn de autoriteiten toen op hun post geweest?' en 'Wat is er precies gebeurd?'. Wij zijn

V.l.n.r. Kees Slager, Henriëtte Theunissen en Niek Koppen.

'Ras breekt het uur der vrijheid aan' - 13 radioprogramma's over het roerige einde van de negentiende eeuw.

de ramp dus kritisch gaan benaderen. We hebben ook niet alleen maar autoriteiten aan het woord gelaten, dat doen we eigenlijk zo weinig mogelijk. Het programma gaat in principe over de gewone man. Hoe heeft die de geschiedenis beleefd, waarbij is hij als ooggetuige aanwezig geweest, wat kan hij er nog over vertellen?

Ieder zijn eigen verleden

Kleio: Is dat dan de waarheid?

Kees: Nee, het is ook niet onze bedoeling om 'de waarheid' duidelijk te maken. 'Dé waarheid' bestaat volgens ons niet.

Henriëtte: Je laat dus iedereen zijn eigen waarheid vertellen.

Ben je dan nog kritisch ten opzichte van de mensen die je laat praten?

Kees: Nou ja, je bent meestal niet van één ooggetuige afhankelijk en zeker bij belangrijke informatie zoek je naar meer mensen die hetzelfde vertellen.

Neem bijvoorbeeld weer de Februariramp. Toen we hoorden dat in Zierikzee de vloedplanken - planken waarmee de haven afgesloten werd bij extreem hoog water - nogal wat mankementen vertoonden hadden, verrot waren en niet goed onderhouden, zijn we ook de timmerman gaan opzoeken, die voor dat onderhoud verantwoordelijk was. En tevens bleek dit gegeven vrij bekend te zijn bij ouderen.

Als verschillende verhalen met elkaar in tegenspraak zijn, dan moet je verder vragen en meer informanten zoeken.

Kleio: Je werkt dus vanuit vragen, waar mensen op ingaan en afhankelijk van wat je hoort kom je verder - een serie met een open einde?

Kees: Ja zeker, en dat per aflevering.

Een serie bestaat meestal uit een aantal op zichzelf staande afleveringen.

Neem bijvoorbeeld de serie over de wederopbouw. Allerlei aspecten daarvan kwamen in op zichzelfstaande afleveringen aan de orde. In 'Na de roes' spraken we mensen over de teleurstelling na de bevrijding, in 'De droogmaking van Walcheren' ging het over iets heel anders - over het grote geld dat daarbij met name door aannemers is verdiend.

Ik streef naar boeiende verhalen en die zijn vaak een aanvulling op de bekende gegevens: soms zelfs een correctie daarvan. Wij hebben niet de pretentie 'de geschiedenis' duidelijk te maken. Dat doen ze bij Teleac. Wij zijn wat minder afstandelijk. Wij blijven een radioprogramma waarin het het doel is verhalen van men-

sen te laten horen over een verleden waaraan ze zelf hebben deel genomen. Wie die verhalen hoort en de geschreven geschiedenis kent, krijgt een completer beeld van het verleden.

De keuze van onderwerpen

Kleio: Hoe komen jullie aan de onderwerpen?

Kees: Medewerkers aan het programma komen met ideeën en die worden tijdens redactievergaderingen ddorgepraat. Soms zien we een voorstel echt zitten. Je hebt dan het gevoel dat een onderwerp niet helemaal afgekloten is - overigens komt dat bij onze manier van werken weinig voor - en dat het boeiend kan zijn.

In de eerste jaren zaten we sterk in de sfeer van oorlog en rampen. Allerlei aspecten van de Tweede Wereldoorlog kwamen bijvoorbeeld aan de orde. De laatste tijd zoeken we wat minder naar dramatische episodes, hoewel ook dan heel wat roddel en achterklap blijkt te bestaan.

Nu werken we aan een serie waarin de invloed van een fabriek op een dorp, op het hele maatschappelijk leven daar, centraal staat, zo'n situatie waarbij de directeur van de fabriek zo ongeveer in de praktijk de burgemeester blijkt te zijn. Behalve over de Gazellefabriek zijn er afleveringen over de bierbrouwerij De Vriendenkring in Arcen, een uienfabriek in Zeeland, over Dru in Ulft, De Ploeg, de zinkfabriek in Dorplein en nog een paar. Hierna komt er een serie over jeugdcultuur van de twintiger jaren tot nu, met name over de ongeorganiseerde jeugd en de reactie van de burgerij erop, bijvoorbeeld over het dansprobleem en de verderfelijke invloed van de film in de twintiger jaren en over de massajeugd van de jaren vijftig.

Henriëtte: Onze serie is speciaal voor kinderen gemaakt. We hadden een duidelijke doelgroep.

We hebben eerst een indeling gemaakt van thema's die voor kinderen belangrijk kunnen zijn: kleding, eten, spelletjes, geboorte, school, huisdieren en dergelijke.

Ik ben gaan lezen over die onderwerpen en we zijn gaan praten met historisch pedagogen, die ons weer wezen op andere literatuur. De huisdieren hebben we toen moeten laten vallen. Je ziet wel kinderen met honden en katten op een schilderij, maar wat ze er nou precies mee hadden, daar kon ik niet achter komen.

Niek: Er was wel literatuur over kinderen van vroeger, maar eigenlijk bleek dat toch

kleio

'... Iedereen heeft zijn eigen waarheid.'

maar weinig. Door het raadplegen van deskundigen kwamen we wel verder, maar uiteindelijk waren we weer bij de eerste deskundige terug en dan was het kringetje rond en stopte de informatie.

Henriëtte: Verder hebben we de onderwerpen zoveel mogelijk gespreid over de tijd en de ruimte, heel Nederland en België.

Als we definitief een thema gekozen hadden dan zochten we naar een kind dat echt bestaan had, waarvan nog archiefberichten waren. Van dat kind zochten we dan zoveel mogelijk uit. De straat waar het gewoond had, of het huis er nog stond, hoe het gekleed moet zijn geweest.

Niek: Via onze deskundigen kwamen we soms heel erg veel te weten over een persoon. Van Maté Everaerts, een jongen die eind vorige eeuw werkte bij Regout in Maastricht, bleken bijna de röntgenfoto's nog in het archief te zitten.

Henriëtte: Wij vonden ook wel heel onverwachte dingen, een foto van het kind bijvoorbeeld. Dat roert je, je kunt zien over wie je het hebt.

Kees: Dat gevoel had ik soms ook. Wij interviewen over het algemeen oude mensen en soms vertellen die dan iets waarvan je weet dat als jij het niet gevraagd zou hebben het voorgoed verdwenen zou zijn.

Henriëtte: We hadden zoiets met een meisje van 10 jaar. Haar vader was kapitein en ze had een keer mee mogen varen op een grote reis. Ze had toen een dagboek bijgehouden en dat is bewaard gebleven. Dat is al heel bijzonder, maar in dat dagboek sprak ze soms over een oom Douwes, een broer van haar moeder die

van haar meisjesnaam Dekker heette. Het duurde nog heel lang tot we link legden naar Multatuli, Douwes Dekker.

Maar toen dat eenmaal gebeurd was zijn we in het Multatuli Museum gaan zoeken of hij iets over zijn nichtje gezegd had. Hij bleek zijn nichtjes soms te noemen en in een oude uitgave van een van zijn boeken stond een foto van onze Anne. Dat was heel leuk.

Kleio: Vind je nu wel genoeg materiaal om de tijd te vullen, of zijn jullie wel eens teleurgesteld geweest omdat je toch maar weinig te bieden had voor je gevoel?

Henriëtte: De uitzending over de spelletjes was moeilijk. Je hebt natuurlijk het schilderij van Bruegel, dus we moesten een kind hebben uit die tijd in België. Daar was niet onmiddellijk iemand te vinden. Via het archief in Leuven kwamen we nog wel aan een naam, Martine van Mechelen, maar verder niets. De uitzending is toen dus vooral over de spelletjes zelf gegaan.

De bedoeling van 'Opa's opa'

Kleio: Zijn jullie ooit van plan geweest geschiedenis 'na te spelen'?

Niek: Nee, ik heb dat nooit leuk gevonden. Wij waren altijd bang dat het dan te slecht zou zijn. Je moet goede toneelspelers hebben, een goed script, dus veel geld. En het programma zou er dan ook niet uitspringen als een programma over geschiedenis.

Het was voor ons belangrijk te laten zien

dat het verleden nu nog bestaat, dat je er zelf iets aan kan doen om het te vinden. Als je aan je opa dingen vraagt over zijn jeugd is daarmee een stukje geschiedenis binnen je bereik.

Kleio: Is de geschiedenis zoals je die op school krijgt, of zoals jullie die zelf gehad hebben hier nog van invloed geweest?

Henriëtte: Onze onderwerpen krijg je natuurlijk helemaal niet, geschiedenis over kinderen aan de hand van thema's uit hun dagelijks leven.

Niek: Wij zijn ook geen historici al leek het alsof we historisch onderzoek aan het doen waren.

De vorm van ons programma hing samen met het feit dat wij vonden dat wij niet zelf moesten gaan beweren dat de geschiedenis zus of zo geweest is. Wij lieten de experts aan het woord en gingen ervan uit dat het wel zo geweest zou zijn als zij zeiden. Er waren er ook met een verschillende mening over iets. Zo'n probleem konden wij niet oplossen. We probeerden het dus maar te omzeilen.

Neem bijvoorbeeld de plaggenhutten in Drenthe; volgens de ene deskundige hebben die veel langer bestaan dan volgens de andere. Misschien heeft dat wel te maken met het feit dat men in Drenthe in verband met overheidssubsidies in het Westen graag een 'zielige' indruk maakte. Maar het verlossende woord hierover hebben we niet kunnen spreken.

Henriëtte: Verder was het onze bedoeling te laten zien dat professoren ook gewone mensen zijn, die open kunnen staan voor anderen die misschien niet zoveel van iets afweten.

In de praktijk bleek dat vaak voor te komen en we hebben een ruime keuze gehad uit mensen die heel normaal met ons omgingen.

Het dramatiseren van geschiedenis

Kleio: In 'Het spoor terug' is een serie geweest over het einde van de negentiende eeuw. Kun je daar iets over vertellen?

Kees: Dat is die keer geweest dat we het verleden zijn gaan naspelen. Het was een experiment.

Op basis van de Parlementaire Enquete van 1887 hebben we het gewone volk van die tijd kunnen laten horen. Toen ik die enquête las, dacht ik onmiddellijk dat dat iets voor de radio was. Maar het moest nagespeeld worden. Wij hebben toen een subsidie aangevraagd van het Stimule-

18e Eeuw: Kees op school. Tekening van Oscar de Wit in Henriëtte Theunissen, 'Wie was je opa's opa, Opa? Verhalen over echte kinderen van vroeger'.

ringsfonds voor de media, wij zijn gaan lezen en uiteindelijk zijn er 13 afleveringen gemaakt. De 'ooggetuigen' speelden hun rol zo, dat wij ze als gebruikelijk konden interviewen. En voor de couleur locale voegden we ook radiouitzendingen tussen de vraaggesprekken uit 1887, wat dus helemaal niet kan.

De uitzendingen hebben nogal in de publiciteit gestaan, meestal positief. Maar voor mijzelf als journalist was het toch minder bevredigend. Ik wist het beter dan de geïnterviewden en ik had een soort regisseursfunctie. De spelers moesten hun rollen precies zo invullen als de bedoeling was. Soms moest iets wel vier of vijf keer opnieuw omdat het niet goed genoeg was, of omdat iemand iets zei dat in 1887 niet kon.

Normaal hoor je bij een interview dingen die je nog niet weet en je gaat dan met een opgetogen gevoel naar huis, omdat je zo'n goede informant hebt gesproken. Nu gaven wij de mensen het materiaal, een soort persoonlijkheid op basis van egodocumenten van anderen en van de enquête.

Of dit nu echt een succes was kunnen we zelf niet beoordelen. Wij doen het waarschijnlijk niet nog eens. Voor één keer was het leuk, maar echte ooggetuigen zijn leuker.

De toekomst

Kleio: Hoe gaan jullie nu verder? Wordt er bijvoorbeeld weer een TV-serie gemaakt?

Henriëtte: Ik spreek nu alleen voor mezelf, over wat ik me er zelf van voorstelde. Geschiedenis vond ik eigenlijk helemaal niet interessant, zeker niet op school. Maar later ben ik gaan lezen, biografieën, en ging ik het verleden best leuk vinden. Toen vroeg ik me af 'Hoe kan ik dit nu aan kinderen over brengen?'. Niet de feitenkennis, de jaartallen, maar andere dingen, zodat hun belangstelling gewekt wordt. Ze hoeven echt niet te onthouden wat ze bij ons zien, als ze maar wat belangstelling en gevoel voor het verleden krijgen.

Niek: De deskundigen stonden nogal negatief tegenover onze ideeën. Ze vonden dat je dit soort zaken niet goed op de TV kan brengen. Zo'n programma zou veel te saai worden. Maar voor mijn gevoel is dat nogal meegevallen.

Henriëtte: Voor mij is dit nu afgelopen. Je gaat weer wat anders doen. Dat is de nor-

male gang van zaken bij ons soort werk. Maar het is leuk geweest.

Kees: Wij maken met 'Het spoor terug' in ieder geval het seizoen af, maar het is nog de vraag of het programma daarna wordt voortgezet. Ook voor mij geldt: je doet iets een aantal jaren en dan ga je weer eens met iets anders beginnen. Er zijn overigens nog oral history-onderwerpen genoeg.

Kleio: Hadden jullie respons?

Henriëtte: Niet vreselijk veel, wel wat brieven maar voornamelijk van ouderen, niet van kinderen.

Kees: Wij horen ook zelden wat. Maar de cassettebandjes worden goed verkocht. Gezien het tijdstip van de uitzending kunnen natuurlijk ook veel mensen niet luisteren. Men werkt.

Wij hebben ook geen duidelijke doelgroep, 'de luisteraar' van dat moment. Wij doen dus wat we zelf interessant en leuk vinden en wij hopen dan maar dat de luisteraars dat ook vinden.

Een paar jaar geleden toen we met de Hongerwinter bezig waren, hadden we een telefoonnummer, dat de mensen gelijk konden bellen. De telefoon stond toen roodgloeiend en een aantal van die opbellers hebben we ook later weer bij interviews kunnen gebruiken.

De VPRO en geschiedenis

Kleio: De Huib de Ruiterprijs wordt dit jaar uitgereikt aan jullie als makers van een radio- en een TV-programma, waarin geschiedenis op een aantrekkelijke wijze aan bod komt. Ze worden allebei geproduceerd voor de VPRO. Heeft die omroep een positieve instelling ten opzichte van geschiedenis? Wordt er bijvoorbeeld gezegd dat er iets van de zendtijd aan gewijd moet zijn?

Iedereen: Nee, zo kijken ze er helemaal niet tegenaan. Over het algemeen is het verleden helemaal niet in. Dat geldt ook voor ons werk. Heel veel mogelijk belangrijk historisch materiaal gaat verloren, voor behoud is er geen geld. Veel programma's zijn later gewoon weg.

Kees: Wat ons programma betreft, ik kwam zelf met oral history, omdat het mij zo geschikt leek voor de radio. Het kon toen bij de VPRO. Ze vonden het wel leuk, maar echt niet omdat het geschiedenis was.

Kleio: Bedankt voor dit gesprek.

kleio

De twaalf afleveringen van 'Wie was je opa's opa, Opa?' zijn op videoband verkrijgbaar bij het NIAM in Den Haag. Ook kunt u ze bespreken bij de Openbare Bibliotheken. Een aflevering duurt 24 minuten.

De titels zijn (behalve de hoofdtitel 'Wie was je opa's opa, Opa?'): Willem Sonderland (14e eeuw); Martina van Mechelen (16e eeuw); Jan Dircksz. (17e eeuw); Susanne Huygens (17e eeuw); Kees Backer (18e eeuw); Pieter uyt Brabant (18e eeuw); Aaltje Oosterling (18e eeuw); Antje van Dieren (19e eeuw); Anna Abrahamsz (19e eeuw); Maté Everaerts (19e eeuw); Anna Peters (20e eeuw); Cherry Selbach (20e eeuw).

Henriëtte Theunissen legde de resultaten van haar onderzoek, waarop de serie gebaseerd is, vast in het door Leopold in Amsterdam uitgegeven jeugdboek *Wie was je opa's opa, Opa? Verhalen over echte kinderen van vroeger*. Oscar de Wit maakte de tekeningen.

De hoofdstukken volgen de TV-serie: ieder verhaal gaat over een kind uit het verleden. Het zijn goed leesbare samenvattingen van de delen van de serie. Het 'onderzoekaspect' komt niet aan de orde. Hier gaat het alleen over het leven en de omgeving van het kind zelf. In de inleiding gaat de schrijfster in op haar onderzoek.

Ook los van de videoband is dit boek

een prima aanwinst voor de schoolbibliotheek. Prijs f24,50.

De Spoor Terug-uitzendingen zijn op cassette te bestellen bij de VPRO. De prijs van één programma is f10,-, wanneer u een hele serie bestelt kosten de drie eerste bandjes f10,- per stuk en de daarop volgende f5,- per stuk. Overigens is iedere aflevering los verkrijgbaar.

Om een overzicht te hebben kunt u het beste de catalogus van de VPRO Publieksservice aanvragen door f5,- over te maken op postgiro 444600 van de VPRO in Hilversum onder vermelding van 'Publieksservice Catalogus'.

Het Spoor Terug wordt uitgezonden op dinsdagmiddag tussen 15.00 en 16.00 uur. Tot nu toe zijn er o.a. uitzendingen geweest over:

de Hongerwinter (1984) - 6 cassettes 'met verhalen van mensen die het meemaakten';

de Joodse Quaestie (1985) - 4 cassettes over de thuiskomst van Joden en hoe het daarna verder ging;

Ons Indië (1985) - 4 cassettes over de komst naar Nederland van een grote stroom etnische bevolkingsgroepen; Indonesië 1920/1985 (1985) - 4 cassettes;

de Ramp (1986) - 4 cassettes over de watersnood van 1953;

Oranje Boven (1986) - 4 cassettes over het koningshuis en de daarbij behorende franje;

de Jaren Zestig (1986/1987) - 11 cassettes;

het Interbellum (1987) - 8 cassettes, waarin mensen vertellen over de grote gebeurtenissen in deze tijd, bijvoorbeeld de vergissing van Troelstra, de

vredesbeweging, de opkomst van de radio, de landarbeidersstaking, verstandig ouderschap, crisis en oproer, Mussert of Moskou;

Sport in de oorlog (1987) - 3 cassettes met o.a. verhalen over de Olympische Spelen in Berlijn in 1936 en waarom iedereen daar toch maar naar toe ging;

Radio in Oorlogstijd (1987) - 3 cassettes;

de Afrekening (1988) - in 11 delen, over Nederland na WO II;

Afscheid van Indië (1988) - in 10 delen;

de Wederopbouw (1989) - in 17 delen; Arbeiderslevens (1989) - 6 cassettes;

Ras breekt het uur der vrijheid aan..., serie over het roerige einde van de negentiende eeuw in 13 afleveringen (1990);

de geschiedenis van de Molukkers in Nederland 'Istori Maluku' (1990) - 6 cassettes.

Deze lijst is niet volledig. Er zijn ook allerlei programma's van een of twee uitzendingen geweest. Raadpleeg dus vooral de catalogus.

Anna op weg naar Oost-Indië. Tekening van Oscar de Wit.

Over het verschil tussen IJzertijd en Gouden Eeuw

W.P.R.A. Cappers

In dit artikel wordt de inhoud van geschiedenismethoden voor het basisonderwijs vanuit vakinhoudelijk standpunt bekritiseerd. Eisen uit de maatschappelijke en didactische hoek blijken vaak te leiden tot een stofkeuze, die vanuit de geschiedwetenschap gezien heel wat te wensen overlaat. De auteur geeft tevens in een uitgebreid schema aan op welke manier de leerstof wat verantwoord geordend zou zijn.

Zodra ik in de derde klas van de lagere school de voorloper van *Het Heden uit het Verleden* geschreven door Henri Arnoldus en P.M. Wolters in handen kreeg, was ik voor het vak geschiedenis gewonnen. Je las over jongens met vreemde namen als Baldo en Olwin, die lang geleden met pijl en boog een wolf schoten. Later leefde je mee met Karel de Grote, die in de strijd tegen de Moren zijn vriend Roeland verloor. Je leerde Michiel de Ruyter kennen, die zich als jongen reeds zo door de zee voelde aangetrokken, dat hij op een dag in de torenspits klom om de schepen al van ver te kunnen zien aankomen. De verhalen waren zo spannend, dat ik af en toe reeds een blik in het deeltje voor de vierde klas wierp om te zien, wat daarin werd verteld.¹

Van emotie naar vakinhoudelijke ordening

Wanneer je deze schoolboekjes als historicus later weer eens doorbladert, blijkt de kennismaking met het vak geschiedenis niet alleen interesse voor het verleden te hebben opgewekt. De leerlingen blijken tevens geordende stof voorgeschoteld te hebben gekregen. Deze leerstof kan op verschillende manieren worden ingedeeld. De meest voor de hand liggende wijze van ordening betreft vanzelfsprekend de presentatie. Zo werd de stof in *Het Heden uit het Verleden* hoofdzakelijk chronologisch behandeld.

Daarnaast kan er volgens het ideologische principe worden geordend. De deeltjes van bovengenoemde methode zijn bij-

Hij blies en blies...

voorbeeld van het keurmerk "nihil obstat" voorzien. Hierdoor stond de methode borg voor een kennismaking met de rooms-katholieke kijk op de voorbije tijd.

Tenslotte is er ook sprake van structureren via de keuze van onderwerpen en begrippen. In bovengenoemde geschiedenis-methode lagen de onderwerpen met name op het politieke, militaire, godsdienstige, economische en culturele vlak. Een onderwerp als de economie werd via begrippen als gilde, West-Indische Compagnie, het Continentaal Stelsel en de Benelux in historisch perspectief geplaatst.

De wijze van ordening van leerstof hangt samen met specifieke wensen ten aanzien van het karakter van een geschiedenismethode. Chronologische dan wel thematische presentatie van leerstof is in de eerste plaats een vakdidactische keuze. De voorkeur voor een rooms-katholieke of andersoortige kijk op het verleden hangt af van de ideologische achtergrond. Een selectie van onderwerpen en begrippen heeft vooral met inhoudelijke overwegingen te maken.

Aangezien alleen de laatstgenoemde ordening rechtstreeks met een visie op het vak geschiedenis heeft te maken, zal op dit punt nader worden ingegaan. De keuze voor behandeling van bepaalde onderwerpen en begrippen en de samenhang daartussen blijkt achteraf gezien bovendien heel belangrijk te zijn. De noodzaak van

kleio

nummer 2/91
pagina's 8 en 9

Voordeel voor lezers van Kleio

Het verlangen naar de natuur, Wenen in het fin de siècle, De middeleeuwse liefde, Venetië en Amsterdam en De Lage Landen, 1500-1780: vijf heel verschillende boeken, die echter twee dingen gemeen hebben: hun kwaliteit en leesbaarheid.

Als lezer van *Kleio* bent u tijdelijk in de gelegenheid deze boeken aan te schaffen met een aantrekkelijke korting.

Profiteer van dat aanbod: vul de kaart elders in dit blad in en doe hem zonder postzegel op de bus. De boeken worden u dan toegezonden. U kunt de kaart ook inleveren bij uw boekhandel.

PETER BURKE

Venetië en Amsterdam. Een onderzoek naar elites in de zeventiende eeuw. Gebonden, 183 blz. Normaal f 29,90. Kleio-prijs f 24,90. **Voordeel: f 5,00**

DE LAGE LANDEN

I. Schöffer, H. van der Wee en J. A. Borne-wasser (red.), *De Lage Landen, 1500-1780*. Paperback, 480 blz. Normaal f 39,90. Kleio-prijs f 32,90. **Voordeel: f 7,00**

Voordeel voor lezers van Kleio

KEITH THOMAS

Het verlangen naar de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren, 1500-1800. Geb., 431 blz. Normaal f 49,50. Kleio-prijs f 39,50. **Voordeel: f 10,00.**

CARL SCHORSKE

Wenen in het fin de siècle. De crisis van het liberalisme en het ontstaan van de moderne kunst. Gebonden, 352 blz. Normaal f 59,50. Kleio-prijs f 49,50. **Voordeel: f 10,00**

GEORGES DUBY

De middeleeuwse liefde en andere essays. Gebonden, 261 blz. Normaal f 39,50. Kleio-prijs f 32,50. **Voordeel: f 7,00**

een duidelijke inhoudelijke structurering van de geschiedenis zal aan de hand van voorbeelden worden toegelicht. Hierbij wordt verwezen naar visies op de inrichting van het geschiedenisonderwijs en naar methoden, die de afgelopen jaren ten behoeve van de basisschool zijn ontwikkeld.

Gebrekkige ordening bij opinieleiders

Voorstellen met betrekking tot ordening van leerstof zijn door een paar auteurs verbonden aan het Instituut voor Leerplanontwikkeling (SLO) en door C.G. van der Kooij gedaan.²

De SLO gaat uit van het begrip sociale wereldoriëntatie en stelt voor binnen deze overkoepelende term de stof in zeven themavelden onder te verdelen: mens en levensonderhoud, mens en medemens, mens en macht, mens en cultuur, de mens als individu, mens en ruimte en mens en tijd. Deze op zich lofwaaardige poging om samenhang in de stof te brengen is gezien vanuit het vak geschiedenis echter te grofmazig. Door van de sociale vakken uit te gaan, wordt er geen ruimte geschapen voor een themaveld als mens en natuurkunde, waarin technische veranderingen systematisch worden behandeld. Verder is het opvallend, dat het themaveld mens en cultuur met de vraag 'Hoe geeft de mens zin aan zijn bestaan?' wordt omschreven. Cultuur heeft niet zozeer met zingeving als wel met vormgeving van het menselijk bestaan te maken. In dit themaveld zouden dan ook beter de schone kunsten in

historisch perspectief kunnen worden geplaatst. De veranderingen in godsdienstige opvattingen, die er thans onderdak hebben gekregen, zouden dan in een themaveld mens en godsdienst kunnen worden ondergebracht.³

De veranderingen binnen de door de SLO afgebakende themavelden worden beschreven door de nomadische, de agrarische en de industriële samenlevingsvorm met elkaar te vergelijken.⁴ Hoewel er op de keuze van deze zogenaamde kennisinhouden wel wat valt af te dingen, wil ik hier slechts wijzen op de inconsequentie wat betreft de gebruikte termen. Terwijl nomadisch een sociaal begrip is, zijn agrarisch en industrieel economische termen. Een heldere indeling bestaat echter ofwel uit sociale begrippen als nomaden, dorpelingen en stedelingen, ofwel uit economische begrippen als jacht en pluk, landbouw en industrie.

Van der Kooij ordent de stof met behulp van sociaal-economische, politieke en culturele onderwerpen. Vervolgens wordt bij elk van deze onderwerpen aangegeven, welke begrippen hierbij aan de orde kunnen komen.⁵ Aangezien deze indeling eveneens zeer globaal en niet consistent is, ontstaat er opnieuw een weinig helder en soms zelfs verkeerd beeld van het verleden.

Bij de sociaal-economische invalshoek worden de begrippen nomadisch-agrarische, agrarisch-sedentaire en industriële maatschappijvorm gehanteerd. Deze indeling is inconsistent, omdat aan de laatstgenoemde maatschappijvorm geen sociaal begrip wordt gekoppeld. Bovendien is het zeer de vraag, in hoeverre de oudste economische bezigheid met de term agrarisch kan worden aangeduid. Hiermee wordt toch in de eerste plaats het bedrijven van landbouw aangeduid.

Baldo en Olwin

Wat betreft de ordening van de leerstof op nationaal-politiek terrein valt op, dat alleen de volksverhuizingen als overgangstijd worden aangemerkt. De vraag kan worden gesteld, waarom het langdurig rondtrekken van volkeren niet als een zelfstandig verschijnsel kan worden beschouwd. Indien dit niet mogelijk is, zou men zich vervolgens kunnen afvragen, of er niet meer overgangperiodes moeten worden geconstrueerd. Nu laadt de auteur de verdenking op zich met dit tijdvak geen raad te weten en in het ergste geval zelfs teleologische geschiedschrijving te bedrijven.

Vooraf het schema met culturele begrippen roept vragen op. Dit komt in de eerste plaats, omdat de geschiedenis van Nederland in Europees perspectief wordt geplaatst. Dan kan niet worden gesteld, dat er tot de Hervorming van één Christendom sprake was. Hierbij wordt immers het Grote Schisma van 1054 over het hoofd gezien. Verder is het discutabel, of tijdens de zeventiende en achttiende eeuw binnen de gereformeerde Republiek de cultuur met de term barok kan worden getypeerd. Het schema is voorts ook niet consequent opgebouwd. Zo lijkt er pas van cultuur sprake te zijn, zodra er kerken in romaanse stijl werden gebouwd. De Germanen hadden echter een eigen cultuur, terwijl de Romeinen de Lage Landen met de klassieke cultuur hebben laten kennis maken. Voorts leidt het gebruik van het onderwerp cultuur als vergaarbak voor kunstzinnige, godsdienstige en wetenschappelijke begrippen tot een gebrekkige periodisering. Volgens het schema heeft de Renaissance slechts van 1500 tot 1517 geduurd, omdat in het laatstgenoemde jaar de Hervorming moet beginnen. Tenslotte zal de koppeling van het begrip Verlichting aan het jaartal 1800 wel op een vergissing berusten.

Het belang van ordening

In het algemeen kan derhalve worden gesteld, dat de inhoudelijke ordening van de leerstof door de auteurs verbonden aan de SLO en door Van der Kooij voor verbetering vatbaar is. Het is dan ook verbazingwekkend, dat deze te globale en weinig consistente benadering zelfs is toegejuicht. Een recensent van het boek van Van der Kooij heeft namelijk opgemerkt, dat de auteur gelukkig niet is bezweken voor de verleiding om de stof via een ingenieus model te ordenen. 'Zulke boodschappenlijstjes met sleutelbegrippen uit de economische, politieke en culturele

										VERLEDEN		HEDEN													
EÉN CHRISTENDOM										RK-PROT.															
1		Geboorte (?) begin christelijke jaartelling		623		Mohammed begin mohammedaanse jaartelling		ROMAANS GOTIEK		1400		1500		1517		CONTRA- REF		1750		1800		1839		geestelijke behoeften	
										Renaissance - rat		Hervorming		BAROK		Verlichting - rat		Afscheiding verzuiling secu- larisatie		verweten- schappe- lijking		CULTUREEL			

De ontwikkelingen in de cultuursector, uit: C.G. van der Kooij 'Verleden, heden en toekomst'.

sector lopen toch al licht het risico om te worden overschat en gehouden voor diepzinnige en unieke wijsheden'.⁶

Natuurlijk is een schema, waarin historische begrippen per onderwerp zijn gerangschikt, niet zalmakend. In feite doet elke historicus niets anders. Na over een bepaald onderwerp vragen aan het desbetreffende bronnenmateriaal te hebben gesteld, construeert hij met behulp van historische begrippen een geschiedverhaal. Deze werkwijze dient ook op te gaan voor bovengenoemde publicaties, die niet alleen op vakdidactisch maar ook op vakinhoudelijk terrein het geschiedenisonderwijs op de basisschool de weg wijzen. Van deze opinieleiders mag worden verwacht, dat zij een historisch geraamte leveren, dat voldoende stevigheid biedt om het geschiedenisonderwijs inhoudelijk vlees te kunnen geven.

Het gaat te ver om een rechtstreeks verband tussen het begrippenapparaat van deze publicaties en van huidige geschiedensismethoden te leggen. De schrijvers van de methoden baseren zich immers ook op wetenschappelijk werk. Het is echter opvallend, dat de boeken voor leerlingen wezens zijn geworden, die op sommige momenten kreupel door het leven gaan, omdat botten en daarmee ook spieren niet altijd op de juiste plaats blijken te zitten.

Gebrekkige ordening in methoden

Een curieuze indeling van de geschiedenis is bijvoorbeeld te vinden in de handleiding bij het eerste deel van *Op zoek naar vroeger* geschreven door B. Venema. Hij ordent de geschiedenis met de begrippen prehistorie, Romeinse tijd, middeleeuwen, zeventiende, negentiende en twintigste

eeuw.⁷

In de eerste plaats is het vreemd, dat in dit rijtje technische tijdsaanduidingen als de zeventiende eeuw voorkomen. Het is onduidelijk, waarom hier niet een term als nieuwe tijd wordt gebruikt, die net als het begrip middeleeuwen een globale aanduiding van een tijdvak is. Daarnaast is het opvallend, dat de zestiende en de achttiende eeuw niet voor behandeling in aanmerking komen. De eeuw van Reformatie en Renaissance en die van Verlichting en Patriottentijd kunnen in een geschiedenis van Nederland toch moeilijk worden overgeslagen.

Verder is het verwonderlijk, dat in deze methode en in andere schoolboeken het tijdvak voor de komst van de Romeinen naar de Lage Landen nog steeds met het begrip prehistorie wordt aangeduid. Deze term duidt in de eerste plaats op de afhankelijkheid van voorwerpen van de kant van de onderzoekers, omdat er in een dergelijke periode nog geen schriftelijke bronnen voorhanden zijn. Archeologen verrichten echter in Nederland ook waardevol onderzoek naar de periode, die als de historie wordt aangeduid. Historici hebben van hun kant de laatste jaren meer belangstelling gekregen voor voorwerpen als historische bron. Gezien vanuit het oogpunt van wetenschappelijk onderzoek kan het begrip prehistorie dan ook moeilijk aan het rijtje oude tijd, middeleeuwen, nieuwe, nieuwste en jongste tijd worden gekoppeld. Bovendien heeft de term meer dan de tijdsaanduidingen uit bovengenoemd rijtje een culturele connotatie. De term prehistorie kan dan ook beter worden gekoppeld aan het begrip historie, waarin ook leesbaar materiaal beschikbaar komt en een aanduiding als posthistorie, die daarenboven audiovisueel materiaal kent. Het tijdvak voor de komst van de Romeinen zou kunnen worden aangeduid met het begrip oertijd, dat eenvoud en zeggingskracht bezit.

Soms wordt een begrip geïsoleerd behandeld, zodat een onderwerp niet of nauwelijks in historisch perspectief wordt geplaatst. Zo krijgen bij de beschrijving van de oertijd de hunebedden doorgaans een prominente plaats. Natuurlijk zijn dit imposante bouwwerken, die tot de verbeelding van kinderen spreken.

Uit vakinhoudelijke overwegingen kunnen echter vraagtekens bij de behandeling van dit begrip worden geplaatst. Via bestudering van deze begraafplaatsen zijn we het nodige over de dodencultuur en daarmee de godsdienst in Noord-Nederland gedurende het derde millennium

kleio

nummer 2/91
pagina's 10 en 11

voor Christus te weten gekomen. Het is echter opvallend, dat de methoden zwijgen over de dodencultuur in latere perioden. Natuurlijk kunnen veranderingen in godsdienstige opvattingen dan makkelijker uit andere bronnen worden geconstrueerd. Beantwoording van de vraag, hoe en waar in de loop der tijd lijkbezorging plaats had, zou echter naast een beter zicht op wijzigingen in godsdienstige opvattingen ook een systematische behandeling van veranderingen in de dodencultuur opleveren.

Hoe onzorgvuldig gebruik van een historisch begrip tot een verkeerd inzicht kan leiden, blijkt uit het eerste deel van *Op zoek naar vroeger*. De kinderen lezen hier, dat 'tegen het einde van de ijertijd, nu 2000 jaar geleden' Friezen, Bataven en Caninefaten in ons land waren komen wonen.⁸ Daarna begon de Romeinse tijd. Door de "buitenlands-politieke" gebeurtenissen in de periode 700-50 voor Christus met een natuurkundig begrip af te bakken, ontstaat er echter een groot misverstand. Met de inval van de Romeinen werd het gebruik van ijzer niet gestaakt. Pas met de ontwikkeling van plastic in onze eeuw werd een nieuwe grondstof geïntroduceerd, die het gebruik van ijzer gedeeltelijk verdrong. Door het slordige gebruik van historische begrippen krijgen leerlingen onbewust een verkeerd inzicht in de geschiedenis, dat later moeilijk is te corrigeren.

De gevolgen van een te globale ordening van de geschiedenis worden zichtbaar in *Bij de tijd* van de hand van J. den Otter en J. Engbers. Het overleven, het samenleven en het menswaardig leven van mensen wordt achtereenvolgens in de nomadische, de agrarische en de industriële samenleving beschreven.⁹ Deze ordening vertoont overeenkomsten met die van de auteurs van de SLO en met Van der Kooij en kampt dientengevolge met gelijksoortige onduidelijkheden ten aanzien van de gebruikte begrippen. Wanneer wordt bekeken, welke stof waar wordt behandeld, blijkt de ordening ook op dat punt discutabel te zijn. De periode 700/800-1870/1900 wordt bijvoorbeeld met agrarische samenleving aangeduid. Natuurlijk was het gros van de bewoners van de Lage Landen in dit tijdvak economisch gezien in de landbouw werkzaam. In vergelijking met andere landen was een steeds groter wordend deel van de bevolking echter betrokken bij de handel, die bovendien voor een niet onaanzienlijk deel los stond van de eigen agrarische productie. Gezien vanuit dit gezichtspunt lijkt de globale ordening

van de leerstof niet zozeer aan verheldering als wel aan vertroebeling van het inzicht van leerlingen bij te dragen.

Een methode met schijnbare ordening

Tenslotte is het vreemd te moeten constateren, dat in *De tijd zal het leren* van enige ordening in de stof nauwelijks sprake blijkt te zijn. Volgens de auteurs hebben zij de politieke geschiedenis als uitgangspunt gekozen. Sociale en culturele veranderingen worden in een strip en een panorama behandeld. Ter afsluiting volgen nog enkele "wist-je-datjes".¹⁰

In de praktijk blijkt de politieke geschiedenis vooral een uit jaartallen bestaande kapstok te zijn, waaraan allerlei feitjes zijn opgehangen. In de les over arbeiders, machines en fabrieken wordt bijvoorbeeld gemeld, wanneer koning Willem III regeerde. Vervolgens wordt er een stortvloed aan feitjes opgesomd. Het enige verband tussen deze wetenswaardigheden is, dat er positieve en negatieve dingen zijn te melden, die slechts gedeeltelijk met de industriële revolutie blijken samen te hangen. De strip geeft tenminste nog enig inzicht in dit historische begrip.

Alsof de verwarring in de arme kinderkopjes nog niet groot genoeg is, worden de leerlingen in de rubriek "Wist je dat" nog eens met zulke diverse zaken als stoomgemalen, diligences, de Luxemburgse kwestie en de rijksdelen lastig gevallen. Tenslotte komen in het panorama de telkens terugkerende thema's kleding, werken, eten, vervoer, gezondheid, verdedigen, taal, techniek, wonen en godsdienst aan bod. Een verband tussen deze thema's wordt echter niet gelegd. Eigenlijk wordt als gevolg van de schijnbare ordening en de versnipperde presentatie van leerlingen van de basisschool niet meer en niet minder verlangd, dan dat zij zelf een beeld van het verleden vormen.¹¹

Een alternatief

In het algemeen kan worden gesteld, dat degenen, die kaders en methoden voor het geschiedenisonderwijs op de basisschool ontwerpen, consistent geordende leerstof dienen aan te bieden. Dit houdt in, dat de behandelde onderwerpen een fijnmazig netwerk vormen en dat de historische begrippen samenhang vertonen. Het hier opgenomen schema is een voorbeeld van een dergelijke ordening ten aanzien van

een geschiedenis van Nederland. Hierbij is gekozen voor een indeling in meerdere onderwerpen met bijbehorende begrippen. Zo wordt bijvoorbeeld duidelijk, dat steentijd en ijzertijd natuurkundige veranderingen inzichtelijk maken, terwijl Renaissance en Gouden Eeuw culturele wijzigingen blootleggen.

Een vruchtbare kennismaking met het vak geschiedenis is te vergelijken met het exploiteren van een mijn. Mijnningen geven aan, waar mijnwerkers de gangen moeten uithakken, zodat de mijn zijn grondstoffen prijsgeeft. Gebeurt dit niet, dan wordt er slechts gruis naar boven gehaald en stort wellicht zelfs het gangenstelsel in. Wanneer ontwerpers van kaders en methoden van hun kant de leerstof niet op een consistente wijze ordenen, zullen leerlingen zonder veel affiniteit met het vak niet of op een gebrekkige manier vanuit het verleden inzicht in het heden krijgen.

Ondanks de geplaatste kritische kanttekeningen bereiken de geschiedenismethoden voor het basisonderwijs over het algemeen inhoudelijk gezien een aanvaardbaar niveau. Het kan echter beter. Wellicht wordt er in de toekomst dan geen ijzer maar goud gedolven.

Noten

1. H. Arnoldus en P.M. Wolters, *Het heden uit het verleden. Vaderlandse Geschiedenis voor de Katholieke Lagere School*. Voorloper en 4 dln., diverse drukken (Apeldoorn 1958-1959).
2. H. Annink, J. Greven en E. van Vliet, 'Zo mogelijk in samenhang'. Doel, structuur en inhoud van sociale wereldoriëntatie. Schoolwerkplan. Tweede visiestuk (SLO, Enschede 1984). C.G. van der Kooij, *Verleden, heden, toekomst. Voorstellen voor het onderwijsleerplan, aanbevelingen voor een schoolwerkplan en aanwijzingen voor de lespraktijk voor geschiedenis en maatschappelijke verhoudingen in de basisschool* (Leiden 1986).
3. Annink, 100.
4. Annink, 123-131.
5. Van der Kooij, 42-73.
6. C. Bogaerts, bespreking van C.G. van der Kooij, 'Verleden, heden, toekomst', in *Kleio*, 1987, nr.10, 33-34.
7. B. Venema, *Op zoek naar vroeger. Een verkenningstocht door de geschiedenis van ons land*. I (Groningen s.a.) 9.
8. Venema, 40.
9. J. den Otter en J. Engbers, *Bij de tijd. Geschiedenis voor de basisschool. Handleiding*. I ('s Hertogenbosch 1987) 13.
10. W. Bosland, J. de Waardt, S. Westerveld en G. Bergacker, *De tijd zal het leren. Geschiedenis voor de basisschool. Handleiding*. IV (Zeist s.a.) 4.
11. Bosland, 40-43.

VOORBEELD VOOR CONSISTENTERE BESCHRIJVING GESCHIEDENIS NEDERLAND

<u>Christelijke</u> <u>jaartelling</u>	<u>Bronnen-</u> <u>materieel</u>	<u>Basis-</u> <u>begrippen</u>	<u>Ruimtelijke</u> <u>begrippen</u>	<u>Binnen-</u> <u>landse</u> <u>begrippen</u>	<u>Buiten-</u> <u>landse</u> <u>begrippen</u>	<u>Religieuze</u> <u>begrippen</u>	<u>Medische</u> <u>begrippen</u>
5000	Prehistorie	Oertijd	IJstijd	Stammen		Animisme	Natuur-
4000	met		reeds	met			genees-
	alleen		enkele	hoofden			wijze
3000	archeologisch		millenia				
2000	materiaal		voorbij				
1000				Volkeren			
			Terpen	met adel	Friezen	Jodendom	
0	Historie met daar-naast leesbaar	Oude Tijd		Deel keizer-rijk	Romeinen Bataven	Christendom	
500	materiaal	Middel-eeuwen		Volkeren	Volksverhuizingen	Islam	
				Leenstelsel keizer-rijk, Feodalisme	Karolingen Noormannen	Kerstening	
1000					Duitsers		
1100					Kruistochten		
1200			Dijken en polders			Kloosters	Verpleging in klooster en gasthuis
1300				Stedelijke privileges			
1400				Centralisatie	Bourgondiërs		Pest
1500		Nieuwe Tijd			Habsburgers	Reformatie	
					Neder-		
1600			Droogmakerijen	Republiek en stadhouders, regenten	landse Opstand	Gereformeerden	
					Oorlogen tegen Engelsen	Immigratie Joden en Hugenoten	
1700					Fransen		
				Patriottentijd			Medische wetenschap
1800		Nieuwste Tijd		Natie, België, koning	Fransen Neutra-liteit	Godsdienst-vrijheid	Cholera en TBC
				Parlementair stelsel	Kolonialisatie	Verweerdlijking	Ziekenhuizen
1900	Posthistorie met tevens audiovisueel materiaal	Jongste Tijd	Zuiderzeewet	Bezet	WO I		
			Delta-plan en zorg milieu	Verzorgingsstaat	WO II		
					Dekolonisatie, KO, EES	Immigratie Moslims en Hindoes	Kanker, hart- en ziekte, AIDS
2000					VN, NAVO		

VOORBEELD VOOR CONSISTENTERE BESCHRIJVING GESCHIEDENIS NEDERLAND.

<u>Economi-</u> <u>sche be-</u> <u>grippen</u>	<u>Sociale</u> <u>begrippen</u>	<u>Natuur-</u> <u>kundige</u> <u>begrippen</u>	<u>Communi-</u> <u>catieve</u> <u>begrippen</u>	<u>Onder-</u> <u>wijskun-</u> <u>dige</u> <u>begrippen</u>	<u>Culturele</u> <u>begrippen</u>	<u>Funeraire</u> <u>begrippen</u>
Jagen en verzamelen Landbouw	Nomadische families Boeren in dorpen	Steentijd Gebruik vuur, hout en spierkracht	Mondelinge contacten	Praktische vaardigheden	Dicht bij natuur staande beschaving	Begraven
Ruilhandel	Edelen	Bronstijd IJzertijd	Paard en wagen			Hunebed en grafheuvel Cremeren
Geldhandel	Burgers in steden		Schrijfelijke contacten		Klassieke cultuur	
Ruilhandel	Standen					
Dominale stelsel	Geestelijken en horigen				Christelijke beschaving	Begraven in en rond kerken
Pachtstelsel Nijverheid en handel via gilden in steden en markten Geldhandel Visserij Ontdekkingen Handelskapitalisme Stapelmarkt Mercantilisme	Vrije burgers	Wind- en waterenergie	Boekdruk-kunst	Klooster-scholen Schrijfscholen	Latijnse scholen Humanisme Renaissance Gouden Eeuw	
			Postwezen			
			Kranten	Genootschappen	Verlichting Romantiek	
Vrijhandel	Moeder-schap		Trein Telefoon			Begraven buiten bebouwde kom
Industriële revolutie, coöperaties Diensten-sector en welvaartsstaat	Verzuiling klassen, sociale kwestie Ontzuiling, emancipatie	Kolen- en stoomtijd Olle, stroom, gas, plastic en kern-energie	Fiets, auto en vliegtuig Radio en televisie Raket Computer	Leer-plicht Bij- en omschooling	Modernisme	Cremeren en columbarium

Besprekingsartikel

Kees Bogaerts bespreekt:

Bouwstenen voor Intercultureel onderwijs.
(Coördinaat Minderhedenstudies RUL, Leiden 1990). 40 Katernen en 5
leskranten, te bestellen bij het Coördinaat Minderhedenstudies RUL,
Postbus 9515, 2300 RA Leiden, tel. 071-272360.

Voor me ligt het tot dusver gepubliceerde materiaal van het project van de Leidse Letteren Faculteit: "*Bouwstenen voor Intercultureel onderwijs*". Een stapel van bijna twintig centimeter hoog! Product van een zo goed als voltooid en afgerond project. Een overzicht van alle publicaties vond U in het themanummer van *Kleio* over Intercultureel Onderwijs, jg. 1990, nr. 9, p. 15.

Het project loopt tot in de zomer van 1991. Wat op den duur met het materiaal gebeuren gaat is nog niet helemaal duidelijk. Misschien wordt het, of wordt een deel ervan, nog eens commercieel uitgegeven. Wie het nu nog goedkoop wil aanschaffen kan dus beter haast maken, schreef de projectleiding in een nieuwsbrief aan alle geschiedenissecties.

De zorg voor het vervolg van het project is toevertrouwd aan het KPC in Den Bosch. Bestellingen van het materiaal in z'n huidige vorm kunt U tot de zomervakantie in Leiden opgeven.

De subsidie valt aan de prijs af te zien. Het materiaal is goedkoop: f 250 voor alle 41 katernen en de in het totaal vijf

leskranten, excl. verzendkosten. Daarmee bestrijkt U, met materiaal op vier niveaus, in beginsel het hele voorgezet onderwijs van Lbo t/m Vwo: de onderbouw met leskranten en de bovenbouw met katernen, boekjes van zo'n 40 à 60 pagina's. U kunt een deel van het materiaal ook goed inzetten bij een gedifferentieerde werkwijze. Bij de kernthema's: "Slavernij in Suriname" en "Het Marokkaanse gezin tussen traditie en verandering" is sprake van een qua inhoud overlappend aanbod op een breed scala van leerling-niveaus.

Misschien is het mogelijk dat Uw bevoegd gezag een bestelling voor de school-/vakbibliotheek gedeeltelijk kan subsidiëren uit een intercultureel potje....

Deze bespreking is bedoeld om U over de praktische bruikbaarheid van deze imposante collectie lesmaterialen (daarbij hoort ook nog het e.e.a. aan, hier verder niet besproken, audiovisueel materiaal) te informeren en U een indruk te geven van de inhoud ervan. De -enkele- voornamelijk voor andere vakken bestemde deeltjes blijven hier verder buiten beschouwing.

Voor wie, over wie?

De katernen bieden niet evenveel, of naar evenredigheid evenveel, aandacht aan alle allochtone groeperingen. Surinamers en

kleio

nummer 2/91
pagina's 14 en 15

BOUWSTENEN VOOR INTERCULTUREEL ONDERWIJS

K 1

Marokko in beweging

prijs: f2,50

Veranderend
Marokko

De tijd staat niet stil en overal in de wereld vinden veranderingen plaats. In Nederland zien men dat om zich heen gebeuren en maak je het zelf mee. Al te gemakkelijk denkt men dat het in een land als Marokko allemaal hetzelfde blijft. De Marokkaanse samenleving is echter door confrontatie met nieuwe ontwikkelingen in Marokko en Nederland in een ingrijpend veranderingsproces terechtgekomen. Deze ontwikkeling verloopt zeker niet voor iedereen en overal op dezelfde manier, zoals deze foto-krant wil laten zien. De krant is een uitgave van 'Al Mizan' en het project 'Bouwstenen voor Intercultureel Onderwijs'. Dit project verzorgt voor het voorgezet onderwijs de ontwikkeling en publicatie van lesmateriaal, waarin de cultuur van in Nederland levende migranten centraal staat. Over het herkomstland van verschillende groepen migranten worden op verschillende niveaus én of meerdere thema's uitgewerkt in de vorm van een historisch overzicht, een

Foto's, teksten en opdrachten

Marokkanen vinden er veel materiaal over zichzelf, Antillianen en Indonesiërs minder en Chinezen, Turken en Molukkers weer wat minder.

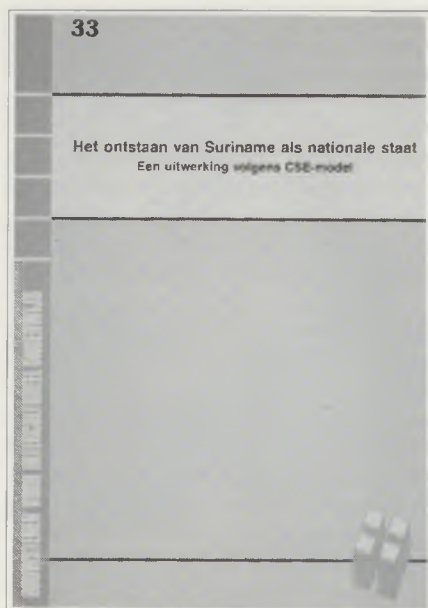
De boekjes zijn ook niet speciaal bedoeld voor klassen met overwegend allochtone leerlingen. De opbouw van de reeks, waarin met name de bovenbouw van het VO royaal bediend wordt, wijst er al op dat deze in feite bestemd is voor autochtone Nederlandse scholieren op overwegend of geheel witte scholen.

Voor de onderbouw van het VO, met name die van Mavo en Lbo, zijn vijf "leskranten" gepland: een over Turkije, twee over Marokko, een over Suriname en een over immigranten in Nederland. Deze lenen zich ook voor andere mens- en maatschappijvakken. Zij vormen het vierde moeilijkheidsniveau van het materiaal. Het volgende niveau, "niveau drie" is bestemd voor de onderbouw van Vwo t/m Mavo. Het bestaat uit vijf katernen van elk ruim 50 pagina's: een over Chinezen in Nederland, een over de Indonesische samenleving en haar erfenis in Nederland (nog niet verschenen), een over Slavernij in Suriname, een over Nederlandstalige Antilliaanse jeugdliteratuur, een met de titel " Migratie in Nederland in beeld" en een stripverhaal: "De papavers van het Oosten", over het leven van een Berber in Oost-Marokko.

De boekjes van niveau twee en een zijn bestemd voor de bovenbouw. Die van het tweede niveau bevatten bronnen die duidelijk herkenbaar rond een deel-thema gegroepeerd zijn en door vragen en opdrachten eenvoudiger hanteerbaar en sneller toegankelijk gemaakt zijn dan de uitgebreider en minder gestructureerde bronnenverzamelingen in de boekjes van het eerste niveau. Er zijn zo'n 15 katernen gemaakt voor niveau 2 en ruim 10 voor het eerste niveau.

Voor het hoogste niveau is ook nog een door H. Ketelaars samengestelde leraren-reader verschenen over het ontstaan van Suriname als nationale staat die -voorbeeldig!- is uitgewerkt met het oog op het door de HEG voorgestelde CSE-model. Omdat bij het Surinaamse lesmateriaal ook een complete (concept) Lerarenhandleiding gemaakt is kan wel gesteld worden dat dit onderdeel qua reikwijdte onvertroffen is.

Ook in een ander opzicht spring het eruit. Het is het resultaat van samenwerking tussen Nederlandse en Surinaamse docenten en leerplanontwikkelaars. Dat dit juist bij dit ICO project op zo'n gelukkige manier gestalte heeft gekregen is verheugend en,

gezien het resultaat, voor herhaling vatbaar.

Niveaus en didactiek

Het leeuwendeel van het ontworpen materiaal is -in pagina's uitgedrukt- dus bestemd voor de bovenbouw van het Vwo, voor leerlingen die geschiedenis als keuzevak op het programma hebben staan. Op zich genomen een relatief kleine groep, maar ook de groep leerlingen die het meest tijd heeft voor dergelijke extra-thema's. De toekomstige Nederlandse intellectuele elite is heel goed bediend. De categorie leerlingen die in hun dagelijkse en schoolomgeving vooralsnog het meest met allochtonen te maken heeft, lijkt -voor wat het speciale lesmateriaal betreft- dus wat minder royaal bediend.

Toch is dat een wat te eenzijdige observatie. Positiever kan hetzelfde ook worden aangeduid: juist op het hogere niveau is een grote krachtsinspanning geleverd om goede leermiddelen/bouwstenen voor intercultureel onderwijs te produceren. Ook leerlingen aan een witte scholengemeenschap in een wit deel van Nederland krijgen zo toch materiaal aangeboden dat speciaal geschikt beoogt te zijn voor de doelstellingen van intercultureel onderwijs.

Bovendien zijn de lagere niveaus ook weer niet uitgesproken onderbediend. Alleen worden ze minder overvloedig van extra lesmateriaal voorzien. Tijd om grote hoeveelheden daarvan te verwerken zal er ook vaak ontbreken.

Ook in de bovenbouw is tijd een schaars goed. De neiging tot concentratie op

hoofdzaken eist ook daar zijn tol. Het mag daarom worden toegejuicht dat de materiaalmakers van het project merendeels er zo duidelijk naar gestreefd hebben om niet alleen aan de inhoud, maar ook aan de didactische vorm van hun materiaal veel aandacht te geven.

Voor de bovenbouw betekent dit allereerst: rekening houden met de voorstellen van de commissie HEG. Er wordt gewerkt met bronnen en een voorgeprogrammeerd kaartstelsel daarbij, met werkstukken en presentaties. Vaardigheden, onderzoek, bronnen en bronnenkritiek, dat wilde destijds iedereen. Nu ligt er dus zulk modern thematisch materiaal. Het verdient alleen al om die reden, ook al heeft die met intercultureel niets te maken, de aandacht. Terecht wordt er in de handleiding op gewezen dat met dit materiaal een zeer geschikt schoolonderzoeksthema geboden wordt. Verwerkingsmogelijkheden voor individueel- en groepswork worden er duidelijk uiteengezet.

Nog zo'n oneigenlijk argument om de reeks met belangstelling te bekijken ligt in de gevolgde differentiatie-systeematiek voor de verschillende begaafdheids- en leeftijds-categorieën. Die zou in een gewone schoolmethode niet misstaan.

In veel van het materiaal is de hand van Dalhuisen, lid van de commissie HEG en nationale peetvader van de onderzoekende methode, goed te herkennen evenals de bijdragen van een aantal sleutelfiguren uit de Havo-Vwo commissie van de VGN. Dat betekent niet dat alle katernen een even zwaar beroep doen op de onderzoekende methode. Tegenover bijvoorbeeld het aantrekkelijk "onderzoekend" uitgewerkte deeltje over Chinezen in Nederland staan katernen als die over de Islam, Immigranten in Nederland en Modernisering in Turkije. Hierin worden de vaak lange en soms ook wat minder uitbundig geïllustreerde, meer betogende leesteksten om de zoveel pagina's onderbroken door de wat traditioneler tekstvragen waarmee in de meeste gevallen leraren en leerlingen als vanouds vertrouwd zijn.

Het docentmateriaal

De katernen 17 en 31 zijn als docent-handleiding bedoeld. Ze zijn bestemd om gebruikt te worden bij de deeltjes voor het eerste niveau over Suriname en Marokko en in het geval van Suriname ook nog bij de deeltjes op het tweede en derde niveau. Voor de onderwerpen over Chinezen, Turken, Indonesiërs, Molukkers en Antil-

lianen zijn zulke uitgebreide docenten-handleidingen niet geschreven. Hetzelfde geldt ook voor de deeltjes over "Immigranten in Nederland" en "Migratie in Nederland".

Het materiaal voor de lagere niveaus is over het algemeen dermate "begeleid" uitgegeven dat ervan uitgegaan kan worden dat leraren het ook zonder speciale handleidingen goed zullen kunnen gebruiken.

Bij de bronnenverzamelingen voor het hoogste niveau ligt dat dus duidelijk anders. Deze boekjes vormen sowieso boeiende informatiebronnen waar bijvoorbeeld ook NLO-studenten en leraren, ook niet-historici, met profijt kennis van kunnen nemen. De handleidingen erbij zijn geen bureauproducten maar resultaat van "ermee werken in de klas". Ze lijken me onmisbaar voor iemand die op het hoogste niveau met het materiaal wil werken. Enige affiniteit met "De onderzoekende Methode" is hierbij wel handig. Het docentmateriaal is specifiek en to the point, ook aan vragen als "hoe lang duurt het en kan het ook korter, hoe moet je het werk beoordelen en toetsen, hoeveel katernen zijn nodig om zo'n bronnen-project goed te laten draaien", wordt aandacht gegeven.

overzicht van alle produkten van het project kunt U raadplegen: Kleio 1990, nr. 9, p. 15.

Niveau 4: leskranten Mavo/Lbo

- "*Nieuwe Nederlanders*" (K6): een verkorte versie van katern nr. 40 voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs (niveau 2).

- "*Slavernij in Suriname*" (K4): ook beschikbaar als thema met meerdere katernen op het eerste niveau en met enkele katernen voor resp. het tweede en derde niveau. Terecht een centraal thema.

De leskrant bevat - als instap - de tekst van een 18e eeuwse toneelstuk over de slavernij, enige algemene achtergrondinformatie en vooral een weelde aan beeldmateriaal dat de leerlingen kunnen onderzoeken om tot een antwoord te komen op de vraag "wat de slavernij in Suriname precies inhield". De werkaanwijzingen voor de leerlingen zijn duidelijk; daarnaast is er de hiervoor al genoemde docentenhandleiding. De krant lijkt me ook een snel onderbouw-alternatief voor het wat breder opgezette derde niveau-katern.

- "*Marokko in beweging*" (K1): ook hier duidelijke werkaanwijzingen: de leerlingen kunnen een fraaie collectie van 43 (goed afgedrukte) foto's omwerken tot werkstuk of klassetoonstelling onder het motto "Veranderend Marokko". Een viertal biografische teksten biedt leerlingen een beeld van wat zoal onder die veranderingen verstaan kan worden. De krant is bestemd voor alle maatschappijvakken, maar als concretisering van het begrip-penpaar "verandering/modernisering" in een geschiedenisles wel heel erg geschikt. Ook om die reden kan ik me, met de makers van het materiaal, goed voorstellen, dat het ook op hoger niveaus goed kan functioneren in het kader van verwerkingsopdrachten en in combinatie met de katernen.

- "*Marokkanen tussen Amsterdam en Agadir*" (K2): bedoeld om een indruk te geven van allerlei onderdelen van het leven van Marokkanen in Marokko en Nederland, bestemd voor alle maatschappijvakken, qua opzet vergelijkbaar met de krant over Turkije, zij het met iets minder historische accenten. Opdrachten zijn er aan de tekst toegevoegd, ook een spel, een foto-opdracht, een strip, een recept een pagina over het Arabisch en een leuk sprookje.

- "*Turken uit en thuis*" (K5): de "van alles

BOUWSTENEN VOOR INTERCULTUREEL ONDERWIJS

K 5

Turken uit en thuis

De meeste mensen in Nederland hadden in de zestiende en zeventiende eeuw wel eens van de Turken horen spreken. In de jaren zestig maakten de Nederlanders pas echt kennis met de Turkse mensen. Op het werk, in de winkel of op straat kwamen Nederlanders en Turken met elkaar in contact. Toch bleef Turkije ook na 1970 een ver en onbekend land. Dit kwam omdat we te weinig van elkaars cultuur afwisten. Deze Turkije-krant geeft jullie een indruk van het land Turkije, diens geschiedenis, cultuur en samenleving.

Geografie

Turkije is 21 keer zo groot als Nederland. Het Aziatische deel van Turkije heet Anadolïë. Dit is een hoogvlakte die naar het oosten oploopt in de hoge bergen van de Kaukasus en de Ararat. Het Europese deel van Turkije heet Thracië. Op de grens van het Europese en Aziatische deel ligt de grootste stad van het land, Istanbul. Turkije wordt door zes landen begrensd. In het noordoosten deelt Turkije de grens met de Sovjetunie. De grenzen worden trouwens voor het grootste gedeelte gevormd door het water van de Middellandse Zee en de Zwarte Zee. Verder heeft Turkije een grote verscheidenheid aan landschappen. Vallien,

Bevolking, godsdienst en taal

Turkije heeft ongeveer 55 miljoen inwoners (1990). Bijna de helft hiervan woont op het platteland. Zo'n 98% van de totale bevolking is islamitisch. De islam is dus de grootste godsdienst daar. Islamieten geloven in dezelfde god als joden en christenen. In het land wonen verschillende volkeren. De Turken zijn het grootste volk. Maar er wonen ook nog Koerden, Arabieren, Armeniers, Kaukasisch-Turkse volkeren, Grieken en joden. De officiële taal is het Turks. Daarnaast spreken de minderheden hun eigen talen.

Munteenheid

De Turkse munt is de lira. Lira betekent eigenlijk gewoon pond. Het is net als het Engelse pond een oude rekenenheid.

* In welk ander Europees land wordt de munteenheid ook lira genoemd?

* Hierboven zie je een kopie van een Turks bankbiljet. Welke Turkse staatsman is afgebeeld? Kijk hiervoor desnoods verderop in de krant. Op een aantal Nederlandse bankbiljetten staat eveneens 'bekende Nederlanders'. Wie kan je allemaal noemen?

De verschillende onderdelen

Ik zal nu wat verder ingaan op de inhoud van het materiaal per niveaugroep. Audio-visueel materiaal en katernen die allereerst bestemd zijn voor andere vakken laat ik buiten beschouwing, voor een

kleio

nummer 2/91
pagina's 16 en 17

wat" formule -dezelfde als in K2- heeft ongetwijfeld in de klas allerlei voordelen. Het blijft natuurlijk wel bij een heel summier indruk. Het lijkt mij daarom echt nodig dat leraren die ermee werken zichzelf nog wat degelijker op het onderwerp oriënteren. Dat kan vrij eenvoudig - wanneer U tenminste zo verstandig geweest bent om de hele reeks aan te schaffen - omdat met name de leskranten over Marokko qua inhoud herhaald worden - maar dan op een veel steviger niveau - in de katernen voor de bovenbouw. Gekopieerde stukjes daaruit kunt U in de klas eventueel nog ter verdieping inzetten. Ook dit soort goedkope toepassingsmogelijkheden vormen een goede reden om de hele serie te bestellen!

Een uitgebreider uitgewerkte, maar met deze en de vorige krant vergelijkbare opzet, vindt U in de deeltjes die Ruud Spruit schreef in de reeks "Onder Anderen" die in 1984 onder auspiciën van het ministerie van WVC door SMD is uitgegeven.

ONDER ANDEREN

In de serie 'Onder anderen' verschenen boekjes over Molukkers, Surinamers, Turken en Marokkanen. Dit algemene deel gaat over 'Anderen in Nederland' en 'Nederlanders onder anderen'.

Niveau 3: Katernen onderbouw VO

- "De Indonesische samenleving en haar erfenis in Nederland" (nr 5).

- "Migratie in Nederland in beeld" (nr 41).

Deze twee katernen waren eind 1990 nog niet verschenen.

- "Slaven, meesters en marrons. Slavernij in Suriname" (nr 30): de uitgebreidere versie van de leskrant; ook hier weer het voor play-reading uitstekend geschikte toneelstuk en de collectie afbeeldingen waarmee een tentoonstelling of een andere presentatie gemaakt kan worden. Ook

de kernvraag naar wat slavernij werkelijk inhoudt is dezelfde als die in de leskrant.

- "Wist je dat...? Schrijvers van jeugdboeken over de Nederlandse Antillen en Aruba" (nr 36): dit katern van 56 pagina's bevat een grote verzameling fragmenten jeugdliteratuur over de Antillen geordend rond drie kernen: de geschiedenis van de Antillen, de mensen en de cultuur van de Antillen en Antillianen in Nederland, ingeleid met een kort historisch overzicht. Zowel bestemd voor Nederlands als voor Geschiedenis - ik wil daaraan toevoegen: leerlingen én leraren.

Voor wat ouder leerlingen (én hun leraren) is een qua opzet vergelijkbaar deeltje voor het tweede niveau (bovenbouw VO) gemaakt ("Nederlandstalige Antilliaanse literatuur").

- "De papavers van het Oosten" (nr 22): een in uitbundige stijl getekend stripverhaal, gemaakt naar de in 1983 geschreven autobiografische roman van de Marokkaanse ingenieur Brick Oussaïd, een in 1950 geboren Berber. De strip is tweetalig, in de eerste helft de Nederlandse, in de tweede de Arabische versie. Een samenvatting/vertaling van het boek is uitgegeven als bronnenboek voor het eerste

niveau. De strip is ook voor het vak Aardrijkskunde goed geschikt.

Niveau 2: Katernen bovenbouw VO - voorgestructureerd werkmateriaal

- "Chinezen in Nederland" (nr 1): lesmateriaal volgens de onderzoekende methode, van "Rotterdam Chinatown" tot "Driekwart eeuw wachten op erkenning", "Chinezen op school", "Chinese waarden en gewoonten" en "Chinese feesten". Zulke voorkeuren zijn persoonlijk, maar ik vond dit katern - en het volgende - bijzonder geslaagd. Het is historisch informatief, aantrekkelijk uitgewerkt en geïllustreerd, kortom voor leerlingen goed toegankelijk.

- "De westerse kijk op Nederlands-Indië (1839-1939). De foto als historische bron." (nr 4): dit is het enige deeltje over voormalig Oost-Indië dat ik kon bekijken. Het is gegroepeerd rond een schitterende collectie oude foto's, gemaakt tussen 1839 en 1939. De opdrachten zijn erop gericht dat leerlingen leren deze te interpreteren en te toetsen aan andere bronnen. Na een fraai geïllustreerde inleiding over "Beeldvorming in de fotografie" volgen drie ge-

De Turkse maagd, gered door İnönü.

selecteerde "optieken": de wetenschappelijke kijk, de journalistieke bril en "vrouwenogen". Ik hoop dat de andere katernen over Indonesië van een even hoge kwaliteit zullen blijken te zijn en dat zij de inhoudelijke aanvulling zullen bieden waarnaar dit eerste katern van de beloofde 4 over Indonesië, Molukkers en Nederlanders vraagt.

"Modernisering in Turkije: een beeld van de maatschappelijke ontwikkelingen vanaf het einde van de 18e eeuw" (nr 8): vergeleken met de hiervoor genoemde twee deeltjes is dit een traditioneler produkt. Dat geldt ook voor de opdrachten waarmee elk van de vijf hoofdstukken wordt afgesloten. Over het lesmodel met vragen en didactische aanwijzingen dat bij dit katern bestaat heb ik niet kunnen beschikken.

Het thema van het katern is niet eenvoudig. Modernisering wordt op pagina 1 kort maar krachtig omschreven als "... een overdracht van westerse produkten en ideeën". De republiek van Atatürk krijgt veel aandacht en de voorlaatste zin van dit volle boekje concludeert: "... dat in de Turkse gemeenschap wel degelijk kemalistische waarden zijn terug te vinden. De verandering van woongebied en de positie als minderheid in Nederland spelen echter een grotere rol in het leven hier." Dit zal zeker zo zijn, maar het laatste hoofdstuk van het katern dat nu juist daarover gaat is na het voorafgaande breed opgezette historische overzicht (van Selim III tot Özal -de 18e t/m de 20e eeuw) wel erg kort uitgevallen.

Het leveren van zo'n breed overzicht is geen geringe onderneming. In de kring van didactici is het bon ton om de mogelijkheid ervan al bij voorbaat af te schrijven met een beroep op de dreiging van verbalisme, vrijblijvendheid en/of onduidelijkheid. Vermijd dat maar eens! De auteur van dit katern is dunkt me die valkuilen niet ontlopen. Ik vraag me bijvoorbeeld af of leerlingen bij het bestuderen van de geschiedenis van het moderne Turkije veel verder geholpen worden met subtiele observaties als *"de huiver voor de islam in het Westen is eeuwen oud en zo ook de behoefte om de Turkse maatschappelijke hervormingen te toetsen. In de 19e eeuw was de toetssteen voor behoorlijk bestuur de behandeling en de positie van christelijke minderheden in het Ottomaanse Rijk. Heden ten dage zijn het vooral de mensenrechten en de politieke rol van de islam die men gebruikt om het gehalte van de Turkse democratie te bepalen."*

Hoe moeilijk dat is blijkt wel uit de bladzijden waarin de meer recente geschiedenis van Turkije wordt beschreven en uit sommige van de vragen daarbij: bijvoorbeeld over de drie militaire staatsgrepen die verdedigd werden als bedreiging van kemalistische waarden: "Was dit altijd terecht? Licht je antwoord toe.", of, over de Turkse feministen die profiteerden van de kemalistische omwenteling: "Hoe groot schat je de kans van de Turkse feministen op het behalen van een succes bij hun strijd voor de gelijkberechtiging van man en vrouw?".

Wat kan een leerling die voor deze vragen gesteld wordt anders doen dan de auteur naschrijven. Bij de kemalisten: *"Menigeen betwijfelt ondertussen of een bedreiging van de kemalistische waarden in het verleden de enige reden was voor het ingrijpen"*, en bij de feministen: *"In hoeverre deze groepen in de toekomst aan invloed zullen winnen, of misschien verdwijnen is nu nog niet te zeggen."* De vormende waarde van dit soort exercities in prudentie lijkt mij beperkt.

Wat voor de volhouders na ruim 60 pagina's met een stevig deel tekst resteert is niettemin niet gering: leerlingen die belang stelden in historische informatie over Turkije kregen daarvan heel veel - dankzij een auteur die zo onwijs was een didactisch als onmogelijk gedoodverfde formule toch te beproeven.

"Nederlanders en hun slaven. Tekenaars getoetst" (nr 29): hiervoor al eerder genoemd. Dit katern is de eenvoudige versie van het "Slavernij in Suriname" eerste-niveau materiaal. De ook hier weer rijkelijk aanwezige tekeningen kunnen door de leerlingen worden getoetst aan geschreven bronnen. Het toneelstuk uit de eerder besproken uitgaven ontbreekt hier. In de concept-lerarenhandleiding bij het thema "Slavernij in Suriname" vond ik interessante achtergrondinformatie over de Marrons, weggelopen slaven, die door het gouvernement nadat men hen vrede was gesloten "Bosnegers" werden genoemd.

"Nederlandstalige Antilliaanse literatuur" (nr 35): de bovenbouw VO versie van het eerder al genoemde "Wist je dat....?" katern.

"De Islam, godsdienst en gemeenschap. De moskee als ontmoetingsplaats" (nr 39): een katern bestemd voor de vakken godsdienst, maatschappijleer en geschiedenis. Deze volgorde is afkomstig van de auteurs van het katern en m.i. terecht zo gekozen. Het biedt leerlingen (en hun le-

kleio

nummer 2/91
pagina's 18 en 19

raren!) drie informatief bedoelde hoofdstukken/artikelen: De islam en de functies van de moskee; De islam en de moskee in de herkomstlanden van migranten; Moslims in Nederland; De Nederlandse samenleving en de islam. Een beknopte literatuurwijzer voor leerlingen sluit het katern af. De paragrafen waaruit de hoofdstukken bestaan worden steeds met enkele vragen afgesloten.

"Immigranten in Nederland, 1590-1990" (nr 40):

"Kort voor de jaartelling sloegen Romeinse legioenen hun tenten op in het gebied wat nu Nederland heet. Na hen kwamen nog vele vreemdelingen.... Dit boekje gaat over de geschiedenis van immigranten of nieuwkomers, zoals we hen ook zullen noemen. Niet alleen de nieuwkomers zelf komen aan bod, maar ook de manier waarop zij door de Nederlandse overheid en bevolking ontvangen werden. Dat varieert van zeer koel of zelfs vijandig tot zeer hartelijk".

Aldus de inleiding van dit katern dat zich op deze manier als overzichtswerkje voor geschiedenis en maatschappijleer presenteert. Zuidnederlanders, Hugenoten, Joden, Trekarbeiders, Zigeuners, Italianen, Chinezen, Nieuwkomers uit het Middenlandse Zeegebied, Indische Nederlanders, Molukkers, Surinamers, politieke vluchtelingen uit België, Duitsland, Hongarije, Chili en Sri Lanka, allen gebundeld en gebonden in een katern van zo'n 60 pagina's.

Hoofdstuktitels: Vervolgd om hun geloof; Op zoek naar werk, trekarbeiders uit Duitsland, Verjaagd, zigeuners in Nederland; Gasten?: Arbeidskrachten uit den vreemde?: Wij zijn hier, omdat jullie daar waren; Nederland gastvrij? Politieke vluchtelingen; Nederland immigratieland? Bij al die onderdelen zijn steeds vragen gevoegd. Leerlingen krijgen herhaaldelijk de gelegenheid om vast te stellen dat de Nederlandse samenleving wél voer bij de bijdragen van "nieuwelingen" en weliswaar vaak profiteerde van hun inbreng, maar dat niet steeds naar waarde wist te schatten.

Waarom zo'n verhaal? Ik ben bezorgd dat zulke lange historisch opgezette inleidingen een rituele bezweringsformule vormen om enerzijds een positief bedoelde "boodschap" te brengen en anderzijds om tegelijkertijd helemaal of gedeeltelijk aan een meer riskante, want in het kwetsbaarder heden wortelende, nadere begripsvorming daarover te ontkomen.

Het recept is bekend: Men beginne bij een

De koranschool

actuele kwestie, daarbij zoeken men passende en een zekere mate van parallelie suggererende historische illustraties om eromheen een sfeer te kunnen evoceren waarbij zulke kwesties eigenlijk kwesties van alle tijden worden. Daaraan ontleen men -opnieuw bij wijze van suggestie - het gevoel dat, omdat de geschiedenis steeds verder voortschrijdt, niet alleen alles steeds weer wederkeert maar ook zich steeds verbetert en ten goede wendt, zodat de analogie met het verleden de huidige samenleving wijze lessen en nuttige en opbeurende lering kan bieden....

Op deze manier leerden leerlingen vroeger over de hechte band tussen God, Nederland en Oranje, nu verhelderen wij hun bestaan vanzelfsprekend vanuit andere motieven. De maatschappij blijft bediend, de leerling blijft beleerd en het vak heeft, dienstbaar naar haar oudste traditie, "voorgeschiedenis" geboden en daarmee haar plicht gedaan.

Zulke toepassing van geschiedenis is alom bekend, maar of er nog zoveel waarde ligt in het herhalen van dit zo langzamerhand misschien te doorzichtige en te versleten recept? Moet een geschiedenskatern niet veel meer vanuit voor leerlingen toegelichte en goed geëxpliciteerde vraag- en probleemstellingen opgezet worden? Andere deeltjes in de reeks laten voorbeeldig zien hoe dat kan.

Gelukkig is in het geval van dit katern het "recept" ook niet al te strikt toegepast. De historische aanloop is niet zo breed uitgesponnen dat de eigentijdse informatie over immigratie er grotendeels bij inschiet; ook enige samenvattende, nadere begripsvorming over Nederland als immigratieland komt in het laatste hoofdstuk nog aan de

orde. De tekstjes over "nieuwelingen door de eeuwen heen" lijken mij als aanvulling op een bestaande schoolboektekst nog het best op hun plaats.

Het katern is ook bestemd voor lessen maatschappijleer. Ik zou het toch jammer vinden wanneer het voor bovenbouwleerlingen de enige historische kennismaking met dit project zou zijn.

Niveau 1: bovenbouw VO - katernen met bronnen voor zelfwerkzaamheid

"Het Marokkaanse gezin tussen traditie en verandering" (5 elkaar aanvullende katernen, nrs 12 t/m 16).

In de docentenhandleiding wordt deze materiaal-collectie vooral geschikt genoemd voor 4 Havo en 5 Vwo. In de beschrijving van de lesprocedure wordt ervan uitgegaan dat de gevolgde werkwijze voor leerlingen nieuw is. In de eerste tien lessen staat een klassikale aanpak voorop. De docent vervult dus een sterk begeleidende rol. De handreiking die daarvoor geboden wordt berust op praktijkervaring en lijkt mij uitermate nuttig en to the point, ook onmisbaar. Zonder dat zie ik niet veel leraren beginnen met een project dat zo tussen de 15 en 20 lessen in beslag zal nemen en van leerlingen veel inzet vraagt omdat in deze vorm het materiaal niet van dien aard is dat routineus van tekstvraag op tekstvraag doorgewerkt kan worden. Wie op safe en snelheid wil spelen zal eerder een deeltje van het tweede niveau kiezen.

Wie wél voor het project kiest houdt leerlingen hoofd- en deelvragen voor over: Marokko rond 1900, de traditionele sa-

De familie van Si Abd Allah

de geschiedenis van een familie uit de Rif

Henry Munson Jr.

In *De familie van Si Abd Allah* wordt de geschiedenis van een Marokkaanse familie verteld. De familie komt oorspronkelijk uit de Rif. Een deel van hen woont daar nog, een ander deel is naar Tanger getrokken. Ook werken en wonen er familieleden in het buitenland.

De geschiedenis van de familie is tijdens gesprekken met twee familieleden opgenomen op de band. Dit zijn al-Hajj Muhammad en Fatima Zohra, zijn (jongere) nicht. Beiden vertellen ze over zichzelf en andere familieleden vanuit een andere levensvisie: al-Hajj Muhammad vanuit de traditionele Marokkaanse wereld, Fatima Zohra vanuit een 'moderne' kijk op het bestaan. Fatima Zohra is weliswaar traditioneel opgevoed, maar ze heeft onderwijs gevolgd, in het buitenland gewerkt en woont nu met haar man en kinderen in de Verenigde Staten.

Er wordt niet alleen over de familie gesproken, maar ook over andere dingen: het leven van alledag in de bergen en in de stad, de 'gastarbeid', de religie, de verhouding tussen mannen en vrouwen en de verhouding tussen christenen en moslims. Het is zeker geen objectief verslag, maar een emotioneel verslag van mensen die bij leven en werken in Marokko betrokken zijn.

Woorden aangegeven met * zijn achterin in een woordenlijst te vinden. Als zo'n woord vaker op een bladzijde voorkomt, staat er alleen de eerste keer een * achter.

menleving, politieke en economische ontwikkelingen in de 20e eeuw, de veranderende samenleving en het Marokkaanse gezin in Nederland. De handleiding biedt daarop aansluitende deelvragen (met uitvoerige antwoorden en verwijzingen naar de bronnen) en een beschrijving van een mogelijke lesprocedure waarin ook heel concreet op toetsing en beoordeling wordt ingegaan. Ook is er een beknopte literatuurwijzer. Voor een klas van 30 leerlingen zijn bij de voorgestelde aanpak, waarbij ook huiswerk hoort, minimaal 15 sets van de boekjes nodig.

Over het thema, bestemd voor geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer schreef ik hiervoor al dat het mij voor het vak geschiedenis buitengewoon belangrijk leek. De grote Marokkaanse ervaring van projectleider Obdeyn, die gedurende een aantal jaren Nederlands onderwijs-attaché in Marokko was, zal voor dit onderdeel van het project vast van waarde geweest zijn.

De leerlingen maken kennis met de geschiedenis van een Marokkaanse familie van oorsprong uit de Rif, maar later sterk verspreid. Het katern is gebaseerd op gesprekken met twee van hen. In twee volgende katernen is de geschreven samenvatting te vinden van "*De papavers van het Oosten*" van Brick Oussaïd en een bloemlezing uit de boeken en columns van Hassan Bel ghazi: "*Van Marokko naar Nederland: herinneringen van een gastarbeider*". Daarnaast zijn er twee deeltjes die meer achtergrondgegevens bieden: "*Maatschappij en individu in Marokko - een antropologische benadering*", de verkorte versie van het boek van de Belgische auteur Philip Hermans en het katern met de voor zichzelf sprekende titel "*Marokkanen in Nederland - statistiek en documenten*", waarin overigens ook enkele heel treffende interviews zijn opgenomen.

Deze groep katernen geeft niet alleen leerlingen een goede kans om zich stevig in het thema in te werken, ook als leraar zal je er veel aan kunnen hebben. Het zijn boekjes die op z'n minst voor een schoolbibliotheek een must zijn. Ze zijn geheel, of gedeeltelijk, natuurlijk ook nog op andere manieren bij het onderwijs in te zetten dan de nu door de makers voorgestelde.

-"*Slavernij in Suriname*" (gebaseerd op 6 elkaar aanvullende katernen; nrs 23 t/m 28).

Voor het docentmateriaal bij dit centrale thema geldt in hoofdlijnen hetzelfde als bij de deeltjes over Marokko. Het is onmisbaar en bevat ook te kopiëren aanwij-

zingen en instructies voor de leerlingen, die voor hun bronnenonderzoek voorzien moeten worden van zo'n 50 systeemkaarten. Het is in deze uitwerking bij uitstek een modern schoolonderzoeks-onderwerp waarbij van de leerlingen meer gevraagd wordt dan zomaar gememoriseerde feitenkennis, namelijk vaardigheid in het omgaan met historisch materiaal en het vermogen om de resultaten van hun onderzoekswerk op een heldere manier te presenteren.

Bij de uitwerking van het thema in hoofd- en deelvragen is uitgegaan van de volgende hoofddeling:

De komst van de slaven naar het Caribisch gebied;

De levensomstandigheden van de slaven: Aanpassing en verzet;

De Marrons en hun relaties met de overige bewoners van Suriname;

Vrijheid voor de slaven;

De emancipatie: 1863 tot heden.

In de 6 bronnenboekjes komen ooggetuigen, tegenstanders, slaven en hun meesters aan het woord. Het "leerzaam voor leerlingen én hun leraren" geldt ook hier! Het zijn boekjes die je beter niet aan je voorbij kunt laten gaan.

De Surinaamse en de Nederlandse samenstellers van het materiaal hebben een bewonderenswaardig stuk werk afgeleverd dat de organisatorische moeite waard is om op school ook daadwerkelijk gebruikt te worden.

Intercultureel onderwijs: bouwstenen en bouwwerk

Ik las in het *Kleio* thema-nummer eind vorig jaar aan het einde van Obdeyns artikel: "*Intercultureel onderwijs betekent niet dat men er weer wat bij moet doen, maar eerder dat men bepaalde ontwikkelingen in een ander perspectief plaatst, de horizon verruimt. Intercultureel onderwijs is niet allereerst een probleem, een verzwarende van de taken, maar het vormt een uitdaging. Het geschiedenisonderwijs kan er rijker van worden.*"

Dat dit laatste het geval is heeft zijn reeks ICO boekjes voor mij overtuigend bewezen; ook dat het eerste slechts gedeeltelijk waar is. Het betekent: er wat bij doen, het betekent een ander perspectief, het betekent een uitdaging én het betekent extra werk. De troost lijkt mij te liggen in het feit dat dit extra werk in elk geval de moeite waard is.

Kleio

CSE 1992 'Europa'

Enkele maanden geleden publiceerde het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen de stofomschrijvingen bij de nieuwe onderwerpen voor het centraal schriftelijk examen 1992.

De redactie van *Kleio* heeft de auteurs die verantwoordelijk zijn voor deze stofomschrijvingen gevraagd hun werk nader toe te lichten.

Eerst komt 'Europa' aan de beurt.

De stofomschrijving zal niet iedereen onmiddellijk bij de hand hebben en is daarom ook hierbij afgedrukt.

In het eerste deel van dit artikel bespreken Jules Hermans en Wiel Lenders namens de werkgroep de inhoud en werkwijze. In het tweede deel levert Wolter Blankert een bijdrage van meer persoonlijke aard.

Jules Hermans en Wiel Lenders doceren beiden geschiedenis aan de Educatieve Faculteit van de Hogeschool Gelderland te Nijmegen. Wolter Blankert is stafmedewerker van het Cevno/Europees Platform voor het Nederlandse onderwijs.

Twee christen-democratische ijverars voor de Europese eenwording: Alcide de Gasperi en Robert Schuman

Europese integratie 1945-1990, eenheid in verscheidenheid

In september 1989 dienden wij bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen een voorstel in ter invoering van een examenonderwerp dat de geschiedenis van Europese Integratie zou behelzen. Het voorstel omvatte een verantwoording van de keuze van dit onderwerp annex een selectie van inhoudelijke leerdoelen.

De Sectie Geschiedenis van de Hogeschool Gelderland kon op dat moment bogen op een tamelijk lange staat van dienst waar het ging om de verankering van de geschiedenis van de Europese Integratie in haar programma voor studenten van de lerarenopleiding. Tegelijkertijd was recentelijk aan dezelfde Hogeschool het Europeacentrum geopend, een centrum dat zich ging toeleggen op de invoering van de Europese dimensie in het onderwijs. Naast ons bestaan als docent geschiedenis waren en zijn wij nauw betrokken bij de activiteiten van dit centrum.

In onze verantwoording naar het Ministerie legden wij de nadruk op het gegeven dat de problematiek van de Europese Integratie, ondanks de schijn van het tegendeel, nauwelijks bekend is in de Nederlandse samenleving. Het aantal scholieren dat zijn of haar loopbaan beëindigt zonder

iets substantieels te weten over dit onderwerp is schrikbarend. De geografen hebben 'Europa' dankzij hun regionale aanpak nog enigszins behandeld, ofschoon een louter geografische invalshoek de materie uiteraard nooit volledig kan dekken. De historici hebben de Europese Integratie, waar het het onderwijs aangaat, tot nu toe massaal laten liggen. Wat er over dit onderwerp in de schoolmethoden staat is schraal en beperkt zich meestal tot enkele formele aspecten. Wij vinden dit een nogal ongelukkige situatie. Vooral voor jonge Europeanen is bezinning op het proces van de Europese eenwording noodzakelijk, omdat hun toekomst voor een zeer groot deel Europees bepaald zal zijn. Aldus onze overwegingen à charge.

Het ministerie, dat al plannen had om Europa meer aandacht te geven in het onderwijs, accepteerde het voorstel binnen vier maanden. We werden uitgenodigd om in Zoetermeer te komen praten over de condities. In januari 1990 werd een werkgroep geïnstalleerd die tot taak had: het met spoed ontwikkelen van een stofomschrijving betreffende het voornoemde examenonderwerp. Samenstelling: J. van Buiten (docent Mavo) en mevrouw H.W.M. Budé-Janssens (docente Havo/

Vwo), beide voorgedragen door het bestuur van de VGN. W. Blankert, medewerker van het CEVNO (Centrum voor internationale vorming in het Nederlandse onderwijs), dat zich al sinds 1961 beijvert voor de Europese dimensie in het onderwijs en schrijvers dezes.

Werkwijze

De werkgroep koos Hermans als voorzitter, het secretariaat werd gevoerd door Blankert.

Afgesproken werd dat de beide docenten van de Hogeschool Gelderland de tekst van de stofomschrijving voor hun rekening zouden nemen. Telkenmale werden de eerste versies hiervan rondgestuurd aan de overige leden van de werkgroep, waarna plenaire discussie plaatsvond.

De werkgroep had voorts het consigne gekregen zorg te dragen voor een legitimeringsronde. Naast wetenschappelijke en toetslegitimering ging het daarbij om reacties uit het veld en van maatschappelijke organisaties. Zo werden de conceptteksten becommentarieerd door Chr.L. Baljé (Universiteit Groningen), het Cito, de Onderwijsadviescommissie van de VGN, het Bestuur van de VGN, leerkrachten met een relatie met het CEVNO en door de Atlantische Commissie.

Stofomschrijving

De werkgroep heeft vanaf het begin van haar werkzaamheden twee duidelijke prioriteiten gesteld. In de eerste plaats zou vanwege de relatieve onbekendheid van docenten met de problematiek rond de Europese integratie een hoog informatie-niveau van de teksten worden nagestreefd. Bovendien was de beknoptheid van de stofomschrijving de laatste jaren veelvuldig onderwerp van kritiek geweest. Het Cito had zich zowel in het verleden als tijdens de eerste vergadering van onze werkgroep voorstander betoond van een stofomschrijving, waarin nauwkeurig en gedetailleerd zou worden aangegeven wat afgevraagd kon worden.

Ten tweede koos de werkgroep voor een probleemgerichte benadering van het Europese integratieproces langs de krachtlijnen van de telkens weer opduikende tegenstellingen in doelen en strategie, die het hele proces hebben gekenmerkt: nationaal tegenover supra-nationaal, economisch versus politiek. Atlantisch tegenover Europees.

De uitwerking vond plaats in een vierluik waarin bepaalde afgeronde periodes van de Europese integratie aan de orde werden gesteld. De genoemde tegenstellingen in doelen en strategie zijn - weliswaar in verschillende gradaties en verhoudingen tot elkaar - aanwezig in elk van de vier periodes. (Voor de leerdoelen en de periodisering, zie de stofomschrijving.)

Een en ander sloot aan bij de aanbevelingen die de VGN het Ministerie al eerder had doen toekomen: *'(...) de stofomschrijving een probleemgericht karakter te verlenen, waarbij tevens het onderwerp goed geanalyseerd alsmede gestructureerd omschreven zou moeten worden'*.

Tijdens de legitimeringsronde bleken de aanmerkingen zich overwegend toe te spitsen op een tweetal hoofdzaken. In de eerste plaats had de kritiek betrekking op de algemene inhoud van de stofomschrijving. Wij zouden, zo was de strekking, te zeer het accent gelegd hebben op de politieke en economische aspecten van de Europese eenwording en te weinig op het zogeheten "Europa van de burger". In de stofomschrijving hebben wij echter slechts het integratieproces beschreven zoals dat zich de facto heeft voltrokken. Dat in dit proces een aantal beleidsterreinen onderbelicht zijn gebleven, zoals de sociale politiek, het milieu, cultuur en onderwijs, zou men de verantwoordelijke Europese politici kunnen aanrekenen, maar zeker niet de auteurs van de stofomschrijving.

In de tweede plaats spitste de kritiek zich toe op de omvang van de stofomschrijving: te uitgebreid, zo was de teneur. Wij konden aan deze kritiek niet voorbijgaan, ofschoon wij aanvankelijk bevreesd waren dat inkorting de duidelijk herkenbare lijn zou aantasten. De inkorting heeft vervolgens middels een zorgvuldige operatie plaatsgevonden. Geconcludeerd mag worden, dat de opbouw en hoofdlijnen bewaard zijn gebleven, al betreuen wij het dat enige voor de docent bijzonder relevante informatie geschrapt moest worden. Desalniettemin spreken wij hier onze tevredenheid uit over de manier waarop wij onze opdracht hebben kunnen voltooien. In het bijzonder doelen wij hier op de vruchtbare discussies in de werkgroep en de legitimeringsronde langs een universitaire instantie, het onderwijsveld en aanverwante maatschappelijke organisaties.

Naar een nieuw Europa. Kinderen van verschillende nationaliteit op een school van de Europese Economische Gemeenschap te Brussel, 1962.

Ondersteuning docenten

Van meet af aan heeft de werkgroep haar zinnen gezet op een reader c.q. leidraad voor de docenten die de stofomschrijving zal gaan ondersteunen. Deze rolt in het voorjaar van 1991 van de drukpers en wordt uitgegeven door het CEVNO in samenwerking met de Hogeschool Gelderland en de VGN. (Intekening zie elders in dit nummer.)

Enerzijds zal deze uitgave een reeks wetenschappelijke artikelen bevatten die gelrecht verwijzen naar de stofomschrijving, anderzijds wordt een onderwijskun-

dig gedeelte aangeboden met daarin onder andere opgenomen: bronteksten, cartoons, krantekoppen, omschrijving van begrippen, een tijdbalk en tabellen.

In het najaar van 1991 zal de nascholing over het CSE-onderwerp beginnen. Bericht hierover vindt u te zijner tijd o.a. in de Kleiokrant. Verder zal de NOT vier uitzendingen verzorgen, die gebaseerd zijn op de periodisering van de stofomschrijving.

Jules Hermans
Wiel Lenders

De stofomschrijving: nader beschouwd

'Bah, de Europese integratie. Het onderwerp leek mij al vervelend en deze stofomschrijving bevestigt mijn ergste vermoedens. Een taai onderwerp waar moeilijk iets aantrekkelijks van te brouwen valt voor mijn leerlingen. Dat heb je met het inspelen op de mode'.

Dit opbouwend commentaar van een enthousiaste leraar in de geschiedenis en staatinrichting kan moeilijk als een compliment worden opgevat. Heeft zij gelijk?

De geschiedenis van de Europese integratie bestrijkt een langere periode dan meestal bij examenonderwerpen het geval is. Daarbij komen de hoofdzaken van de Europese geschiedenis aan de orde. Qua inhoud en probleemstelling gaat het daarom om een combinatie van een nieuw onderwerp met de meer traditionele geschiedenis. Het belang voor het integratieproces bepaalt hierbij het onderscheid tussen hoofd- en bijzaken, wat een probleemgerichte behandeling mogelijk maakt.

De geschiedenis van de EG gaat tenminste terug tot de Schumanverklaring van 9 mei 1950. Zelf deed ik in 1962 eindexamen, een jaar waarin de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog niet als een modieus thema werd opgevat. De eenwording van Europa heeft regelmatig voor voorpaginanieuws gezorgd gedurende bijna de hele periode. Men kan daarom moeilijk van een 'te vroeg geplukt' onderwerp spreken. De achtergronden van de vrede bieden boeiende stof ter afwisseling van de achtergronden van de oorlog. Leerkrachten geschiedenis hebben steeds betoogd dat staatinrichting een onlosma-

kelijk onderdeel van hun vak vormt, althans de laatste jaren. Weinig onderwerpen geven zulke goede mogelijkheden om dit voor het vak niet onbelangrijke uitgangspunt in de praktijk te demonstreren. Problemen van de staatinrichting en van de geschiedenis grijpen hier immers direct op elkaar in.

Bij de stofomschrijving staan drie problemen centraal. Deze problemen keren bij het integratieproces steeds terug, zij spelen een rol gedurende de hele periode en zijn daardoor nog steeds actueel. Naar het oordeel van de commissie waren dit de meest wezenlijke problemen, al zijn er ook andere tegenstellingen denkbaar.

Nationaal tegenover supranationaal

Dit is de essentiële tegenstelling bij het integratieproces. Bij elke vorm van federatie duikt deze tegenstelling weer op. De echte geschiedenisdocent kan daarom zeker niet nalaten om vol geestdrif te verhalen over vergelijkbare tegenstellingen in langer vervlogen tijden, in de hoop niet voortijdig afgekapt te worden met de vraag uit de klas: 'is dat ook examenstof?'.

Bij de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden speelde deze kwestie in hoge mate. De vergelijking van de Raad van Ministers met de Staten-Generaal en van de Europese Commissie met de Raad van State is niet zo ver gezocht. Op het einde van de 18e eeuw was de Republiek op

zijn retour, volgens velen als gevolg van de interne verdeeldheid. Dit afschrikwekkend voorbeeld hielden de Founding Fathers van de moderne Verenigde Staten de afgevaardigden van de dertien staten voor om hen te overtuigen van de noodzaak van een centraal gezag met wezenlijke bevoegdheden. Het succes van de VS vormde op zijn beurt een inspirerend voorbeeld voor de Europese federalisten.

Binnen deze Europese beweging stonden na 1945 twee stromingen tegenover elkaar. De 'constitutionalisten', die een Europese grondwet als beginpunt wensten. De belangrijke woordvoerder van deze stroming was de Italiaan Altiero Spinelli, die een diep wantrouwen koesterde ten opzichte van de nationale regeringen.

De andere stroming binnen de Europese beweging, waarbinnen Brugmans een prominente rol speelde, achtte dit uitgangspunt niet realistisch. Deze realisten wilden de nationale regeringen overtuigen een deel van hun bevoegdheden, desnoods stapje voor stapje, af te staan aan een Europees orgaan. De EGKS vormde een triomf voor deze stroming, het mislukken van de Europese Defensiegemeenschap in 1954 een pijnlijke nederlaag.

De nadelen van het ontbreken van een dergelijke politiek/militaire gemeenschap is reeds vele malen gedemonstreerd, zoals nu weer bij de kwestie van het Midden-Oosten. De verdragen van Rome (EEG en Euratom) bevatten al minder supranationaliteit dan de EGKS. De bestaande supranationaliteit werd verder uitgehold door de politiek van De Gaulle in de jaren zestig, door de nationale aanpak van de teruglopende conjunctuur in de jaren zeventig en door Margareth Thatcher in de tachtiger jaren. Tenminste zo lijkt het. In werkelijkheid zien wij dat de supranationaliteit overal weerstanden opriep. In Nederland waren Drees en Luns er zeker geen warme supporters van, maar ook nu nog geeft geen enkel land nationale bevoegdheden vol overtuiging geheel prijs. Deze oude tegenstelling speelt daarom nog steeds een belangrijke rol.

Economisch tegenover politiek

Het tweede probleem is de tegenstelling: economisch versus politiek. Deze tegenstelling ligt in het verlengde van de eerste. Toen eenmaal gekozen was voor een aanpak van stap voor stap kreeg de economie voorrang. Eerst de kolen en staal en ver-

Economische zones in het niet-communistische Europa, 1960

volgens de gehele internationale handel en landbouw werden onderwerp van EG-beleid.

Op dit economisch terrein treedt de EG als een eenheid naar buiten, zoals naar voren komt bij de GATT-onderhandelingen. Maar zelfs hier kunnen de afzonderlijke lidstaten grote invloed uitoefenen, door vanuit de coulissen de Europese Commissaris instructies te geven.

Op andere terreinen is de samenwerking beperkt.

Deze tegenstelling speelt weer sterk bij 'Europa-1992'. Aanvankelijk waren de 'Europeaanen' diep teleurgesteld door de Europese acte, omdat het voor de zoveelste keer weer vrijwel uitsluitend over economie ging; om het bereiken van een gemeenschappelijke markt waartoe al besloten was bij het verdrag van Rome. Pas

door de euforie over '1992' kreeg de integratie op andere terreinen weer de wind in de zeilen en wordt hierover druk gediscussieerd.

Europees versus Atlantisch

Het derde probleem tenslotte is tegenstelling Europees versus Atlantisch.

Vanuit de Atlantische commissie is er terecht op gewezen dat het hier slechts om een gradueel verschil gaat. Alle betrokken landen nemen, in verschillende mate van intensiteit, deel aan het Atlantisch bondgenootschap. Toch kan ook een gradueel verschil een belangrijke rol spelen, in karakter verschillend gedurende de diverse perioden.

In 1946 riep Churchill op tot Europese eenheid, maar Engeland zelf rekende hij niet tot Europa, door de nauwe banden met de VS en met het Gemenebest. Toen Engeland in 1963 het gelaat naar Europa wendde, stond generaal De Gaulle klaar om dit Paard van Troje buiten de poort te houden. Dat neemt niet weg dat de militaire samenwerking op Atlantische leest geschoeid bleef.

Ook deze tegenstelling speelt nog steeds. Moet Europa binnen de nieuwe verhoudingen op veiligheidsgebied een meer zelfstandige rol gaan spelen of kan de NAVO in vrijwel ongewijzigde vorm zijn huidige functie blijven vervullen?

In het verlengde van deze probleemstelling ligt de vraag naar de Europese identiteit. Waarom moet Europa zich afzetten of althans onderscheiden van de VS? In welke opzichten vertonen Portugal en Denemarken overeenkomsten, die hen doet verschillen van de VS?

Op deze wezenlijke vraag ontbreekt een duidelijk antwoord; ook de Europese federalisten zijn er vaag over gebleven.

Brugmans meent dat een Europeaan zich in de VS niet 'thuis' voelt. Verder wijst hij op de gemeenschappelijke traditie van het Christendom; maar dat laatste zou een pleidooi zijn zowel de VS als Latijns-Amerika tot de Europese familie te rekenen. Hendrik IV, de goede koning van Frankrijk, had het omstreeks 1600 makkelijker: 'Wij moeten streven naar een confederatie van alle Europese volken met uitzondering van de Russen en de Turken.'

Deze begrenzing lijkt sommigen nog steeds aan te spreken. Maar een al te zeer benadrukken van de Europese identiteit op grond van een christelijke en mogelijk

C.S.E. Geschiedenis 1992:

Europese integratie 1945-1990, eenheid in verscheidenheid.

De geschiedenis van de Europese integratie sinds 1945 vormt een van de belangrijke ontwikkelingen, die het gezicht van de tweede helft van de 20e eeuw hebben bepaald. Na de Tweede Wereldoorlog lijkt de rol van Europa uitgespeeld: een leeggebloed en verwoest continent, dat spoedig verdeeld wordt in de invloedssferen van twee supermogendheden, de VS en de Sovjetunie. Toch herstelt West-Europa zich vrij snel; hier komt een ontwikkeling op gang, die een aantal landen ertoe brengt op vrijwillige basis te kiezen voor een integratieproces met soms behoorlijke consequenties voor het dagelijks leven van de burgers in de betrokken staten.

Dat integratieproces kent ups en downs en lijkt soms zelfs te bezwijken onder crisisverschijnselen en stagnatie. Toch groeit het aantal landen, dat bij de Europese integratie betrokken is, uit van zes tot twaalf. De recente ontwikkelingen in Oost-Europa geven een nieuwe dimensie aan het streven naar een verenigd Europa.

PROBLEEMSTELLING

Centraal in de studie van de Europese integratie staan de telkens weer opduikende tegenstellingen in doelen en strategie, die het hele proces kenmerken.

Die tegenstellingen zijn als volgt te karakteriseren:

- nationale tegenover supranationale bevoegdheden
- economische tegenover politieke integratie.
- Atlantisch versus Europees.

LEERDOELEN

De behandeling van dit onderwerp beoogt dat de leerlingen:

1. inzicht krijgen in de politieke, militaire, economische en sociaal-psychologische factoren die het Europese integratieproces hebben bevorderd en belemmerd.
2. het Europese integratieproces leren zien als een ontwikkeling in een breed mondiaal kader.
3. een fasering kunnen aanbrengen in de geschiedenis van de Europese integratie.
4. kennis hebben van de voornaamste voorvechters van de Europese idee.
5. een overzicht kunnen geven van de formeel-juridische structuur van de Europese Gemeenschap en daarin de belangrijkste organen met hun taken, bevoegdheden en onderlinge verhoudingen kunnen beschrijven.
6. kritische vragen kunnen verbinden aan de feitelijke invloedsverdeling in het Europese politieke stelsel en de spanning kunnen aantonen tussen supranationale en intergouvernementele tendensen.
7. het tot nu toe gevoerde beleid van de Europese Gemeenschap op kritische wijze weten te beoordelen en daarnaast oog hebben voor beleidsterreinen die tot nu toe weinig aan bod zijn gekomen, zoals de sociale problematiek, het milieubeleid en de cultuur.

UITWERKING

De uitwerking geschiedt in vier paragrafen, waarin een bepaalde afgeronde periode van de Europese integratie aan de orde komt:

- 1) Supranationale start en crisis: 1945-1954
- 2) Vorming en uitdaging van de Euromarkt: 1954-1969
- 3) Stagnerende integratie: 1969-1985
- 4) Herstel en perspectief 1992: 1985 tot 1990

N.B. Het is niet de bedoeling dat alle feiten uit de internationale context grondig aan de orde worden gesteld. Korea-oorlog, Suezcrisis etc. fungeren als referentiepunten voor de Europese ontwikkeling, die hier centraal staat. De namen en begrippen zijn verwerkt in de tekst.

De tussen [] geplaatste passages zijn geen onderdeel van de examenstof voor het lbo en het mavo

1. SUPRANATIONALE START EN CRISIS: 1945-1954

Inleiding

De uitgangspositie van Europa na de Tweede Wereldoorlog is miserabel: Europa raakt snel verdeeld door de invloedssferen van twee supermogendheden. Oost- en West-Europa gaan gescheiden wegen. Die situatie wordt bestendigd door de Koude Oorlog. West-Europa kiest dan voor een Atlantisch concept. De Westeuropese integratie wordt mede beïnvloed door de Koude Oorlog. In die turbulente beginjaren neemt de Europese idee langzaam vorm aan: de drang naar een federale structuur voor Europa wordt sterker. Het Schuman-plan, basis voor de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, EGKS, betekent de eerste poging tot supranationale samenwerking van de Zes. De EGKS is een vorm van sectoriële aanpak van de problemen op economisch terrein.

[De Europese Defensie Gemeenschap, EDG, vormt een poging tot integratie op veiligheidsgebied, terwijl de noodzakelijk geachte politieke overkoepeling een poging is tot supranationale politieke integratie. Dit mislukt en nog geruime tijd rust vervolgens een taboe op de supranationale methode.]

a. De aanloop: Europa verdeeld

In 1946 constateert Churchill in een rede te Fulton een IJzeren Gordijn dwars door Europa. De hoop op 'één wereld' o.l.v. de VN is vervlogen. In de jaren tijdens en kort na de oorlog zijn beide supermogendheden gekant tegen een regionaal-Europese constructie. Ook bij de meeste Europese leiders ontbreekt iedere Europese planning.

De Marshallhulp uiteindelijk beperkt tot West-Europa.

Tevens aanzet tot samenwerking tussen de Europese landen binnen de Amerikaanse invloedsfeer: opstellen gezamenlijk herstelprogramma. Uitvoerend orgaan de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking, OEES, in 1948; een intergouvernementele constructie. Antwoord van het Oostblok: de Comecon (1949)

Koude Oorlog verheft: communistische staatsgreep in Praag (1948). Duitsland wordt voorpost in Koude Oorlog: Blokkade van Berlijn (1948/1949).

In 1949 oprichting Noordatlantische Verdragsorganisatie, NAVO; Westeuropese verdediging in Atlantische structuur.

b. De Europese idee als integratiemoment

Tijdens het Interbellum reeds poging tot Europese samenwerking door de Franse staatsman Briand; motieven. Tijdens de Tweede Wereldoorlog federale tendensen in de verzetsbewegingen: pleidooi voor een federale structuur van het naoorlogse Europa; motieven. [Dragers van de Europese gedachte na de Tweede Wereldoorlog waren particuliere organisaties: aandrang in de richting van federaal Europa; invloed Brugmans. De politici van het naoorlogse Europa vallen terug op de nationale structuren.]

Europees Congres in Den Haag leidt tot oprichting van de Raad van Europa te Straatsburg in 1949; demonstratie van de onmacht van de intergouvernementele methode, wel betekenis als Europees forum.

c. *Het avontuur van de Zes*

9 mei 1950: Lancering door Schuman van een plan tot oprichting van een Kolen- en Staalgemeenschap, primair tussen Frankrijk en West-Duitsland. Het ontwerp van dit plan is het werk van een Frans team o.l.v. Monnet.

Doel EGKS: gemeenschappelijk beheer van de zware industrie. Economische en politieke motieven; eerste stap in de richting van federaal Europa. De Hoge Autoriteit wordt een supranationaal gezagsorgaan met vergaande beslissingsbevoegdheid. Deelnemers: de Zes. Engeland wijst supranationaliteit af en doet niet mee. [Moeizame onderhandelingen worden gestimuleerd door externe factor, uitbreken van Korea-oorlog in 1950, en door interne affiniteit tussen de onderhandelaren: Schuman, Adenauer, De Gasperi, allen grensbewoner en Christen-Democraat.] Na een jaar onderhandelen start de EGKS met Monnet als eerste president van de Hoge Autoriteit te Luxemburg.

d. *Crisis supranationale methode*

In het kader van de Koude Oorlog komt de Duitse herbewapening aan de orde. Frans plan: een geïntegreerd Europees leger, onderworpen aan democratische Europese controle, de EDG; eenzelfde sectoriële aanpak als het Schuman-plan voor de EGKS. Britse weigering om aan dit supranationale concept deel te nemen. In 1952 ondertekenen de Zes het verdrag in Parijs. [Problemen bij de discussies over de ratificatie van het verdrag in de lidstaten. Internationale context: dekolonisatie Indo-China, einde Koreaanse oorlog, Stalins dood.] In 1954: Franse Assemblée gaat niet over tot stemming over het verdrag. Eerste zware crisis van de Europese integratie naar supranationaal model. [Het Westduitse leger komt er wel, maar nu nationaal. De oprichting van de Westeuropese Unie, WEU, met Engeland niet meer dan een alibi.]

De Bondsrepubliek wordt tevens lid van de NAVO. Sterke koppeling van West-Duitsland aan het Westen. [Hallstein-doctrine als starre formule t.o.v. Oost-Duitsland. Antwoord van Oost-Europa: Oprichting van het Warschau-pact (1955).]

2. VORMING EN UITDAGING VAN DE EUROMARKT: 1954-1969

Inleiding

Van de naoorlogse ellende is aan het einde van de jaren vijftig niet veel meer te merken. De economische infrastructuur is hersteld en de Westeuropese landen behoren tot het rijke deel van de wereld. De Europese Gemeenschap groeit in de jaren zestig uit tot een economische reus. Dit succes berust enerzijds op de effectieve werking van de Gemeenschap, anderzijds op de mondiale economische hoogconjunctuur. De economische macht vindt geen politieke vertaling, noch naar binnen noch naar buiten. De Gaulle plaatst de andere lidstaten voor dilemma's. Ten eerste inzake de Britse toetreding: Atlantisch of Europees; in de tweede plaats ten aanzien van het Fouchet-plan en de 'lege-stoel-politiek': nationaal of supranationaal. Deze kwesties leiden tot ernstige confrontaties en uiteindelijk tot impasse.

a. *Herstel: de EEG.*

De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Beyen, lanceert in 1955 een Benelux-plan om het gehele Europese marktgebied te integreren; douane-unie, inclusief gemeenschappelijke markt. Uitwerking van dit plan o.l.v. Spaak. Snelle acceptatie in 1957 door de verdragspartners: verdrags-ontwerpen Gemeenschappelijke Markt, Europese Economische Gemeenschap of EEG en Europese Gemeenschap voor Atoomenergie, Euratom. Doel EEG: douane-unie met overgangsperiode van twaalf jaar. Kern van de Europese economische integratie is de gemeenschappelijke markt, gebaseerd op het vrije verkeer van goederen, personen, dienstverlening en kapitaal.

Doel Euratom: samenwerking op het terrein van vreedzame toepassing van kernenergie.

Besluitvorming: principe van nationale soevereiniteit overheersend, beslissingsrecht bij intergouvernementele Raad van ministers

25 maart 1957: Verdragen van Rome door de Zes ondertekend. Alle parlementen ratificeren binnen één jaar. De goede verhouding tussen de

Europese politieke leiders in deze fase is een belangrijke factor. Start EEG en Euratom op 1 januari 1958, Hallstein eerste voorzitter van de Commissie van de EEG, de Gemeenschap met de meest uitgebreide taken.

[Internationale betrekkingen gunstig voor snelle besluitvorming: steun VS voor integratieproces, Hongaarse opstand en Suezcrisis]

b. *Atlantisch versus Europees, supranationaal versus nationaal*
Brits voorstel voor groot vrijhandelsgebied in het kader van de OEEC; Frankrijk ziet dit als ondermijning van Europa en kiest voor de douane-unie van de Zes. Engeland besluit tot het beperkte vrijhandelsgebied van de Zeven, de Europese Vrijhandelsassociatie of EVA in 1960.

In 1958 afwijzing van Frans voorstel tot reorganisatie van de NAVO; versterking wantrouwen De Gaulle tegenover de Angelsaksische mogendheden. Vandaar: besliste keuze in 1958 voor de Gemeenschappelijke Markt. Goede relatie De Gaulle-Adenauer.

[VS accepteren de tegenstelling tussen de Zes en de Zeven, omvorming van de OEEC tot de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling of OESO in 1960, Atlantische organisatie.]

Vanaf 1960 actieve houding van De Gaulle tegenover Europese integratie: initiatief tot politieke eenwording.

Aanscherping tegenstelling Europees of Atlantisch: Ontwikkeling van eigen Franse kernmacht: force de frappe. De Gaulle opteert voor politieke en militaire coördinatie op Europees vlak. Accent op nationale soevereiniteit tegenover supranationale instellingen. Frankrijk dient in 1961 het plan-Fouchet in. Dit voorstel tot vorming van een Europese Politieke Unie op basis van een 'Europa der Vaderlanden' afgewezen door Nederland, minister Luns. Nederland korte tijd 'neen-zegger' van Europa. Argumentatie tweestrijdig: enerzijds de wens Engeland binnen te halen, anderzijds accent op supranationaal streven. In 1962 plan-Fouchet voorgoed van de baan. Wantrouwen tussen lidstaten enorm: dieptepunt voor 'Europese geest'.

[Internationale context ten tijde van discussie over Fouchet: Bouw van Berlijnse muur en Cubacrisis.]

Eerste Britse toetredingsverzoek in 1961, moeizame onderhandelingen. In 1963 na Brits-Amerikaans militair accoord veto De Gaulle. Afwijzing van 'Atlantisch' Europa ten gunste van 'continentaal-Europees' Europa zonder 'Paard van Troje'.

Frans-Duits vriendschapsverdrag (1963) accentueert de as Parijs-Bonn.

c. *Economisch succes en politieke impasse*

In 1958: Europese Commissie samen met de zes ministers van landbouw in Stresa voor een gemeenschappelijke landbouwpolitiek. Op basis van het Verdrag van Rome vier doelstellingen: toename productiviteit landbouw, redelijke levensstandaard boeren, stabilisering landbouwmarkten en veilig stellen van voedselvoorziening tegen redelijke prijzen.

Stresa-afspraken in 1962 aanvaard. Belangrijke rol voor de landbouwcommissaris Mansholt.

[In 1965 doet de Commissie voorstellen voor verdere uitbouw van de Gemeenschap: uitbreiding bevoegdheden Commissie met eigen inkomsten, uitbreiding bevoegdheden Europees Parlement met controle op budget en meerderheidsregel bij besluiten in de Ministerraad i.p.v. unanimiteitsregel. Deze drie voorstellen voor Franse regering onaanvaardbaar: raken de nationale soevereiniteit; met name de unanimiteitsregel bij vitaal belang van een lidstaat moet in de Ministerraad behouden blijven.]

Frankrijk verlaat in 1965 het EEG-overleg: 'Lege-stoel-politiek'. Begin 1966 overeenkomst van Luxemburg: men is het eens oneens te zijn. Wel verdere deelname van Frankrijk aan het overleg binnen de Gemeenschappen. In 1967 volgt fusie van de drie Europese Gemeenschappen; institutioneel een winstpunt.

In 1967 hernieuwde Britse aanvraag tot toetreding: uitstraling succes van de Gemeenschap. Engeland is bereid het Verdrag van Rome in z'n geheel te aanvaarden. Opnieuw veto van De Gaulle. In 1968 douane-unie voor het grootste deel van de industrieproducten bereikt; anderhalf jaar eerder dan in het verdrag voorzien. Tevens gemeenschappelijk landbouwbeleid inge-

voerd. Maar de Europese bureaucratie verzandt in talloze technische detail-kwesties.

[Overgang naar 70-er jaren gemarkeerd door schokkende gebeurtenissen: Praagse lente in 1968, socialisme met een menselijk gezicht krijgt geen kans. Studentenrevoltes in VS en Europa, 'meirevolutie' in Parijs.]

3. STAGNERENDE INTEGRATIE: 1969 - 1985

Inleiding

Het begin van de jaren zeventig wordt gekenmerkt door een korte opleving in het integratieproces. Maar de energiecrisis, inflatie en monetaire problemen doen elke lidstaat aan zijn eigen economische politiek vasthouden; renationalisatie van beleid. Het Europa van de gemeenschappelijke markt verwordt tot een Europa van de gemeenschappelijke problemen. Tegelijkertijd zijn de oorspronkelijke doelen bereikt. Een herformulering van het gezamenlijke Europese doel vindt niet plaats.

a. 'De geest van Den Haag' en de monetaire crisis

Nieuwe wind in 1969 door de komst van Pompidou en Brandt, licht op groen voor toetredingsonderhandelingen met de Britten. De toenemende bewustwording van de Westduitse economische en monetaire macht is belangrijk voor de Franse motivatie. Brandt verdedigt pro-West Europese standpunten in relatie tot zijn Ost-Politik. In 1970 het Verdrag van Warschau (erkenning van de Oder-Neisse-grens) en het Verdrag van Moskou (niet-aanvalsverdrag). Onder impuls van Pompidou en Brandt overeenstemming op Haagse topconferentie in 1969 over drie hoofdzaken, de 'triptiek'. 1. Voltooiing: gemeenschappelijk landbouwbeleid met invoering van eigen middelen voor de EG. 2. Uitbreiding: toetreding van nieuwe lidstaten. [3. Verdieping: door het voornemen tot een Economische en Monetaire Unie of EMU en een Europese Politieke Samenwerking of EPS.]

Plan Mansholt, sanering en modernisering van de Europese landbouw, treedt in werking vanaf 1972; gevolgen.

Begin langdurige onderhandelingen met Engeland, Ierland, Denemarken en Noorwegen in 1970. Ontmoeting Heath en Pompidou in Parijs in 1971 leidt tot overeenstemming over een Europa op basis van nationale staten, met behoud van het reeds bereikte communautaire gehalte. Na een 'New battle of Britain' volgt in 1973 de officiële toetreding van het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Denemarken; Noorwegen haakt af na referendum.

[Aanvaarding van een plan tot Europese Politieke Samenwerking in 1970 buiten het kader van de EG-verdragen. Initiatief tot EMU strandt in 1971 door monetaire crisis in VS met het loslaten van vaste wisselkoersen als gevolg.] In 1972 de confrontatie van de EG met nieuw geformuleerde wereldproblemen: uitspraken Club van Rome in 'Grenzen aan de groei' en naar aanleiding daarvan de 'open brief' van Mansholt.

b. Europese Gemeenschap op nulpunt

In 1973 eerste oliecrisis. Optie Frankrijk: veiligstellen van Europees energiebeleid. Kissinger wenst oplossing energievraagstuk in Atlantisch verband, in het kader van herijking van Atlantisch bondgenootschap.

Uitkomst: Atlantische aanpak, geen autonoom Europees energiebeleid. In weerwil van reeds gemaakte afspraken binnen de EG worden nationale industrieën gesubsidieerd en treden verborgen handelsbeperkingen in werking.

[In 1974 nieuwe lichte politici: Giscard d'Estaing, Schmidt, Wilson. Nieuwe afspraak: besluitvorming vlottrekken door paardemiddel: Europese Raad, van regeringsleiders en staatshoofden. Verder onenigheid over alle dringende problemen.] Het Europees beleidskader verliest de steun van een groot deel van de publieke opinie, mede omdat het sociaal beleid grotendeels op nationaal niveau plaatsvindt.

c. Lichtpunten bij voortdurende stagnatie

Door het verdrag van Lomé in 1975 krijgt een Europees beleid t.a.v. de Derde Wereld gestalte. Lomé bouwt voort op een in de verdragen van Rome opgenomen associatie-akkoord tussen de toenmalige overzeese gebieds-

delen en de EEG. Lomé is een akkoord tussen de EG en een groot aantal ontwikkelingslanden in Afrika ten zuiden van de Sahara, het Caribisch gebied en de Stille Oceaan, voornamelijk vroegere Franse en Britse koloniën. Kern van het Lomé-verdrag is een langlopende ontwikkelingssamenwerking met de nadruk op een gunstiger handelsrelatie, aangevuld met Europese ontwikkelingshulp. Kritiek op Lomé en de EG-politiek t.a.v. de Derde Wereld. Het verdrag van Lomé is steeds verlengd en bijgesteld.

Lichtpunt t.a.v. Oost-Europa in 1975: Ondertekening Slotakte van de Europese Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking te Helsinki. Deelnemers: Oost- en Westeuropese landen, VS en Canada. Inhoud: erkenning mensenrechten, waarborg veiligheid Europa en samenwerking op economisch terrein.

Vanaf 1976 rechtstreekse verkiezingen van het Europese Parlement in zicht, geen uitbreiding van bevoegdheden. Politieke partijvorming op Europees niveau: Liberalen, Christen-Democraten en Socialisten. In 1979 de eerste rechtstreekse verkiezingen in alle landen van de Gemeenschap. Eerste voorzitter: Simone Veil.

[Lichtherstel op monetair vlak. Initiatief voor het Europees Monetaire Stelsel, EMS. In 1978 aanvaarding resolutie die het handvest vormt van EMS met stabiliteit in de wisselkoersen en invoering van de ECU.]

Vanaf 1979 tweede 'olieshock' met protectionisme door de lidstaten als gevolg. Bovendien slepend probleem over principe van de financiële solidariteit en Britse bijdrage. Minimum aan Europese gemeenschappelijkheid.]

d. Getemperd nieuw elan

[Enthousiasme in West-Europa over succes Solidarnosc in 1980 (Walesa). Daaropvolgende staat van beleg onder Russische druk in 1981.]

Frankrijk 1981: overwinning socialisten o.l.v. Mitterrand, pro-Europese koers. In 1981 toetreding Griekenland tot de Gemeenschap na herstel van de democratie, maar weinig communautaire discipline. Initiatieven vanuit rechtstreeks gekozen Europees Parlement. In 1984 aanvaardt het Europese Parlement het 'Verdrag voor de Europese Unie', afkomstig van Italiaanse afgevaardigde Spinelli; voorstel tot kwaliteitssprong van de Gemeenschap door versterking institutioneel raamwerk.

[Initiatieven van grote Europese bedrijven, verenigd in 'Europese Ronde Tafel', om EG te versterken, bevreesd voor sterke concurrentie van Japan en VS op technologisch gebied.]

4. HERSTEL EN PERSPECTIEF 1992: 1985 TOT 1990

Inleiding

De aanzetten uit het begin van de jaren tachtig culminereren in een vergaande doorbraak in het midden van de jaren tachtig: de ratificatie van de Europese Akte. Middels deze Akte hebben de lidstaten zich formeel vastgelegd op eind 1992 voor de voltooiing van de interne markt. Voorts is de besluitvorming binnen de EG aanzienlijk verbeterd. Maar nog steeds blijven een aantal beleidsterreinen onderbelicht en is er sprake van een 'democratisch gat'. Of Europa blijvend een nieuwe dimensie zal krijgen wordt mede bepaald door de invulling van deze leemten en de mogelijk verdere toenadering tot Oost-Europa.

a. Institutionele doorbraak

Rapport Spinelli ondersteund door president Mitterrand.

Dit leidt in 1985 tot besluit van de Europese Raad tot verdragswijziging.

Eveneens in 1985 de presentatie van het 'Witboek' door de Commissie.

Inhoud: ± 300 voorstellen ter voltooiing van de interne markt in 1992.

Einde 1985: besluit tot wijziging van Verdrag van Rome: de Europese Akte (Acte unique).

Inhoud:

1. Afspraken op economisch terrein. 2. Terreinverbreding op het gebied van milieu, sociaal beleid en politieke samenwerking. 3. Versterking cohesie binnen de Gemeenschap door verkleining van de achterstand van regio's. 4. Institutionele hervorming: wijziging in de besluitvorming, die efficiënter en

democratischer moet worden.

Door het fusieverdrag in 1967 worden de instellingen van de EGKS, de EEG en Euratom in elkaar geschoven. Tot die tijd hadden de drie Europese Gemeenschappen ieder hun eigen uitvoerende Commissie en hun eigen Raad van Ministers.

Het Parlement en het Hof van Justitie waren al bevoegd voor de drie Gemeenschappen. Sinds 1967 is er één Commissie en één Raad van Ministers.

De Raad, intergouvernementeel, neemt vóór de invoering van de Europese Akte overwegend besluiten op basis van unanimiteit.

Als gevolg van de Akte wordt in toenemende mate besloten op basis van gekwalificeerde meerderheid.

De Commissie, supranationaal, waakt over de nakoming van de verdragen. Ook neemt zij initiatieven voor het beleid en is zij uitvoerend orgaan. Beslissingen bij gewone meerderheid genomen.

Ook het Europese Parlement, supranationaal, beslist bij meerderheid van stemmen, maar zijn controlerende bevoegdheden zijn gering en beperken zich grotendeels tot de besluitvorming rond de begroting. Het Europese Parlement heeft zich regelmatig ingezet voor een uitbreiding van zijn bevoegdheden en een meer democratische opzet van de Gemeenschap. [Met de Europese Akte is de positie van het Parlement verbeterd.]

Overige instellingen van de Europese Gemeenschappen:

- De Europese Raad: staatshoofden en regeringsleiders Binnen de Europese Raad worden de grote Europese vraagstukken besproken.
- Hof van Justitie: toetsing aan verdragsteksten, uitspraken zijn voor alle partijen bindend. Nationale justitie moet zorgen voor uitvoering arresten.
- Rekenkamer; het adviesorgaan Economisch en Sociaal Comité; Europese Investeringsbank voor financiering ontwikkelingsactiviteiten.

Discussie over de vestigingsplaatsen van de instellingen.

Overige ontwikkelingen:

In 1985 de presentatie van het Groenboek door de Commissie. Ingrijpende ombuiging van het landbouwbeleid.

Uitbreiding EG in 1986 door toetreding Spanje en Portugal. Mogelijk worden na het wegvallen van de ondemocratische regimes aldaar, medio jaren zeventig.

b. Perspectief 1992 en Oosteuropese dynamiek.

Perspectief 1992 heeft nieuw elan opgeroepen. Het vertoont een brede uitstraling op de publieke opinie. Toch blijven een aantal beleidsterreinen onderbelicht:

- sociale politiek: de Europese Akte voorzichtig en in feite tot niets verplichtend. Wel inspanningen van Commissie-voorzitter Delors: sociale dialoog.
- Buiten de Akte initiatieven tot versterking van eerder ingezet beleid; aanscherping van de richtlijnen over gelijkberechtiging van vrouwen en verbetering van de rechten van immigranten.
- milieu: in 1973 reeds het eerste milieu-actieprogramma van de Europese Gemeenschap met het principe 'de vervuiler betaalt'. Afzonderlijke milieuparagraaf in de Europese Akte. Het milieubeleid berust voortaan op een duidelijke verdragstekst; problemen bij de uitvoering binnen de lidstaten.
- cultuur: het ontbreken van iedere verwijzing in de Europese Akte naar cultuur accentueert de eenzijdigheid van het beleid. Mediabeleid louter ingegeven door het economisch concurrentiebeginsel. Wel pogingen van de Europese Commissie meer aandacht voor cultuur te krijgen door een actieprogramma.
- onderwijs: nauw gekoppeld aan de interne markt zijn de plannen om de EG meer te laten leven 'het Europa van de burgers'; in dit kader uitwisselings- en samenwerkingsprogramma's. Daarnaast commissievoorstel voor erkenning van diploma's.

Sinds Gorbatsjovs' perestroika (sedert midden jaren tachtig) ineensstorting communistische regimes (1989). Polen, Hongarije, Tsjechoslowakije en DDR op weg naar democratie. Berlijnse muur open. Revolutie in Roemenië. Perspectief: vereniging van de beide Duitslanden. Mogelijk vergaande consequenties m.b.t. uitbreiding en herstructurering van de Europese Gemeenschap.

LITERATUURLIJST VOOR DOCENTEN

N.B. Deze stofomschrijving wordt ondersteund door een bundel voor docenten die eind 1990 verschijnt; uitgave VGN-Cevno, mededelingen volgen in Uitleg en Kleio.

Algemeen:

- Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 15: De internationale politiek 1945 - 1980. (Haarlem, 1982)
- P. Cecchini, Alles op alles voor Europa: de uitdaging 1992. (Amsterdam/Brussel, 1988)
- P.M. Hommes, Nederland en de Europese eenwording. (Den Haag, 1981)
- J. Klabbers en A. Muurlink, Europa 1992. Voornemens en verwachtingen. (Leiden, 1989)
- A. Kooyman (red.), Tussen Straatsburg en Den Haag. (Den Haag, 1989)
- A.F. Manning e.a., Onze jaren '45 - '70. (Amsterdam 1972-1974, 12 dln.). Zie trefwoord Europese eenwording.
- P. van de Meerssche, Europese integratie en desintegratie, 1945 - heden. (Antwerpen/Amsterdam, 1978)
- M.P.C.M. van Schendelen, Het Europese Parlement. (Utrecht/Antwerpen, 1984)
- W.R.R., De onvoltooide Europese integratie. ('s-Gravenhage, 1986)

Aspecten:

- G. Bennett en J.D. Liefverink, Het milieubeleid van de Europese Gemeenschap, in: G. Spaargaren e.a. (red.), Internationaal Milieubeleid. ('s-Gravenhage, 1989)
- W.G.C.M. Haack (red.), Europese economische integratie. (Utrecht, 1986)
- W. Lanckor en J.W.E.M. Mares, Het Europees landbouw-beleid. (Den Haag, 1988)
- B. Reinalda en N. Verhaaren, Vrouwengelijkheid in West-Europa: de Raad van Europa en de Europese Gemeenschap, in: Idem, Vrouwenbeweging en internationale organisaties 1868-1986. (Nijmegen, 1989)
- S. Rozemond, Nederland in West-Europa. (Clingendael-cahier; Den Haag, 1987)
- K.M. Schreiner, Politieke samenwerking in Europa. ('s-Gravenhage, 1978)

Tijdschriften en naslagwerken:

- Civis Mundi, jrg. 29, februari 1990 (Europese integratie en Europese cultuur)
- Internationale Spectator (passim)
- Leidschrift, no 1, jrg. 6, december 1989 (Europese samenwerking: een terugblik)
- A.W.H. Mey (ed.), Europocket (1987)
- Nieuw Europa, uitgave van de Europese Beweging (passim)

Voorlichting EG:

- Europese Commissie, Nederland
Postbus 30465 2500 GL DEN HAAG
Tel.: 070 - 46 93 26

humanistische traditie staat op gespannen voet met de opvatting van een multiculturele samenleving in de verschillende lidstaten. Hier ligt kortom een derde probleem waarover in de klas uitvoerig gediscussieerd kan worden, waarover leerlingen een mening of meningen kunnen vormen zonder tot een bevrijdend eindoordeel te komen. Dat maakt geschiedenis zo aantrekkelijk.

De leerdoelen

In de globale stofomschrijving staan de leerdoelen. Bij zo'n globale stofomschrijving had hierna geen tekst meer te hoeven volgen. Waarschijnlijk zou deze werkwijze weinig leerkrachten gelukkig hebben gestemd. Daarom volgt een gedetailleerde uitwerking per periode, waarin de leerdoelen zijn verwerkt.

De beslissing de stof gedetailleerd weer te geven heeft een afweging tot gevolg van wat wel en wat niet afgevraagd kan worden. De geschiedenis dient een beeld te geven van het verleden 'zoals het geweest is'. Dit betekent dat een stofomschrijving over dit onderwerp vooral politieke en economische zaken zal bevatten.

De werkgroep hecht op zich grote waarde aan een bredere Europese vorming. Maar gevoelens, houdingen, handelingen en meningen zijn niet te toetsen en hebben daarom in een stofomschrijving geen functie.

Ook is afgezien van het formuleren van vaardigheden. Historische vaardigheden zijn niet aan een onderwerp gebonden en horen daarom elders te worden omschreven.

De indeling in perioden

De indeling in perioden volgt het ritme van het integratieproces en de gebruikelijke indeling in de literatuur. Zoals bij elke indeling kan men hier en daar een vraagteken zetten.

De eerste periode bestrijkt in feite het streven naar supranationaliteit: de aanloop, halfslachtige pogingen (Raad van Europa), het succes (EGKS) en het fiasco (EDG).

De tweede periode behandelt de EEG, van voorgeschiedenis tot en met het tot stand komen van de gemeenschappelijke markt. De derde periode gaat over de stagnerende integratie; de gemeenschappelijke

markt is bereikt, maar men komt niet verder. Dit tamelijk negatieve beeld van de integratie is aanvechtbaar. Het is immers ook de periode waarin de EG een uitbreiding onderging van 6 naar 12 leden, van 180 miljoen inwoners naar 324 miljoen inwoners. De stagnatie van de integratie hield deels nauw verband met de uitbreiding (de niet altijd even constructieve houding van Engeland en Griekenland). Rondom 1985 kan men duidelijk van een keerpunt spreken. Algemeen leeft het besef dat de EG verder moet en daarvoor wordt ook actie ondernomen.

Onderwerpen, namen en begrippen

In de werkgroep is heel wat afgedubd en bediscussieerd tussen enerzijds de specialisten en anderzijds de leerkrachten. In dit proces zijn heel wat namen, begrippen en vooral conferenties gesneuveld.

Vanwege de toch al omvangrijke stof is besloten de onderwerpen die meer op het terrein van economie of aardrijkskunde liggen, niet uitputtend te behandelen. De leerlingen hoeven de achtergronden van de geldkwesties (EMU, EMS, ECU) maar globaal te kennen, mede om klasgenoten met economie geen voorsprong te bezorgen. Om dezelfde reden hoeven zij niet in detail op de hoogte te zijn van het landbouwbeleid, al zullen hier vooral de geografen de bollebozen zijn.

De relatie met de Derde Wereld heeft aanvankelijk veel aandacht gekregen. Tijdens de legitimeringsronde werd hierop kritiek uitgeoefend en dat resulteerde in een aanzienlijk bekorting. Nu vernemen wij weer geluiden dat de relatie met de Derde Wereld te weinig uitgewerkt is; de gulden middenweg volgt voor iedereen een ander parcours.

Enige mate van willekeur valt soms niet te vermijden. Zo werd minister Pleven (plan EDG) naar de anonimiteit verwezen, terwijl de ambtenaar Fouchet op het podium van de geschiedenis plaats mocht nemen. Dit laatste is toe te schrijven aan het feit dat het plan-Fouchet in de literatuur nooit anders dan zo wordt aangeduid. Behalve Fouchet is het aantal typisch Europese namen zeer beperkt gehouden: Brugmans, die zo'n belangrijke rol gespeeld heeft in de Europese beweging en Spinelli voor wie hetzelfde geldt en die via het Europese Parlement actief is gebleven in de Europese politiek en zo een voorzet kon geven voor de Europese acte. De overige namen zijn merendeels ook te vinden

binnen de algemene geschiedenis en komen dan ook voor in de gangbare schoolboeken; enerzijds Churchill, De Gaulle etcetera, maar anderzijds ook de bekende Europeanen als Schuman en Monnet.

Doelbewust is gekozen voor het achterwege laten van een aparte lijst van namen en begrippen. Door de uitgebreidheid van de stofomschrijving zou een begrippenlijst een doublure worden; het verband zou bovendien verloren gaan.

In dit kader, overigens ook daarbuiten, dienen de Europese instellingen natuurlijk gekend te worden. De krant kan niet worden begrepen als begrippen als EMS en EMU geheel onbekend zijn. Verder gaat het voor een belangrijk deel om algemene historische begrippen (unanimiteitsbeginsel, supranationaliteit etc.).

De meeste begrippen uit het vakjargon van de Europese integratie zijn geschrapt, bijvoorbeeld 'relance', in de betekenis van herleving van de integratiegedachte; slechts enkele zijn gehandhaafd, zoals 'triptiek' in de betekenis van drie zaken (drieluik) die nog geregeld moeten worden.

Mavo-Lbo

Een stofomschrijving richt zich per definitie op het hele voortgezet onderwijs. Differentiatie moet zich daarom beperken tot het niet van toepassing verklaren van verschillende onderdelen voor lbo-mavo. Uitgangspunt was dat ook bij het lbo-mavo de samenhang niet verloren mocht gaan. Ook hier gelden de probleemstelling, de leerdoelen en de perioden daarom onverkort. Anderzijds was het niet de bedoeling voor lbo en mavo alleen wat namen te schrappen. Enkele (beperkte) stofonderdelen gelden daarom voor lbo en mavo niet. Verder zal het verschil vooral moeten blijken uit de vraagstelling.

De persoonlijke noot

Personen schijnen de geschiedenis niet te bepalen, maar maken haar wel interessant en spreken daarom de leerlingen vaak aan. Biedt deze stofomschrijving nu alleen maar een keur van grijze muizen die garant staat voor opperste verveling in het leslokaal? Over onze Europese helden vallen mogelijk minder frivoliteiten te vermelden dan over kopstukken uit een

grijzer verleden; of omdat zij zich daar niet mee bezighielden of omdat het ongepast is er nu al over te spreken.

Als moorddadigheid de voornaamste maatstaf is voor historisch belang, dan schieten onze hoofdpersonen zeker tekort ten opzichte van Hitler of Stalin. Maar sommige personen lenen zich er goed voor een stuk Europese geschiedenis een persoonlijk karakter te geven. Bijna alle 'Europeanen' zijn getekend door de wereldoorlogen. Schuman, als Duitser geboren, was een belangrijke persoonlijkheid in het Franse verzet. Komend uit het grensgebied en zijn kennis van de Duitse taal en cultuur nooit loochenend, bracht hij het na 1945 tot minister-president van Frankrijk en werd hij de verpersoonlijking van de Frans-Duitse verzoening. Brugmans, wiens carrière door de oorlog ruw verstoord werd, belandde via het verzet kortstondig bij de 'leidinggevende kringen' van na de oorlog in Nederland. Zijn opvatting, dat vernieuwing zonder Europese integratie ondenkbaar was, plaatste hem daar echter al spoedig buiten. In de jaren zestig trekt De Gaulle de aandacht naar zich toe, een voor leerlingen nog altijd aansprekende figuur. Maar ook zijn tegenspeler Luns kan men mogelijk veel verwijten, maar geen saaiheid. In nog sterker mate geldt dat laatste voor Adenauer, die zich over zijn collega Luns in de volgende vleierende bewoordingen uitliet: 'Wanneer ik de moeite neem om naar Parijs te komen om met mijnheer De Gaulle Europese politiek te bedrijven, is

het schandalig en ongepast als een Hollandse minister, en nog wel zo'n jonge minister als deze Luns, mij langer dan vijf minuten tegenstand biedt!'

Kortom mogelijkheden genoeg voor de persoonlijke noot.

Dit stuk is geopend met een commentaar op de stofomschrijving van een collega en daarmee wil ik ook afsluiten: 'Een juweeltje. Een echt historisch onderwerp met diepgang; heel aantrekkelijk voor mijn leerlingen door zijn actualiteit. Eindelijk worden alle feiten genoemd en weet ik waar ik aan toe ben. Mijn complimenten.'

De veelheid van meningen en visies maakt geschiedenis zo aantrekkelijk.

Wolter Blankert

kleio

nummer 2/91
pagina's 26 en 27

Andere ervaringen met het eindexamen vrouwengeschiedenis in 1990

Spiegelbeeld, vertel eens even ...

Commissie Vrouwengeschiedenis

In het decembernummer van *Kleio* werd een artikel afgedrukt, waarin Karin Faber en Willeke Los verslag deden van hun onderzoek in het Groningse naar de mening van leerlingen en docenten over het CSE-onderwerp 'Vrouwen in de twintigste eeuw'.

Hier volgt de reactie van José Eijt, Maria Grever en Janneke Riksen en een antwoord daarop van Karin Faber en Willeke Los.

Nadat in de *Kleio-examenkrant* (juli 1990) naar aanleiding van dertig normbesprekingen de ervaringen van circa vierhonderd geschiedenisdocenten waren gepubliceerd, volgde in oktober in *Uitleg* de verrassende uitslag van een CITO-steekproef van 8.084 leerlingen: meisjes scoorden beter op het eindexamen vrouwengeschiedenis dan jongens.¹

In hun artikel 'Een spiegel voorgehouden?' in *Kleio* (1990) publiceerden Karin Faber en Willeke Los de ervaringen van twaalf docenten en vijftig leerlingen van zeven scholen uit de regio Groningen met het eindexamenonderwerp vrouwengeschiedenis zonder dat zij verwijzen naar bovenstaande grootschaliger onderzoeken en nauwelijks naar andere publikaties over de inhoud van het CSE-vrouwengeschiedenis. Ook de achtergrond van hun interviews vermeldde zij niet in hun artikel: het verzoek van de nascholingscommissie regio Noord-Nederland om manco's in de presentatie van vrouwengeschiedenis en het CSE aan te vullen.²

Aangezien de reikwijdte van de Groningse studie beperkt is en de indruk kan ontstaan dat de uitkomst ervan representatief zou zijn voor de ervaringen van docenten en leerlingen met het CSE, besloot de VGN-commissie vrouwengeschiedenis tot het publiceren van een reactie in samenwerking met Maria Grever, die indertijd met Carla Wijers verantwoordelijk was voor de stofomschrijving vrouwengeschiedenis en de daarbij behorende docentbundel.

Meisjes scoren beter

In zijn artikel 'De beleving van van het geschiedenisonderwijs door meisjes en jongens' in *Kleio* (1988) stelde Jan Krol dat de behandelde geschiedenisstof beter aansluit bij de beleavingswereld van jongens dan van meisjes. Krol vroeg zich af of het onderwerp vrouwengeschiedenis in het CSE-1990 een 'aardig opstapje' zou zijn 'om meer tegemoet te komen aan wat misschien meer ligt in de belangstellings sfeer van het merendeel van onze leerlingen'.³

Uit zijn en andere publikaties komt naar voren dat meisjes het vak geschiedenis vaker kiezen dan jongens, meer gemotiveerd zijn, maar desondanks slechter presteren.⁴ Overigens, gezien tot voor kort de seksenverhouding bij studenten en met name bij de studierichting geschiedenis, is het waarschijnlijk dat de meerderheid van de geschiedenisdocenten uit mannen bestaat.

Reeds uit de normbesprekingen en verschillende tijdschrift- en krantenartikelen was gebleken dat het eindexamenonderwerp vrouwengeschiedenis aanleiding gaf tot levendige discussies in de klas. Meestal waren meisjes daarbij zeer betrokken. Wat zouden nu de eindexamenprestaties zijn?

Op verzoek van Maria Grever heeft het CITO voor het eerst de resultaten van het CSE-geschiedenis en staatsinrichting in 1990 per onderwerp seksespecifiek gesplitst. Op een populatie van ruim 40.000 leerlingen is een representatieve steekproef genomen van 8.084 leerlingen. Voor het hele eindexamen geschiedenis en

staatsinrichting scoorden meisjes op het Vwo significant beter dan jongens, doordat zij betere resultaten behaalden met vrouwengeschiedenis. Voor het CSE van Havo, Mavo-D en -C waren de resultaten van de jongens beter.

Interessant zijn de verschillen in prestaties bij de twee onderwerpen. Voor Vwo en Havo scoorden meisjes op het onderwerp vrouwengeschiedenis significant en voor Mavo-D zwak significant beter dan jongens; alleen voor Mavo-C waren de jongens significant sterker. Opmerkelijk is dat vrouwengeschiedenis voor meisjes én jongens moeilijker was dan het onderwerp Tweede Wereldoorlog, maar méér voor jongens dan voor meisjes! Voor de Tweede Wereldoorlog waren de resultaten van jongens steeds beter dan van meisjes.

Het CITO stelde naar aanleiding van het CSE 1990 in een intern rapport het volgende: *'Deze resultaten lijken de conclusie te rechtvaardigen dat de keuze van het onderwerp en de vragen verschillende gevolgen heeft voor mannelijke en vrouwelijke kandidaten. Het lijkt gewenst hier nader onderzoek naar te doen. Een dergelijk onderzoek is op het CITO inmiddels voor de talenexamens gestart'.*

Het CITO heeft nu inderdaad besloten de eindexamenresultaten in 1991 voor alle vakken en schooltypen uit te splitsen naar meisjes en jongens.

De bewering van Faber en Los dat de vrouwelijke leerlingen zich niet met dit CSE-onderwerp konden identificeren en dat dit niet de sterkste kant van het onderwerp was, wordt door de steekproef van het CITO op zijn minst genuanceerd.

Het sekse-gender concept

Het bevreedt ons dat de auteurs meegaan met docenten en leerlingen, zeker gezien het beperkte notenapparaat bij hun artikel, door te stellen: *'Ons inziens hebben de misverstanden rondom de discipline vrouwengeschiedenis (...) te maken met het feit dat het eindexamenonderwerp*

TABEL 1 VWO

	verschil (m-j)	T	p	
Twee onderw.	+1.08	+2.49	≈ 0.2%	sign.
Vrouwengeschied.	+1.34	+5.58	< 0.1%	sign.
WO II	-0.25	-1.00	≈ 35%	niet sign.

TABEL 2 HAVO

	verschil (m-j)	T	p	
Twee onderw.	-1.49	-3.49	< 0.1%	sign.
Vrouwengeschied.	+0.41	+1.57	≈ 10%	zwak sign.
WO II	-1.90	-8.22	< 0.1%	sign.

TABEL 3 LBO/MAVO-D

	verschil (m-j)	T	p	
Twee onderw.	-1.81	-3.58	< 0.1%	sign.
Vrouwengeschied.	+0.81	+3.20	< 0.1%	sign.
WO II	-2.62	-8.10	< 0.1%	sign.

TABEL 4 MAVO-C

	verschil (m-j)	T	p	
Twee onderw.	-3.23	-5.14	< 0.1%	sign.
Vrouwengeschied.	-0.90	-2.37	≈ 2%	sign.
WO II	-2.34	-6.12	< 0.1%	sign.

Verschil (m-j) = verschil tussen de resultaten van de meisjes en die van de jongens

T = toets voor onafhankelijke steekproeven en ongelijke varianties

p = overschrijdingskans (de kans dat het al dan niet toeval is)

sign. = significant, de kans dat een uitspraak gebaseerd op een steekproef geldt voor de gehele populatie; 5% is een gangbaar significantieniveau, de kans dat een verkeerde conclusie wordt getrokken op grond van de steekproef is kleiner dan 5%

≈ = statistisch symbool voor 'ongeveer gelijk aan'

voornamelijk gepresenteerd is als de geschiedenis van vrouwen. Zij wordt voorgesteld als een tegenhanger van mannen-geschiedenis: 'her story' in plaats van 'his story'.⁵

Hadden de auteurs geen kennis van onderstaande feiten?

In de toenmalige stofomschrijvingen werd nooit uitgelegd wat een bepaald vak inhoudt. Omdat het onderwerp deel uitmaakt van een nieuw vakgebied, moest in opdracht van het ministerie een bundel met wetenschappelijke artikelen en boekfragmenten geproduceerd worden. Voor het eerst in de geschiedenis van het CSE is er een bundel gepubliceerd waarin de belangrijkste stof voor het eindexamen én de wetenschappelijke achtergrond van het betreffende vakgebied bij elkaar staan. Er is een uitgebreid artikel opgenomen waarin een uiteenzetting staat over de inhoud van het vak vrouwengeschiedenis en de betekenis van het sekse-genderconcept.⁶ Daar wordt in de inleiding van de bundel

uitdrukkelijk naar verwezen.

In het blad *School* en de verslagen van de normbesprekingen spraken docenten zich overigens 'lovend' uit over stofomschrijving en bundel.⁷

In november 1989 bracht *Kleio* een 'special' uit met een aantal artikelen over deelaspecten van het eindexamen. Op de nascholingsconferentie in Tilburg hield Maria Grever een lezing waarin uitgebreid in werd gegaan op het vak vrouwengeschiedenis en de betekenis van gender. Zij maakte ook duidelijk dat het vak over vrouwen én mannen gaat. Deze lezing is als artikel gepubliceerd in de *Kleiospecial* en werd door verschillende docenten in de klas gebruikt.⁸ Waarom verwijzen de auteurs daar niet naar, maar wel naar een ongepubliceerde lezing op diezelfde conferentie?

Ook bij de verschillende nascholingen werd uitgelegd wat vrouwengeschiedenis als vakgebied inhoudt en wat de theoretische invalshoeken en concepten zijn.⁹

Er zijn talloze (gepopulariseerde) uitgaven op de markt gekomen ten behoeve van dit eindexamen, zoals *Tussen aanpassing en verzet, Bij ons moeder en ons Jet, Vrouwengeschiedenis 8 essays*.¹⁰ In deze bundels worden inhoud van het vak vrouwengeschiedenis en deelaspecten van het CSE uiteengezet.

Marja Borkus en Carla Wijers schreven het script voor de NOT-serie over vrouwengeschiedenis. Tijdens de periode van het eindexamen konden docenten en leerlingen zich bovendien verdiepen in tien *Jaarboeken voor vrouwengeschiedenis* en vijf *Tijdschriften voor sociale geschiedenis* sinds enige jaren artikelen over vrouwengeschiedenis gepubliceerd. Reeds in 1986 verscheen daarin een bijdrage over de historiografische achtergronden van vrouwengeschiedenis met de belangrijkste theoretische noties. Tevens werd hierin de discussie over 'her story' en andere 'typen' vrouwengeschiedenis bekritiseerd.¹¹

De vraag is tot hoever men kan gaan om docenten tegemoet te komen gezien de beperkte middelen die door het ministerie ter beschikking worden gesteld.

In principe moeten docenten optimaal geholpen worden. Onze indruk is dat bij het CSE-vrouwengeschiedenis door specialisten al het mogelijke is gedaan om docenten van materiaal te voorzien. Dat neemt natuurlijk niet weg dat kritiek op onderdelen van de inhoud mogelijk is, maar niet

Kleio

dat het onderwerp werd gepresenteerd als 'een geschiedenis van vrouwen' in plaats van mannen'.

Ervaringen met het eindexamen of met het vak?

In hoeverre hebben de auteurs een onderscheid gemaakt tussen de ervaringen van de docenten met het doceren van het onderwerp over vrouwengeschiedenis en de eindexamenopgaven?

De commissie vrouwengeschiedenis was over het eerste tijdvak, met name over de opgaven van Vwo en Havo erg teleurgesteld. Dat gold ook voor de docenten tijdens de normbesprekingen. In de enquête die is georganiseerd door de Commissie Havo/Vwo is een onderscheid gemaakt tussen leservaringen en ervaringen met het CSE.

Het artikel van Janneke Rixen is een illustratie van wat er op sommige scholen is gebeurd met het onderwerp: in Boxmeer zijn leuke en leerzame discussies gevoerd tussen leerlingen en gasten die enige relatie hebben met dit eindexamenonderwerp.¹² Naast docenten die vóór en ná het eindexamen negatief over vrouwengeschiedenis oordelen, zijn er tal van docenten die positief zijn over het vak zoals bleek uit de enquêtes van de Commissie Havo/Vwo. Sommigen organiseerden rondom het eindexamen vrouwengeschiedenis buitenschoolse activiteiten voor leerlingen, anderen voor docenten.

Dit laatste gebeurde in Hengelo door een geschiedenisdocent, Ignace van Kraaij. Hij organiseerde naar aanleiding van zijn nascholing voor zijn collega's op het Twickelcollege een lezing over het vak vrouwengeschiedenis en ging daarin uitgebreid in op het begrip *gender*.

In een artikel in *Hervormd Nederland* van Wim in 't Veld werd over ervaringen van leerlingen en docenten positief geschreven. Ook was men tevreden over de vele publikaties. Een docent vertelde naar aanleiding van de behandeling van de eindexamenstof vrouwengeschiedenis: 'Ik noemde als voorbeeld van een sociale wet vaak de bijstandswet, maar nu werd ik met m'n neus op de feiten gedrukt voor wat betreft de gevolgen van dit soort wetten voor alleenstaande moeders. Dat moest ik behandelen en dat heb ik als een verrijking ervaren, al is dat niet direct geschiedenis zoals je dat op de universiteit is geleerd.'¹³

Het voortdurend herschrijven van geschiedenis

De auteurs stellen dat het onderwerp 'Continuïteit en verandering: de positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika, 1929-1969' voornamelijk gepresenteerd is als een geschiedenis van vrouwen, als 'her story'.

De achtergrond van de term 'her story' waarop dit oordeel gebaseerd is, maar die in het artikel achterwege wordt gelaten, is in dit verband relevant. De Amerikaanse historica Joan W. Scott onderscheidde in 1984 drie typen vrouwengeschiedenis: een 'her story'-benadering, een benadering waarbij vrouwengeschiedenis deel terrein van de sociale geschiedenis is, en een benadering die de gangbare geschiedenis herschrijft.

In een 'her story'-benadering worden volgens Scott ervaringen van vrouwen beschreven buiten de conventionele historische kaders; bij de tweede benadering zou vrouwengeschiedenis een onderafdeling zijn van sociale geschiedenis; bij de 'herschrijvings'-benadering, door haar beschouwd als hét doel voor vrouwengeschiedenis, worden vrouwen als uitgangspunt genomen maar zijn sekseverschillen het onderwerp. Sekse als sociale categorie is in deze benadering net zo fundamenteel voor historisch onderzoek als klasse en ras.

Inmiddels heeft Scott wat afstand genomen van deze indeling omdat de scheidslijnen tussen deze benaderingen vaag zijn en omdat daarin verondersteld wordt dat de ene benadering beter zou zijn dan de andere. Uit haar reactie op het CSE blijkt bovendien dat Scott erg ingenomen was met de uitwerking van het eindexamenonderwerp vrouwengeschiedenis.¹⁴

Volgens de oude indeling van Scott zou men kunnen stellen dat dit eindexamen een voorbeeld is hoe een historiografisch debat vanuit het perspectief van vrouwengeschiedenis *herschreven* kan worden. Het onderwerp sluit namelijk aan op een debat over de rol van de Tweede Wereldoorlog bij moderniserings- en democratiseringsprocessen in de samenleving, zoals de toenemende participatie van groepen die in een achterstandspostie verkeren. Dit debat is in Nederland gevoerd tussen historici zoals Von der Dunk, Blom, Zondergeld, Stuurman; in de VS tussen historici zoals Chafe, Wandersee Bolin, Campbell. In de VGN-bundel zijn over deze discussie artikelen opgenomen.¹⁵

Omdat deze debatten ook gaan over de situatie vóór de oorlog en erna, zijn de crisis en de opbouw van de verzorgingsstaat erbij getrokken. De nadruk in het CSE op de effecten van de crisis, de oorlog en de groei van de verzorgingsstaat voor vrouwen, plaatst de uitkomsten van bovengenoemd historiografisch debat in een ander daglicht.

Verschillende critici vinden de periode van het CSE niet boeiend voor vrouwen en/of de vrouwenbeweging. Nu heeft iedereen zo zijn of haar eigen voorkeuren. De een vindt het interessanter te doceren over een zeer recente periode bij dit onderwerp, de ander wenst juist afstand te nemen en had graag gezien dat de periode vanaf 1917 er meer bij betrokken werd. Maar een toepassing van het historiografisch debat 'continuïteit en verandering' voor de positie van vrouwen kan toch uiterst boeiend zijn.

Er is daarnaast nog iets anders aan de hand met de periode van circa 1929 tot 1969. Nancy Cott laat in haar monografie *The grounding of modern feminism* (1987) zien dat in het interbellum de vrouwenbeweging zich heroriënteerde op doelen en strategieën, en dat de feministische terminologie toen voor het eerst op grote schaal werd gebruikt.¹⁶ Veel mensen verwarren de *vrouwenkiesrechtbeweging* met de *vrouwenbeweging*. Hoewel het vrouwenkiesrecht in 1920 in veel westerse landen een feit was, waren andere eisen, bijvoorbeeld op het gebied van huwelijksrecht en arbeid, zeker niet ingewilligd.¹⁷ De vrouwenbeweging bleef dan ook niet stil zitten en ging in de jaren dertig door met ageren voor het behoud van arbeid, voor vrede, en voor meer participatie in het politieke leven.

Tenslotte, er veranderde voor vrouwen in sociaal-economisch, demografisch en politiek opzicht weliswaar erg veel tijdens de crisis, oorlog en de groei van de verzorgingsstaat, maar deze verschuivingen zijn in de ene periode makkelijker waar te nemen dan in een andere. Zo trokken enkele juridische en politieke veranderingen in de jaren vijftig misschien minder de publieke belangstelling dan de acties van Dolle Mina begin jaren zeventig.

Maar zijn de effecten van de motie Tendeloo in 1955 (waardoor het verbod op het ontslag van vrouwelijke ambtenaren bij huwelijk werd afgeschaft) en de opheffing van de handelingsonbekwaamheid van vrouwen in 1956 niet geweldig belangrijk geweest voor de positie van talloze vrouwen (en dus ook van mannen) op lange termijn?

Historisch besef?

Faber en Los citeren leerlingen en docenten die moeite hadden met het definiëren van wat vrouwengeschiedenis is. Een docent zegt dat hij/zij in het onderwerp mist *'wat nu precies de relatie tussen mannen en vrouwen bepaalt, wat voor rare patronen daar nu werken'*.¹⁸

Het achterwege blijven van commentaar bij dergelijke opmerkingen in het artikel getuigt van naïeviteit en gebrek aan historisch besef bij de auteurs, die trouwens evenmin duidelijk maken wat zij zelf onder vrouwengeschiedenis verstaan. Faber en Los stellen zelfs dat leerlingen die van te voren een redelijk goed beeld van vrouwengeschiedenis hadden, door de invulling van het eindexamenonderwerp in verwarring werden gebracht. De keuze van het citaat van een leerling, *'Vrouwengeschiedenis dan denk je dus aan vrouwen vroeger, echt vroeger tot nu'*, doet echter vermoeden dat de auteurs zelf het vak vrouwengeschiedenis impliciet interpreteren als de geschiedenis van vrouwen.¹⁹

Net zoals dat geldt voor politieke geschiedenis of cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis, kan men ook bij vrouwengeschiedenis nooit in algemene zin uiteen zetten wat 'precies' de relatie tussen de seksen bepaalt, hoe en waarom bepaalde verschijnselen en menselijke gedragingen zich ontwikkeld hebben. Per cultuur, periode en klasse zijn verschillende machtsmechanismen werkzaam tussen (groepen) mensen, die moeilijk bloot te leggen zijn. We weten toch ook niet 'precies' waarom Hitler op 11 december 1941 de VS de oorlog verklaarde, terwijl zijn veldtocht tegen de Sovjet-Unie was vastgelopen? Dit is niet alleen een kwestie van veelvuldig historisch onderzoek. Het is ook afhankelijk van de gebruikte invalshoeken en gestelde vragen. Niet voor niets zijn historici voortdurend met elkaar in discussie. En dat is maar goed ook.

Dilemma belangstelling meisjes

Het lijkt ons belangrijk om bij een vak als vrouwengeschiedenis, dat voor velen in het onderwijs nieuw was, nauwkeurig te werk te gaan bij de weergave van zowel de presentatie van dit vak als de ervaringen van docenten en leerlingen daarmee in de lespraktijk. De twee Groningse on-

derzoeksters hebben de geïnterviewden beslist onvoldoende geconfronteerd met specifieke informatie over vrouwengeschiedenis. Hun verslag heeft zeker een bepaalde waarde, maar het is ons inziens niet representatief.

In het CSE-vrouwengeschiedenis is in de stofomschrijving, de bundel en de daarbij behorende boeken en artikelen noch een geschiedenis 'van' vrouwen gepresenteerd noch alleen maar gezocht naar een toenemende seksengelijkheid, zoals Marjan Schwegman lijkt te beweren in *Kleio* (1990).²⁰ Het gebruik van de uit het HEG-rapport afkomstige structuurbegrippen 'continuïteit en verandering' in de titel van het eindexamen is al een indicatie. In het onderwerp gaat het erom zicht te krijgen op wat bleef en wat veranderde in de verhouding tussen de seksen - met de nadruk op de ervaringen van vrouwen -, in de periode van crisis, oorlog en opbouw van de verzorgingsstaat. Sommigen docenten zullen vooral kijken naar een vermindering van seksenongelijkheid, anderen kijken juist naar verschillen tussen de seksen, weer anderen benadrukken de rol van vrouwen in de feministische beweging, misschien wel een geschiedenis 'van' vrouwen, maar noodzakelijk is dat niet.

Het onderwerp vrouwengeschiedenis is in de stofomschrijving en de bundel zo gepresenteerd dat men vanuit verschillende visies een eigen mening over dit onderwerp kan ontwikkelen.

De uitkomsten van de CITO-steekproef lijken de indruk te bevestigen dat er een positieve relatie bestaat tussen stofinhoud en seksspecifieke prestaties. Ook al beweren vrouwelijke leerlingen uit Groningen dat zij Napoleon 'veel stoerder' vinden, in de les kan identificatie ook op andere, meer subtiele manieren plaatsvinden. Dit gegeven vraagt om nader onderzoek naar de herkomst van de verschillen in prestaties tussen jongens en meisjes in het vak geschiedenis. Behalve attitude speelt stofinhoud op een of andere wijze een rol. Maar welke? Deze vraag noopt tot bezinning op de vraag hoe meisjes in ons vak bereikt kunnen worden. Een dilemma dat zich dan voordoet is, dat door de aanpassing van de stofinhoud aan de belangstellingsfeer van meisjes zij bevestigd kunnen worden in hun 'anders' zijn. In hoeverre is dit problematisch voor hun studieprestaties en beroepsperspectieven? Politieke geschiedenis is toch voor meisjes zeker zo belangrijk als voor jongens. Problematisch is in ieder geval wel wanneer deze 'andere' belangstellingsfeer bij

voorbaat als minder relevant zou worden gewaardeerd.

Noten

1. Verslagen van de normbesprekingen in: *Kleio-examenkrant* 31(1990), nr. 6, 34-37. Voor CITO-gegevens zie: *Uitleg* 6(1990), nr. 24, 16-17 en M. Grever, 'Pivoting the center. Women's history: a compulsory subject for the final written examinations in history in all Dutch secondary schools in 1990 and 1991' in: *Gender & history* 3(1991) nr. 1, 85-105.
2. Karin Faber, Willeke Los, Het eindexamen vrouwengeschiedenis. Een onderzoek naar ervaringen van docenten en leerlingen (ongepubliceerd onderzoeksverslag RUG, Groningen, juli 1990), 40.
3. Jan Krol, 'De beleving van het geschiedenisonderwijs door meisjes en jongens' in: *katern* 3 in *Kleio* 29(1988), nr. 3, 8-16, aldaar 13.
4. Idem, 8. Hierin zijn opgenomen de CBS-gegevens betreffende examenresultaten bij geschiedenis op de Havo, schooljaar 1984, 1985 en 1986.
5. Karin Faber, Willeke Los, 'Een spiegel voorgehouden?', *Kleio* 31(1990), nr. 10, 4-7, aldaar 6.
6. Maria Grever, 'Het vrouwelijk oculair. Een historische beschouwing van vrouwengeschiedenis in de VS en West-Europa vanaf circa 1970' in: Maria Grever, Carla Wijers, *Vrouwen in de twintigste eeuw. De positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika 1929-1969* (IJsselstein 1988) 168-178.

7. Cees van der Kooy, 'Vrouwengeschiedenis', *School* (december 1988) nr. 10, 64-65, aldaar 65; *Kleio-examenkrant* in *Kleio* 31(1990) nr. 6, 31-37, aldaar 35.
8. Maria Grever, 'Geschiedenis is als Penelope ...' *Kleio* 30(1989) nr. 9 (special), 3-9. Zie ook M. Grever en C. Wijers, "'Flappers' en Dolle Mina's", in *Kleio*, 28(1987), nr. 6, 6-11. Reeds in dit artikel over de achtergronden van het CSE, werd vrouwengeschiedenis gepresenteerd als een vak waarin het zoeklicht gericht is op seksenverhoudingen en maatschappelijke definities van mannelijkheid en vrouwelijkheid, immers (p. 9): 'Mannen en vrouwen maken samen deel uit van een historisch gegroeide machtsstructuur (...)'.
9. Utrecht: najaar 1988; Tilburg: 13 en 14 januari 1989; Nijmegen en Zutphen: november 1989; Amsterdam en Zwolle: najaar 1989; Roermond: najaar 1989 en voorjaar 1990. Bij sommige conferenties waren Amerikaanse onderzoekers betrokken, zoals Lois Horton en Ann Campbell.
10. Carla Wijers e.a. (red.), *Tussen aanpassing en verzet. Vrouwen voor het voetlicht, 1929-1969* (Culemborg 1989); Maria Grever, Annemiek van der Veen (red.), *Bij ons moeder en ons Jet. Brabantse vrouwen in de 19e en 20e eeuw* (Zutphen 1989); H. Bootsma, I. van der Pluym-Van Eykeren (red.), *Vrouwengeschiedenis 8 essays* (Tilburg 1990). Dit zijn slechts enkele voor-

- beelden van uitgaven die in het kader van het eindexamen vrouwengeschiedenis verschenen.
11. Maria Grever, 'Het verborgen continent. Een historiografische verkenning van vrouwengeschiedenis in Nederland', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 12(1986) 221-268.
 12. Janneke Riksen, 'Vrouwenmiddag' op het Elzendaalcollege te Boxmeer', *Kleio* 31(1990), nr. 6, 31-33. Zie ook haar aansluitend afgedrukte gesprek met twee docenten: Idem, 33-34.
 13. Wim in 't Veld, 'Vrouwen waren bijzaak', *Hervormd Nederland* 19 mei 1990, 12-15, aldaar 14.
 14. 'Feiten overheersend bij vrouwengeschiedenis', *Volkskrant* 23 mei 1990.
 15. Het betreft de bijdragen van Stuurman (51-56), Ribberink (69-75), Chafe (84-85), Wandersee Bolin (109-115) en Rupp (124-131) in: Grever, Wijers, *Vrouwen in de twintigste eeuw*.
 16. Nancy Cott, *The grounding of modern feminism* (New Haven/London 1987), 3-10, 179-181.
 17. Marianne Braun, 'Gelijk recht voor allen! Feministische strijd tegen de maritale macht' in: Grever, Wijers, *Vrouwen in de twintigste eeuw*, 24-33.
 18. Faber, Los, 'Een spiegel voorgehouden', 6.
 19. Ibidem.
 20. Marjan Schwegman, 'Nieuwe kapsels, nieuwe keukens, nieuwe kansen', *Kleio* 31(1990), nr. 7, 3-9, aldaar 3.

Spiegelbeeld gespiegeld

Een reactie op 'Spiegelbeeld, vertel eens even'

Met verbazing hebben wij kennisgenomen van de reactie die de VGN-Commissie Vrouwengeschiedenis geschreven heeft naar aanleiding van ons artikel in *Kleio*, 10 (1990). Uit de hoeveelheid wetenschappelijke feiten en speculatieve beweringen maken wij drie punten van kritiek op: de reikwijdte en representativiteit van ons onderzoek, het identificatie-argument en de presentatie van het CSE-onderwerp vrouwengeschiedenis als 'her story'.

Reikwijdte en representativiteit

Een reden dat de Commissie Vrouwengeschiedenis op 'Een spiegel voorgehouden?' reageert, is de angst dat ons artikel de indruk zou geven representatief te zijn voor de ervaringen van docenten en leerlingen met het eindexamen vrouwengeschiedenis.

Zoals wij schreven vond ons onderzoek plaats in het kader van de universitaire lerarenopleiding.¹ Ons inziens impliceert dit de bescheiden opzet van ons onderzoek en de reikwijdte van onze onderzoeksresultaten. Om niet de indruk te wekken dat wij een representatief onderzoek presenteren, hebben wij reeds in de titel vermeld dat het om ervaringen van docenten en leerlingen ging en niet om dé ervaringen.

Het feit dat het onderzoek is uitgevoerd op verzoek van de nascholingscommissie voor de regio Noord-Nederland hebben we niet vermeld omdat dit geen invloed heeft gehad op de methode en de presentatie van ons onderzoek. Dit verzoek was enkel een aanleiding tot het verichten van onderzoek.

Wij hebben ons artikel in de eerste plaats geschreven voor docenten geschiedenis. Wij hoopten niet alleen dat zij zouden genieten van de herkenbaarheid van de diverse geciteerde reacties, maar ook wilden wij hen een referentiekader bieden voor (kritische) reflectie. Bovendien vonden wij het minstens zo belangrijk dat ervaringen van mensen met de lespraktijk gehoord werden.

In het onderzoek dat wij in het voorjaar van 1990 verrichtten, lag de nadruk op ervaringen met vrouwengeschiedenis in de lessituatie, wat wij overigens strikt gescheiden hebben gehouden van meningen over het CSE.²

Ons onderzoek betreft dus een ervaringsonderzoek, waarvan de waarde niet ligt in de kwantiteit van de onderzoeksgegevens, maar in de kwaliteit ervan. Daarom hebben wij gekozen voor diepte-interviews met een kleine groep respondenten en niet voor een enquête.³ Omdat de resultaten

van een onderzoek als het onze van een ander niveau zijn dan de resultaten van een kwantitatief onderzoek, zoals het CITO heeft uitgevoerd, is een vergelijking tussen beide onderzoeken ons inziens niet terecht.

Met betrekking tot de methode van ons onderzoek willen wij op het volgende wijzen: voor het op verantwoorde wijze afnemen van diepte-interviews is het van cruciaal belang dat de geïnterviewde zich begrepen voelt door de interviewer. Om deze reden is het volstrekt onaanvaardbaar de respondent tijdens het interview te confronteren met specifieke informatie.⁴ Bovendien kan zo het interview in een bepaalde richting gestuurd worden.⁵

Wij blijven achter de resultaten van ons onderzoek staan en vinden de geringe omvang van de groep respondenten geen reden om de uitkomsten van ons onderzoek uit de weg te gaan.

Het identificatie-argument

De Commissie Vrouwengeschiedenis legt in haar reactie een direct verband tussen de identificatiemogelijkheden die vrouwengeschiedenis aan meisjes biedt en de score van meisjes op het CSE van 1990.⁶ Wij vragen ons af of deze eindexamenresultaten direct te maken hebben met geboden identificatiemogelijkheden, of dat an-

dere factoren een rol spelen, zoals bijvoorbeeld de docent, de gevolgde didactiek⁷ of de persoonlijke ontwikkeling van leerlingen.⁸ Op de hoogte van het belang dat de commissie hecht aan het vergroten van identificatiemogelijkheden voor meisjes, hebben we dit gegeven verwerkt in onze vraaggesprekken met leerlingen. Het onderzoeksresultaat (het gaat hier dus niet om een 'bewerking') dat dertig van de vijfendertig geïnterviewde leerlingen moeite hadden zich met personen uit het verleden te identificeren op grond van *sexe* zal niet iedereen waarderen. Voor ons is dit geen reden het resultaat dan maar te schrappen.

Of er een grotere belangstelling voor vrouwengeschiedenis bestaat bij meisjes, is een ander verhaal. Wat dit betreft hebben wij zeker positieve geluiden gehoord.

Herstory

Zoals Eijt, Grever en Rixsen al aangaven, is het moeilijk een strikt onderscheid te maken tussen de verschillende ontwikkelingsfasen die vrouwengeschiedenis in haar bestaan heeft doorgemaakt, omdat 'de scheidslijnen tussen deze benaderingen vaag zijn en omdat daarin verondersteld wordt dat de ene benadering beter zou zijn dan de andere'.⁹

Met onze uitspraak dat bij docenten die van te voren niet vertrouwd waren met de discipline het beeld is ontstaan dat vrouwengeschiedenis 'herstory' is, hebben wij geen waarde-oordeel willen uitspreken, maar slechts een verklaring willen geven.¹⁰ Wij hebben deze verklaring gebaseerd op de presentatie van het eindexamenonderwerp in de stofomschrijving en de eindexamenbundels. De nascholingsbundel en ander materiaal hebben wij hier buiten beschouwing gelaten, omdat niet alle docenten hiervan even grondig kennis genomen hebben.

Daar het eindexamen vrouwengeschiedenis een 'inhaalmanoeuvre' was en men door middel van het opvullen van 'witte plekken' heeft geprobeerd de geschiedenis te herschrijven, was het onontkoombaar dat de rol van vrouwen in de geschiedenis in de stofomschrijving benadrukt werd.¹¹ Hierdoor kregen docenten die voordien niet vertrouwd waren met de discipline echter de indruk dat vrouwengeschiedenis 'een geschiedenis van vrouwen' is. Vanuit deze invalshoek zijn zij ermee aan de slag gegaan, met alle consequenties vandien voor het beeld van vrouwengeschiedenis bij hun leerlingen.

Dit geeft het belang aan van goede achtergrondinformatie voor docenten omtrent de huidige stand van zaken binnen vrou-

wengeschiedenis (het gender-concept). Zoals blijkt uit het overzicht dat de VGN-commissie heeft gegeven van haar activiteiten, heeft zij zich veel moeite getroost om geschiedenisdocenten deze achtergrondinformatie te verschaffen. Terecht wordt door haar de vraag gesteld: hoe ver kan men gaan? Een oncompleet beeld van vrouwengeschiedenis kan ook het gevolg zijn van gebrek aan interesse bij docenten. Maar het geprezen feit dat er in 1989/1990 voor het eerst een stofomschrijving voor het eindexamenonderwerp vrouwengeschiedenis tot stand kwam, mag geen reden zijn vervolgens dit initiatief van elke kritiek vrij te pleiten.

Wij vinden het jammer dat de Commissie Vrouwengeschiedenis van de VGN in haar reactie alleen aandacht heeft besteed aan de kritische kanttekeningen die wij hebben geplaatst. De tegenvoorbeelden die zij noemt, beschouwen wij als een aanvulling op ons artikel omdat ze niet in strijd zijn met de positieve voorbeelden die wij noemen.

Karen Faber
Willeke Los

Noten

1. Zie de inleiding van 'Een spiegel voorgehouden?' in *Kleio*, 10 (1990), 4.
2. Zie hiervoor de toegevoegde vragenlijst bij ons artikel in *Kleio*, 10 (1990), 8 en 9.
3. C.J.J. Korswagen, *Mondelinge communicatie in theorie en praktijk, deel 2* (Groningen 1983), 176-190.
4. Eijt e.a., *Spiegelbeeld vertel eens even...*, 28.
5. Korswagen, 178, 180 en 182.
6. Eijt e.a., 29.
7. Zie bijvoorbeeld G. ten Dam e.a., 'Een "vrouwelijke" didactiek: gewoon "goed onderwijs"', in *Vernieuwing, Tijdschrift voor Onderwijs en Opvoeding*, jg. 49 nr. 5, mei 1990, 11-14.
8. Zie bijvoorbeeld F. Dijkstra, *De didactiek van geschiedenis* (Leiden 1988) 84-88.
9. Eijt e.a., ...
10. De kritiek van de Commissie Vrouwengeschiedenis van de VGN dat wijzelf niet weten wat vrouwengeschiedenis inhoudt vinden wij ongefundeerd. Hoe konden we onvolledige definities opmerken als we die niet als misverstand herkennen?
11. M. Grever en C. Wijers, *Vrouwen in de twintigste eeuw. De positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika, 1929-1969* (IJsselstein 1988) 10.

Boek van de maand

Gerard Giezeman bespreekt:

Dimitri Volkogonov, Triomf en Tragedie. Een politiek portret van Josef Stalin (De Haan, Houten 1990). Ingekorte versie van de Nederlandse vertaling, 518 blz., f 69,90.

'Stalin stond graag voor de landkaart om als een heerser zijn reusachtige land te overzien. Hoewel hij geen rijke fantasie had kon Stalin zich toch goed voorstellen hoe op dat moment miljoenen mensen de aanwijzingen van hem, de leider, in de praktijk brachten. Soms ging hij met zijn vinger over de kaart..... lang wijlde hij met zijn blik bij het gebied Kolyma. Om dat goed te bekijken moest hij zelfs een paar passen naar rechts maken..... Na weer eens zo'n moment van overpeinzing

belde hij plotsklaps Vorosjilov en vroeg of er in het Rode Leger aardrijkskunde werd gegeven..... Vorosjilov was niet voorbereid op zo'n ongewone vraag, praatte er wat omheen en beloofde de zaak te zullen uitzoeken. De volgende dag al kwam op aanwijzing van hem het Politiek directoraat van het Rode Leger met een notitie:

'Aan kam. Stalin. Naar aanleiding van uw vraag over de bestudering van de aardrijkskunde door de soldaten deel ik u

mede dat aardrijkskunde voor alle soldaten een verplicht studievak is. Behalve dat het een onderdeel is van de algemene vorming wordt het ook bij de politieke schooling gegeven. Daarbij wordt speciale aandacht besteed aan de bestudering van de landkaart. Dit jaar worden, ter aanvulling van hetgeen de onderdelen al hebben, door het Politiek directoraat 220.000 kaarten, 10.000 atlassen, 8.000 kaarten in de talen van de nationaliteiten en 10.000 wereldbollen verspreid.

28 juni 1935

K. Vorosjilov'

Stalin las met voldoening de notitie door en wierp vanuit zijn fauteuil een blik op de kaart. Hoewel het nog vrij ver was tot de muur zag hij toch waar Stalingrad, Stalino, Stalinsk en Stalinabad lagen.....' (Volkogonov, p.148/9).

Van dit soort passages wemelt het in het boek van Volkogonov. Ik heb deze ene tamelijk willekeurig uitgekozen om er de algemene opmerkingen mee te illustreren die ik over het boek wil maken.

Nieuwe bronnen

De flaptekst van het boek verzekert dat de auteur vrijwel alle Sovjetbronnen heeft kunnen raadplegen, inclusief de privé-archieven van Stalin en de archieven van de KGB, die nooit eerder openbaar werden gemaakt. Daarnaast, zo vervolgt de flaptekst, voerde hij talloze gesprekken met mensen die Stalin persoonlijk en in de partij van zeer nabij hebben gekend.

Flapteksten dienen, zoals we weten, met een gepast wantrouwen gelezen te worden maar in dit geval moet ik onmiddellijk zeggen dat ik niet bedrogen ben uitgekomen. Integendeel. Het boek is zo rijk aan authentieke documenten als de boven geciteerde notitie van Vorosjilov dat ik het alleen al daarom uiterst geboeid heb gelezen. Samen met de vele gespreksverslagen geven zij de figuur Stalin en zijn entourage een directheid en concreetheid waardoor men zich vaak als toeschouwer aanwezig waant in Stalin's werkkamer in het Kremlin of in zijn datsja in Koentsevo.

Dat gevoel wordt nog versterkt door de

beschrijving die de auteur vaak van het gevonden materiaal geeft. Zo is een lijstje van boektitels die Stalin in zijn bibliotheek wilde hebben op zich al interessant om een indruk te krijgen van waar zijn belangstelling naar uitging maar het gaat voor mij nog meer leven als ik lees dat het door Stalin zelf met potlood op een schoolschriftblaadje geschreven is. Een zelfde effect hebben de potloodstreepjes die Stalin in zijn lectuur heeft aangebracht, zoals de dik aangestreepte alinea waarin Napoleon beschrijft wanneer hij zich voor het eerst bewust werd een ongevoel man te zijn. Ook de aantekeningen in de marge van verzoekschriften en ontwerp-besluiten geven hieraan soms een extra dimensie.

Een sprekend voorbeeld: Stalin stuurt zo'n stuk door aan Vorosjilov met de kanttekening "Wat moeten we doen?". Daaronder dan Vorosjilov's reactie: "Ik denk..... toestaan", waarna Stalin de zaak laconiek afsluit met "Ik ben tegen". Vooral die puntjes geven het document een meerwaarde boven de erin behandelde zaak. Men proeft er de voorzichtigheid in waarmee een paladijn als Vorosjilov zijn chef benadert.

De neiging om nog veel meer voorbeelden te citeren kan ik slechts met grote moeite onderdrukken. Dat geldt ook voor de talrijke gespreksnotities die Volkogonov heeft verzameld. Ik volsta met een kort citaat als voorbeeld.

'Een typiste vergiste zich eens bij de woorden 'stalinski vzor' (Stalin's blik); in plaats van 'vzor' had ze per ongeluk 'vzdor' (onzin) getypt. Ze zou zich niet meer vergissen: ze was direct verdwenen.' (p.194)

Stalin dacht.....

Veel minder enthousiast ben ik over de manier waarop Volkogonov zijn bronnen aan elkaar schrijft. Het fragment waarmee ik deze bespreking begon bevat een aantal mededelingen die duidelijk niet aan de bronnen zijn ontleend maar ontsproten zijn aan de fantasie van de auteur (Stalin die met zijn vinger langs de kaart gaat, Vorosjilov die er omheen draait, Stalin die vanuit zijn fauteuil de naar hem genoemde steden op de kaart overziet).

Inleving in de gedachtengang van zijn subject is voor de biograaf een schone zaak maar het moet helder blijven waar de feiten ophouden en de verbeelding begint.

De lezer begrijpe mij goed. Zeker in het

onderwijs kan de historische roman (laat ik het genre zo maar even noemen) goed bruikbaar zijn ter verlevendiging van de stof. Over Stalin en zijn tijd zijn daar nu juist voorbeelden genoeg van beschikbaar. Ik denk daarbij natuurlijk aan Solzjenitsyn, niet in de eerste plaats aan zijn *Goelag archipel* maar vooral aan *In de eerste cirkel*, waarin de Stalin-figuur op magistrale wijze gestalte wordt gegeven. Van recenter datum zijn de boeken van Rybakov in Nederlandse vertaling voorhanden: *Kinderen van de Arbat* en het vervolg daarop (net uit; ik heb het nog niet gelezen) *1935 en volgende jaren*. Ik kan de leraar die met het onderwerp bezig is van harte aanbevelen hieruit een paar fragmenten voor te lezen.

Bij deze boeken weet je waar je aan toe bent. Je hebt te maken met romanciers voor wie nu eenmaal andere regels gelden dan voor de geschiedschrijver. Volkogonov is op dit punt vlees noch vis. Zijn roman-technieken komen naar mijn smaak in botsing met de pretentie een op authentieke bronnen gebaseerd portret van Stalin te schilderen.

De auteur

Volkogonov is geen historicus van origine. Volgens gegevens die ik aan de biografische notities in de Russische uitgave en aan andere recensenten ontleen is hij doctor in de filosofie en gepensioneerd generaal-kolonel van het Rode Leger.* In die functie was hij eerstverantwoordelijke voor de ideologische scholing van de strijdkrachten. Daarnaast publiceerde hij veel over filosofische, historische, politieke en militair-theoretische vraagstukken. Na zijn vertrek uit actieve dienst werd hij hoofd van het Instituut voor Militaire Geschiedenis van het Ministerie van Defensie. Als zodanig geeft hij leiding aan de heruitgave van de tiendelige *Geschiedenis van de Grote Vaderlandse Oorlog van het Sovjetvolk*. Ook werkt hij momenteel aan een boek over Trotski.

Een veelzijdig auteur dus en geen kleine jongen. In zijn functies kom je niet zonder te behoren tot de 'nomenklatoera', de elite die geacht wordt de partijlijn getrouw vorm te geven, ook al wisselt deze, afhankelijk van de leider, van richting (dialectiek, heet dat).

In het boek is veel hiervan te herkennen. Ik noemde al de halfslachtige romantiek die op mij 'amateuristisch' overkomt. In dezelfde orde ligt de hinderlijke gewoonte om te anticiperen op latere ont-

wikkelingen. 'Voor de toekomstige alleen-heerser was zijn onopvallendheid, zijn onbeduidendheid, heel pijnlijk', schrijft Volkogonov over Stalins rol in 1917. Alsof Stalin zelf toen al enig idee van zijn toekomstige carrière zou hebben. Dit is niet de possibilistische benadering (geschiedschrijving met een open einde) die wij als basishouding van ambachtelijke geschiedbeoefening noodzakelijk achten. Van een dialectisch-materialistisch geschoolede mag men dat wellicht ook niet verwachten. Dat Volkogonov aan deze kwalificatie voldoet is alleen al aan zijn woordgebruik te merken. De dialectiek wordt herhaaldelijk te hulp geroepen om op het eerste gezicht onlogische verschijnselen te verklaren. Een van zijn bezwaren tegen Stalin is ook dat deze geen verstand had van dialectiek. Stellingnamen worden 'objectief onjuist' dan wel 'subjectief' genoemd, hetgeen in het pre-glasnost jargon niets anders betekent dan dat zij niet in overeenstemming zijn met de heersende partijlijn. Epitheta als 'contrarevolutionair' worden als vanzelfsprekend gebruikt omdat bepaalde figuren nu eenmaal in de Sovjet-geschiedschrijving als zodanig geanoniseerd zijn.

Het is met deze achtergrond niet verwonderlijk dat Volkogonov's positiebepaling in de glasnost-golven bepaald niet radicaal te noemen is. Sinds Chroestsjov's destalinisatie-rede van nu alweer 34 jaar geleden is verguizing van Stalin bij vlagen in de hoogste partijregionen geaccepteerd. Dat Volkogonov daaraan zijn steentje bijdraagt zal de lezer intussen wel duidelijk zijn. Een betere graadmeter voor iemands 'progressiviteit' in het huidige historische debat in de Sovjet-Unie is de opstelling tegenover Lenin. Welnu, op dit punt is de auteur nog volledig in lijn met de traditie. Men vermoedt het al als hij zijn boek begint met het voor Sovjet-wetenschappers tot voor kort obligate Lenin-citaat. Dit vermoeden wordt gaandeweg alleen maar bevestigd. Sint Lenin is nog steeds boven iedere critiek verheven.

Kan het voorgaande nog beschouwd worden als een ideologisch bepaalde keuze die het historische handwerk niet à priori in de weg hoeft te staan, er kleven aan Volkogonov's boek ook feilen die ook niet door de Sovjet-beugel kunnen. Hij is soms zeer onkritisch in de interpretatie van zijn bronnen.

Het sprekendste voorbeeld vind ik het volgende. Nadat hij eerst uitvoerig de collectieve angst voor de Stalin-terreur heeft geschetst en daarbij heeft benadrukt dat niemand meer een woord van critiek durf-

de uiten stelt hij de vraag aan de orde waarom Stalin nochtans zo populair was. Die vraag is zonder twijfel uiterst boeiend en ook het antwoord klinkt zeer acceptabel: de overgrote meerderheid van het Sovjet-volk geloofde echt in een betere toekomst en was bereid zich daarvoor grote opofferingen te getroosten. Ter ondersteuning van dit antwoord citeert Volkogonov dan echter uit Stachanov's *Mijn levensverhaal* een passage die werkelijk driipt van de Stalin-verheerlijking. Alsof je in die tijd iets anders had kunnen zeggen.

Ik laat dan nog buiten beschouwing in hoeverre de zogenaamde Stachanov-beweging haar wortel vond in een reële prestatie dan wel uitsluitend een produkt van de propaganda was. Aan die vraag gaat Volkogonov volledig voorbij.

Een nieuw Stalin-beeld?

Over Stalin zijn meer biografieën geschreven en dat is een forse understatement. Als we de hele Stalinisme-literatuur daarbij optellen komen we aan een veelvoud van wat iemand in een heel mensenleven kan verwerken. Is het zijn rechtzinnigheid of zijn amateurisme waarom Volkogonov nalaat zijn bijdrage aan deze mer à boire te verantwoorden? Slechts één keer laat hij merken van het bestaan hiervan althans op de hoogte te zijn. Op p. 13 noemt hij wat namen van buitenlandse auteurs. De argeloze Westerse lezer zal verrast zijn er daarvan drie aanbevolen te zien waarvan de werken zijn 'geschreven vanuit een in wezen dicht bij de objectiviteit staand standpunt' (daar heb je die 'objectiviteit' weer).

Van deze drie is de eerste (Giuseppe Boffe) mij volstrekt onbekend. De andere twee (Louis Aragon en Anna Louise Strong) ken ik als fellow-travellers uit de 20-er en 30-er jaren maar niet als toonaangevende contribuanten aan de wetenschappelijke Stalin-discussie. Tot de laatste categorie behoren wel Deutscher, Tucker, Schapiro en Conquest, die ook met name genoemd worden maar afgedaan worden als auteurs die alleen maar als doel hebben om 'door middel van Stalin het idee van het socialisme zelf in diskrediet te brengen'.

Dit zijn cliché-beelden uit de Sovjet-geschiedschrijving van vóór de glasnost. Ik maak me sterk dat Volkogonov de toonaangevende Westerse literatuur alleen maar van 'horen zeggen' kent. Na de eenmalige vermelding treedt hij nergens in

discussie met andere interpretaties terwijl er toch discussiepunten genoeg zijn: de invloed van Stalin's jeugd (de dronken vader!), de kwestie van Stalin's mogelijke samenwerking met de tsaristische geheime politie (OGPOE), Stalin's rol in 1917, de 'historische noodzaak' van de collectivisatie, de motieven achter de grote terreur, de rechtvaardiging van het vriendschapsverdrag met Nazi-Duitsland enzovoort.

De lezer zou kunnen tegenwerpen dat het ook wel aanmatigend is om van een Sovjet-auteur te verlangen dat hij de Westerse historiografie kent. Kennen de Westerse historici soms de Sovjet-historiografie?

Deze tegenwerping snijdt slechts ten dele hout. Men kan op goede gronden beweren dat het waarheidsgehalte van de Westerse geschiedbeoefening op een hoger plan ligt dan in de Sovjet-Unie waar met name de geschiedwetenschap toch wel heel dienstbaar is geweest aan de heersende partijlijn. Menig Sovjet-wetenschapper staat tegenwoordig voorop om dit zelf te erkennen. In zeker opzicht is Volkogonov's boek zelf zo'n poging om zich aan aan dit ideologische keurslijf te onttrekken. Maar laat ik deze discussie laten rusten. De vertaling is er tenslotte voor de Nederlandse lezer en aan de orde is alleen de vraag of dié er wijzer van wordt.

Ik herinner mij dat Dittrich al in 1976 in *Spiegel Historiael* een samenvatting gaf van de bestaande Stalin-literatuur waarin hij het Stalin-onderzoek factisch rond noemde.** Ik heb dat artikel nog eens herlezen en geconstateerd dat de veelheid van nieuwe bronnen die Volkogonov heeft verzameld in feite slechts bevestigt wat toen al in het Westen bekend was. Misschien moet ik zeggen wat toen ook al in de Sovjet-Unie bekend kon zijn want een paar jaar tevoren had de dissidente historicus Roj Medvedev zijn *Laat de geschiedenis oordelen* geschreven.(***) Dat boek werd weliswaar alleen in het Westen (o.a. in een Nederlandse vertaling) gepubliceerd maar ik kan me haast niet voorstellen dat Volkogonov daar niet van gehoord heeft. Niettemin is het opmerkelijk dat hij er nergens, al was het maar in een voetnoot (ik heb daar ook de onverkorte Russische uitgave op nagekeken), aan refereert laat staan er mee in discussie treedt.

Dat is nog opmerkelijker omdat beide boeken veel punten van overeenstemming hebben. Medvedev had weliswaar geen toegang tot allerlei archieven maar was toch langs de achterdeur een groot aantal

nieuwe documenten op het spoor gekomen. En net als bij Volkogonov vindt men bij hem veel 'oral history'. Ook hun trouw aan het leninisme hebben beiden gemeen en daardoor ook de kern van hun Stalin-beeld: Stalin als de afwijking van het rechte pad.

Verkorte editie en vertaling

Veel van wat ik hiervoor heb geschreven moet met enig voorbehoud worden gelezen. Ik heb de originele Russische uitgave pas laat in handen gekregen en alleen wat steekproeven ter vergelijking kunnen nemen. Van de nood een deugd makend heb ik geprobeerd de mij aangeboden verkorte versie op haar eigen merites te beoordelen. Daardoor weet ik niet steeds zeker of mijn kritiek zich moet richten tot de auteur of tot de vertalers c.q. Erik van Ree die voor de inkortingen verantwoordelijk is.

Laat ik voorop stellen dat ik het idee van een verkorte uitgave op zich heel plausibel vind. Ook dan blijft het nog een dik boek van meer dan 500 pagina's. De onverkorte versie meet ruim het dubbele en zou, denk ik, veel potentiële lezers hebben afgeschrokken. Daarbij komt dat Volkogonov nogal eens in herhalingen vervalt. Ook na een paar honderd bladzijden had ik al vaak het gevoel dat ik nu wel wist wat hij te melden had en ik weet niet of ik het uit eigen vrije wil tot bladzijde 1051 zou hebben volgehouden.

Dat neemt mijn bezwaar niet weg dat Van Ree zijn weglatingen te summier heeft verantwoord. Van een aantal paragrafen wordt alleen de titel vermeld met een zeer korte aanduiding van het daarin behandelde onderwerp. Daaruit zou je kunnen afleiden dat hij vooral biografische schetsen van Stalin's antagonisten en/of medewerkers (Trotski, Boecharin, Molotov, Beria e.a.) heeft geschrapt. Steekproeven wezen uit dat ook in de tekst van wel opgenomen paragrafen vele alinea's zijn weggelaten. Het was toch een kleine moeite geweest om met puntjes of haakjes aan te geven waar de coupures zijn aangebracht. De lezer heeft er dan ook wat meer begrip voor als bepaalde passages nogal vreemd op elkaar aansluiten. Ook hadden van mij in een voorwoord best enkele zinnen over de selectiecriteria mogen staan.

Aan de oorspronkelijke uitgave is een personenregister en een 'bibliografia' (wat wij een notenapparaat zouden noemen) toegevoegd. Het laatste is in de verkorte vertaling weggelaten. Dat is te billijken

omdat het overgrote deel ervan bestaat uit Russische titels. Toch was ook hier een korte verantwoording wel op haar plaats geweest juist omdat de methode van Volkogonov nogal eens vraagtekens oproept over wat precies op bronnen berust dan wel het resultaat is van zijn verbeelding.

Aan de Nederlandse editie hebben vijf vertalers gewerkt die ik alleen als collector wil beoordelen. Kleinigheden zijn er natuurlijk altijd. Het Nederlands is soms wat houterig, een enkele keer gewoon niet correct: bedinging in plaats van voorwaarde (p.42; is soms de Duitse vertaling gebruikt?), een roofgierige vrede (p.48; wat moge dat zijn?), een autoritaire medewerker waar duidelijk gezaghebbend bedoeld wordt (p.53), mercantilistisch in plaats van commercieel (p. 89), dictatoristisch voor dictatoriaal (p.113), scheurmakers voor scheurmakers (p.114).

Storender vind ik de foutjes die duiden op onvoldoende kennis van de Stalin-periode. Enkele fouten in de datering zullen de historicus onmiddellijk door hun onmogelijkheid opvallen: een oproep van 14 juli (i.p.v. juni) 1941 aan Hitler om helderheid te krijgen over zijn eventuele aanvalsplannen die dan al drie weken tevoren tot uitvoering zijn gebracht; een periode van dertig jaar (i.p.v. dertien) tussen het 18e en 19e partijcongres. In het origineel zijn de juiste data gegeven. Over het algemeen hebben de vertalers echter een zeer leesbaar produkt afgeleverd en dat is geen geringe prestatie, zeker als men denkt aan de korte tijd waarin zij hun werk hebben moeten doen en aan de habbekrats waarmee dit gewoonlijk gehonoreerd wordt.

Voor de leraar

'De' leraar bestaat niet, zoals wij allen weten. Zeker met de toegenomen keuzemogelijkheden in de opleidingen maar ook gelet op uiteenlopende interesses zal de kennis van de Stalin-periode sterk uiteenlopen. Om toch enige ordening aan te brengen wil ik een ruw onderscheid maken tussen hen die de periode op, laat ik zeggen, handboek-niveau kennen en naar Volkogonov's boek zouden kunnen grijpen 'om eens wat meer van Stalin te weten te komen', en anderzijds de leraren die er al eens wat meer over gelezen hebben maar benieuwd zijn of zij hun beeld op grond van Volkogonov moeten bijstellen. Voor beide categorieën geldt natuurlijk de vraag of zij er hun onderwijs mee kunnen verrijken.

kleio

nummer 291
pagina's 36 en 37

Om met de laatste vraag te beginnen: ik heb al duidelijk gemaakt dat de waarde van het boek vooral ligt in de rijke schat aan bronnenmateriaal. Veel hiervan is zonder meer voor leerlingen begrijpelijk en dus bruikbaar voor de leraar, hetzij om bronnenopdrachten te geven, hetzij als illustratie van zijn verhaal.

De leraren van de eerste categorie zullen er rekening mee moeten houden dat het boek, ondanks de grote omvang, veel leemtes vertoont. Dat is de auteur niet kwalijk te nemen want die heeft zich nu eenmaal een beperkt doel gesteld: een, wat hij noemt, 'filosofisch portret' van Stalin te schetsen. Daarin is hij zonder meer geslaagd want het portret is 'uit het leven gegrepen'. Maar de leraar die op zoek is naar informatie wil wellicht meer. Hij ziet misschien liever een film dan een portret. Een portret is statisch, laat geen ontwikkeling zien. En inderdaad, het ontwikkelingsaspect komt in Volkogonov's boek slecht uit de verf. Herhaaldelijk adstrueert hij een bepaalde karaktertrek van Stalin met gegevens uit geheel verschillende perioden. In zijn opzet is dit te billijken maar de chronologie komt daardoor wel in de verdrukking.

In deze opzet moet ook het ontbreken van bepaalde episodes uit het geschiedverhaal begrepen worden. Slechts af en toe, en dan nog zijdelings, wordt iets verteld over de Stalin van voor 1917; te weinig voor wie meer wil weten over Stalin's jeugd en zijn ontwikkeling van seminarist tot beroepsrevolutionair.

Een samenhangend relaas van Stalin's buitenlandse politiek zal men ook vergeefs zoeken. Natuurlijk komt het vriendschapsverdrag met Nazi-Duitsland aan de orde en daarna het uitbreken en verdere verloop van de Grote Vaderlandse Oorlog maar het gaat daarbij weer primair om Stalin's houding. De gebeurtenissen dienen om een bepaalde karaktertrek te illustreren. Uit de verfdoois van historische feiten kiest de auteur de kleuren die zo'n karaktertrek duidelijk laten uitkomen. Andere kleuren laat hij ongebruikt. Wie bij voorbeeld meer wil weten van de Komintern-strategie, de opkomst van de Volksfront-politiek of van Stalin als onderhandelaar aan de internationale conferentietafel wordt door Volkogonov niet bediend.

Het is die wisselwerking tussen hoofdpersoon en de tijdsomstandigheden die men als geschiedenisleraar het meest zal missen. Je zou het van iemand die opgegroeid is met de historische wetmatigheden van het marxisme-leninisme niet verwachten maar Volkogonov's portret getuigt van

een sterk personalistische geschiedenisopvatting. Natuurlijk komt men en passant heel wat over de Sovjet-samenleving onder Stalin te weten maar het lijkt wel of die maatschappij alleen maar het speelveld is waarop de hoofdrolspeler als enige 'actor' zijn zetten uitvoert.

Kortom: als men de beperkte doelstelling van de auteur voor lief neemt zal men veel lezenswaardigs aantreffen en bij vlaggen wellicht hevig geboeid worden. Wie op zoek is naar een completere beschrijving van de persoon Stalin in wisselwerking met zijn tijd kan beter een van de al langer bekende Stalin-biografieën ter hand nemen. De beste is naar mijn mening nog steeds die van Adam B. Ulam uit 1973 *Stalin: The man and his Era*. De twee elementen uit de ondertitel worden daarin tot een harmonieuze eenheid gesmeed. Het is ook een dik boek maar niet zoveel dikker dan Volkogonov.

De leraar die benieuwd is naar een mogelijke nieuwe Stalin-interpretatie heeft het antwoord in het voorafgaande al gekregen. Ook hij zal geboeid raken door de vele nieuwe gegevens die Volkogonov heeft verzameld maar uiteindelijk tot de conclusie komen dat het meer is van hetzelfde. Aan het beeld van de pathologische, volstrekt egocentrische tiran dat ons al bekend was wordt weinig toegevoegd. Hoogstens kan men de term 'cesarisme' waarmee Volkogonov Stalin's politieke systeem etiketteert als een nieuwe bijdrage aan de terminologie beschouwen maar of men daar zo veel wijzer van wordt is voor mij de vraag.

Er is echter een andere dimensie. Zoals we weten zegt ieder boek minstens evenveel over de schrijver als over het beschrevene. Men kan Volkogonov ook lezen als exponent van de 'Bewaltigung der Vergangenheit' die sinds de glasnost in de Sovjet-Unie (hoe lang zullen we die aanduiding overigens nog kunnen gebruiken?) is losgeslagen. Daarvan is, denk ik, ook de geïnteresseerde leraar weinig bekend al was het alleen door de taalbarrière. Wat in Nederlandse vertaling toegankelijk is was tot nu toe voornamelijk het werk van dissidenten of renegaten. Door de lectuur van Volkogonov's boek zullen velen voor het eerst kennis maken met het historische beeld van iemand die, blijkens zijn carrière, steeds deel heeft uitgemaakt van de Sovjet-establishment. Achteraf realiseer ik me dat deze dimensie er minstens evenzeer als het fenomeen Stalin de oorzaak van is geweest dat ik het boek zo geboeid heb gelezen.

(*) *Ik ben deze bespreking niet blanco begonnen. Toen ik het boek ontving had ik al andere recensies gelezen (Rolf Binner in NRC Handelsblad van 30 juni 1990; Hendrik Roodbeen in Rusland Monitor 2e jrg., nr.4 okt./nov. 1990). Ik heb geprobeerd onafhankelijk daarvan mijn eigen oordeel te vormen. Achteraf bleek dat op veel punten overeen te stemmen. Wel heb ik achteraf gebruik gemaakt van Binner's biografische gegevens over Volkogonov.*

(**) *Z. R. Dittrich, Problemen rond de Stalin-biografie; gesplitst over 4 afleveringen verschenen in de eerste vier nummers van Spiegel Historiael 1976. Nog steeds de moeite waard voor wie snel een overzicht wil hebben.*

(***) *Roj A. Medvedev, Laat de geschiedenis oordelen: Ontstaan en gevolgen van het Stalinisme (Amsterdam-Brussel 1973). Van de Engelse vertaling uit 1971 verscheen zeer recent een bijgewerkte uitgave: Let history judge. The origins and consequences of Stalinism. Revised and expanded edition (Oxford University Press 1989). Voor vergelijking met de eerste uitgave verwijs ik naar de bespreking door Otto van de Haar in Rusland Monitor 2e jrg., nr. 3 (aug./sept. 1990). Dat blad kunt u als geïnteresseerde eigenlijk niet missen, zoals u ziet.*

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van Kleio besproken.

Clio's stiefkind is de titel van een bundel artikelen van de wetenschapshistoricus E.J. Dijksterhuis, die in 1952 de P.C. Hooftprijs ontving voor zijn belangrijkste boek *De mechanisering van ons wereldbeeld*. K. van Berkel heeft een keuze gemaakt uit het werk van Dijksterhuis en leidt de artikelen in. Tevens verzorgde hij een bibliografisch apparaat. Doel van de bundel is zowel aandacht te vragen voor de wetenschapper Dijksterhuis (1892-1965) als voor de wetenschapsgeschiedenis in het algemeen. De titel verwijst namelijk naar de opvatting van Dijksterhuis dat de wetenschapsgeschiedenis tot nu toe slechts een stiefkind is geweest van de geschiedschrijving. Het boek telt 324 bladzijden, is bij Bert Bakker uitgegeven en kost f45,-.

Hoe staat het in Nederland met het onderwijs, de gezondheidszorg, de cultuur, de economie, het milieu, de inkomens?

Op al deze vragen (en meer) geeft *De staat van Nederland* een antwoord. Een groot team deskundigen van het Geografisch Instituut van de RU Utrecht en van het Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen in Nijmegen (ITS) heeft meegewerkt aan het bijeenbrengen van de gegevens. Dat de lezer hierin niet verzuipt is zeker te danken aan de redactie van Wilfried Uitterhoeve c.s., die het geheel tot een leesbaar boekwerk hebben gemaakt. Het boek is zeer verzorgd uitgegeven

door SUN in Nijmegen, telt 256 pagina's, heeft een register en kost f29,90.

Zal er ooit rust ontstaan rond Duitsland en de Duitsers? Met deze woorden begint *Duitsland, kracht en zwakte van een volk* geschreven door de journalist Rob Meines.

Meines is zes jaar correspondent geweest voor NRC Handelsblad en het NOS-journaal. Hij tracht een beeld te schetsen van de Duitsers: hun verlangens en angsten, hun omgangsvormen en bezigheden, om daarmee de bestaande vooroordelen van de Nederlanders te minimaliseren en inzicht te geven in de achtergronden van het verenigd Duitsland. In zijn 'Woord vooraf' stelt hij terecht dat "de Duitser" niet bestaat. Het boek is uitgegeven door Balans, heeft 193 pagina's en kost f25,-.

Peter Michielsen, eveneens redacteur van NRC Handelsblad, beschrijft in *Verworpen en ontwaakt* de ingrijpende veranderingen in Oost-Europa. De ontwikkelingen in Hongarije, Polen, de DDR, Tsjechoslowakije, Bulgarije, Roemenië, Albanië en Joegoslavië passeren de revue. Het boek heeft een register, verscheen ook bij Balans, heeft 193 pagina's en kost f29,50.

De geschiedenis van een droom. Amerika onder Martin Luther King en de Kennedy's is de titel van het monumentale werk van Taylor Branch, een epos van de Amerikaanse negers in hun geweldloze strijd om gelijke rechten gedurende de jaren 1954 tot 1963. Het boek verscheen in 1988 in de Verenigde Staten. Deze 'pil' van ruim 900 bladzijden wordt ingeleid door A. Lammers. Het eerste hoofdstuk van de Amerikaanse versie, over de voorgeschiedenis van de strijd om de burgerrechten, vat hij hierin samen. Het boek laat zich lezen als een roman. Het is uitgegeven door Balans, prijs f69,50.

Bij Van Gorcum is in samenwerking met Instituut Clingendael een bundel artikelen verschenen over de kernproblemen van de internationale betrekkingen. *Vragen naar de onbekende weg* is opgedragen aan H.J. Neuman bij zijn afscheid als directeur van Clingendael. De bundel bevat twaalf beschouwingen, uiteenlopend van 'hoe de rooms-katholieke kerk denkt over de beperkte kernoorlog' tot 'heeft de minister van Buitenlandse Zaken een achterban?'. Dit degelijk uitgegeven boek heeft ruim 225 pagina's en kost f45,-.

kleio

nummer 2/91
pagina's 38 en 39

Dichters, denkers en rebellen. De Russische cultuur tussen traditie en revolutie van Peter Krug behandelt een groot aantal wetenschappers, schrijvers en andere prominenten, die van invloed zijn geweest of nog zijn op de Russische cultuurgeschiedenis. De centrale vraag betreft het verschil tussen de Russische samenleving en de westerse. De schrijver tracht zo een achtergrond te leveren voor de communistische omwenteling. Het boek is spaarzaam geïllustreerd, bevat een personenregister en telt 320 pagina's. Kok in Kampen gaf het uit, prijs f45,-.

Mark de Bie is toneelschrijver en scenarist. Hij droomde van een koningsreeks naar BBC-model en deed onderzoek naar Leopold I. Bij uitgeverij Lannoo verscheen op basis van deze naspeuringen *De Coburger. Leopold I, een monoloog als zelfportret*. Op welk onderzoek het boek nu precies gebaseerd is, blijft de lezer onduidelijk, maar de mens Leopold van Saksen-Coburg-Saalfeld wordt zeer zichtbaar: zestig van de 160 pagina's zijn foto's. Prijs f49,50.

Ter gelegenheid van het afscheid van de geschiedfilosoof E. Vermeulen verscheen bij Van Gorcum *Theorie van historische kennis. Historia Vitae Magistra?*. Oude en nieuwe opstellen over onder meer Huizinga en Romein en notities over het veelgeprezen werk van Tollebeek, over het denken van Fruin en over de verhouding tussen historische kennis en levens- en/of maatschappijbeschouwing, zorgen voor actuele beschouwingen. Het boek telt 222 bladzijden en kost f35,-.

En tenslotte: bij Fibula zijn vier aardige boekjes verschenen voor de schoolbibliotheek. *De Vikingen, heersers der zee* van Yves Cohat, *Op zoek naar het vergeten Egypte* van Jean Vercoutter, *De Indianen van Noord-Amerika* van Philippe Jaquin en *Naar de bron van de Amazone* van Alain Gheerbrant. Alle deeltjes zijn bijzonder fraai en smaakmakend geïllustreerd en voorzien van een register en chronologie.

Jan de Ruiter

ONS INDIE

F.H.P. Trip, Brieven uit Indië 1946-1949 (De Bataafsche Leeuw, Amsterdam 1990) 70 blz., prijs f29,50 of BF 580.

Vijfentwintig jaar was Boy Trip, de latere PPR-politicus, toen hij als voorlichtings-officier in Indië arriveerde en 28 jaar, toen hij daarvandaan weer in Nederland terugkeerde.

Over deze bewogen periode van drie jaar heeft de auteur net voor zijn dood (januari 1990) een boekje uitgebracht. Die publicatie kan het best gekenschetst worden als een collage van zeer divers materiaal uit die periode: bijna voor de helft stukken uit brieven aan zijn vrouw in Nederland en voor het grootste deel fragmenten uit artikelen, persberichten en voordrachten die hij in functie produceerde. Al die contemporaine mededelingen worden gepresenteerd door middel van een - als zodanig duidelijk onderscheiden - nadien geschreven verbindende tekst.

Opvallender dan de diversiteit van de bronfragmenten is de zeer ongelijke spreiding over de periode als geheel: over de tijd vanaf zijn vertrek naar de Oost (31 oktober 1946) tot en met de eerste 'politieke actie' (juli 1947) gaat ruim driekwart van het boek; aan de volgende 2 jaar worden nog welgeteld tien pagina's besteed. Daarin komen echter nauwelijks meer briefgedeelten voor, omdat Trips echtgenote inmiddels naar Indië was overgekomen.

Wat de jonge Trip over die eerste fase te melden heeft, is niet echt nieuw maar wel de moeite waard. Zijn bronnen laten goed zien hoe slecht hij op zijn voorlichtingswerk was voorbereid, met welke argumenten hij en zijn collega's het overheidsbeleid aan de manschappen verklaarden, hoe wisselend de stemming was onder de diverse groepen Nederlanders in Indië en hoe onzeker hun taxatie (ook bij Trip zelf) van de gezindheid van de inheemse bevolking.

Bovendien kwam Trip in die vroege fase tot zijn eigen verbazing al snel in contact met beleidsmakers als Idenburg en Van Mook en met hoge militairen. Ook over de sfeer en stemming in die hoge kringen krijgt de lezer aardige illustraties voorgeschiedeld.

Al met al geeft dit boek, ondanks zijn forse beperktheden, een bondige weerspiegeling in bronfragmenten van de grote psychische ontwikkeling die de Nederlanders in Indië doormaakten. Twee citaten mogen dat illustreren. Bij zijn aankomst

(november 1946) schreef Trip: *'Wij zagen Indië - een splinterige ervan - voor het eerst en wij zijn eenstemmig van oordeel: dit was liefde op het eerste gezicht'*. Precies drie jaar later bij zijn vertrek: *'Een KNIL-band speelde de Wilhelmus, sirenes loeiden en we voeren. Het deed me echt niet veel'*.

H.J.C. Termeer

IN EN ROND WO II

Henk Termeer schreef de hierna volgende besprekingen.

Johan Brand de Boer, Willem Jonkman, Militair Gezag in Groningen. Stad en provincie na de bevrijding, april-oktober 1945. Groninger Historische Reeks 6 (Van Gorcum, Assen/Maastricht 1990) 323 blz., geïllustreerd, prijs f49,50.

Na het einde van oorlog en bezetting begon een nieuwe periode: die van de Wederopbouw. De meeste historische studies bepalen zich tot één van beide fasen uit onze nationale geschiedenis. Ze bestempelen de maanden september 1944 (voor het zuiden), c.q. mei 1945 tot en met december 1945 of zelfs mei 1946 als een chaotische overgangperiode. Al naargelang het hoofdoject van onderzoek is er dan sprake van een nasleep van de bezettingsjaren (bijvoorbeeld bij De Jong) of van voorgeschiedenis van de wederopbouw.

In beide gevallen blijft die overgangstijd onderbelicht; men beperkt zich liever tot de tastbare instituten en resultaten die uiteindelijk uit die verwarrende chaos te voorschijn kwamen.

Over het functioneren van het meest kenmerkende overheidsorgaan uit deze kritieke overgangsfase, het Militair Gezag (MG), bestond tot dusverre geen afzonderlijke wetenschappelijke historische studie. Alleen al in dat licht moet deze publicatie met vreugde worden begroet. De eigentijdse beoordeling van het MG was namelijk bepaald ongunstig: 'Circus Kruls', 'Malle Gevallen' en 'Militair Gezigzag' waren gangbare kwalificaties van de tijdgenoot voor dit blijkbaar weinig populaire instituut van in uniform gestoken crisismanagers met grote volmachten. Pas De Jong kwam met name in deel 10 van zijn grote werk tot een positiever oordeel. Deze eerste deelstudie over het MG in de provincie Groningen is weliswaar veelomvattend, maar laat anderzijds nogal wat

belangrijke literatuur en bronnen buiten beschouwing. Of men daarom bijna alleen maar lovend is over het in Groningen gevoerde MG-beleid, valt moeilijk te beoordelen. Vast staat wel dat het MG in Groningen geen onafzienbare problemen aantrof zoals eerder in het bevrijde zuiden.

De auteurs beschrijven in hoofdlijnen het hele, brede spectrum van MG-activiteiten, zowel die aan de afwikkeling van de oorlog als die aan opbouwend werk. In vlotte stijl en zonder veel diepgang passeren zo de revue: het beleid en de maatregelen inzake de arrestatie en detentie van politieke verdachten, de zuivering van diverse maatschappelijke groepen, de kanalisering van de illegaliteit, de repatriëring, de puin- en mijnopruijing, de bestuursvoorziening, het eerste herstel van de materiële infrastructuur, het op gang brengen van pers, volksgezondheid, onderwijs, het treffen van sociale regelingen. Daarbij komt ook de verhouding tot de geallieerden en tot de plaatselijke bevolking en de diverse groepen daarbinnen uitgebreid aan de orde.

De conclusie van de auteurs dat de pas herwonnen vrijheid voor de bevolking beperkt van omvang was, impliceert geen verwijt aan het adres van het machtige sturende en regelende MG. Het waren volgens hen vooral de zeer beperkte mogelijkheden tot materiële verbetering en tot hervormingen op andere terreinen die de optimistische toekomstverwachtingen van de bevolking afstopten en deden omslaan in ontevredenheid en desillusie.

Ondanks zijn vele goede werk trok het MG (precies volgens de bedoeling) die onvrede als een spons naar zich toe. Aldus stelde het de na verloop van tijd weer aantredende oude en nieuwe burgerbestuurders in staat om met een schone lei en metterdaad aan de wederopbouw te gaan werken.

Louis J. Micheels, Dokter 117641. Herinneringen aan de Holocaust. Vertaald door Ad.J. Koekkoek (Ambo, Baarn 1990), 203 blz.

Deze herinneringen van een joodse Nederlander aan de Holocaust onderscheiden zich in drie opzichten van andere. Micheels schreef zijn relaas pas in een heel laat stadium op (ruim 45 jaar later); hij was destijds zelf (bijna afgestudeerd) arts en na de oorlog werd hij psycho-analyticus en hoogleraar psychiatrie in de Verenigde Staten. Die combinatie van eigen kampervaringen en specifieke psy-

chiatrische deskundigheid maakt zijn verhaal weliswaar uniek, maar anderzijds rijzen er vanuit historisch-technisch oogpunt juist daardoor ook problemen.

De weergave van zijn concrete wederwaardigheden in 26 korte hoofdstukjes is zonder meer boeiend. Ten eerste omdat eruit duidelijk wordt hoe ongelofelijk vaak hij nog juist door de mazen van het nazi-vernietigingssysteem glipte. Vervolgens omdat hij er bovendien in slaagde om met zijn toenmalige verloofde Nora, die ook concentratiekamp-gevangene was, in verbinding te blijven. Die beide uitzonderlijke ontwikkelingen hadden veel te maken met zijn medische achtergrond. Toch wrekt zich de grote tijdsafstand tot de gebeurtenissen. Dat is te merken aan de vaak zakelijke vlakheid waarmee Micheels heel aangrijpende zaken beschrijft en de talrijke bespiegelingen waarmee hij die beschrijvingen afwisselt. Zijn getuigenis is dus allerm minst onbevangen en spontaan. Dramatisch is het echter wel, al was het alleen maar omdat Nora kort na de bevrijding hun relatie verbrak.

In het wat langere laatste hoofdstuk 27 (17 pagina's) volgt Micheels' analyse. Hij probeert te verklaren waarom hij zolang een *Geheimnisträger* bleef, hoe hij er in kon slagen de hel van de concentratiekampen te overleven, wat het betekent een 'overlevende' te zijn, waarom het misliep tussen hem en Nora na hun bevrijding en waarom die scheiding bevorderlijk was voor zijn genezingsproces.

Ik vond dat analytische gedeelte het minst interessante stuk en hield ook aan het boek als geheel een onbevredigd gevoel over. De reden daarvoor zoek ik in de tweeslachtigheid van het boek. De vermening van herinneringen, bespiegelingen én analyse daarvan door de betrokkene zelf hebben hier mijns inziens een voor de oorlogstijd zelf nogal indirect egodocument opgeleverd; maar als bron voor onze kennis van de naoorlogse verwerking van de holocaust is het ongetwijfeld waardevol.

Dirk Mulder, Ben Prinsen (red.), Uitgeven. De voorgeschiedenis van kamp Westerbork (Herinneringencentrum Kamp Westerbork, Hooghalen 1989), Historische Reeks I, 116 blz.

Deze bundel bevat acht bijdragen van afzonderlijke auteurs. Al die artikelen gaan over thema's die direct of minder direct verband houden met de vroegste, Nederlandse, fase (1939-1942) van het centrale vluchtelingenkamp Westerbork.

Voordeel voor lezers van Kleio

BESTELKAART

Ja, ik bestel (aankruisen wat u wenst)

- ☐ via boekhandel te
☐ rechtstreeks
- ☐ Keith Thomas, *Het verlangen naar de natuur* (90 5157 082 1)
Actienummer 202-061 van f 49,50 voor f **39,50**
- ☐ Carl Schorske, *Wenen in het fin de siècle* (90 5157 058 9)
Actienummer 202-062 van f 59,50 voor f **49,50**
- ☐ Georges Duby, *De Middeleeuwse liefde* (90 5157 077 5)
Actienummer 202-063 van f 39,50 voor f **32,50**
- ☐ Peter Burke, *Venetië en Amsterdam* (90 5157 087 2)
Actienummer 202-064 van f 29,90 voor f **24,90**
- ☐ I. Schöffers e.a., *De Lage Landen, 1500-1780* (90 5157 028 7)
Actienummer 202-065 van f 39,90 voor f **32,90**

Vermeld uw naam en adres aan de ommezijde. Zonder postzegel op de bus doen of inleveren bij uw boekhandel.

Deze speciale voordeelactie voor lezers van *Kleio* geldt van 9 maart tot en met 8 juni 1991.

Naam:

Straat:

Postcode:

Plaats:

postzegel
niet
nodig

Administratie VGN

Antwoordnummer 43213

2504 WB 'S-GRAVENHAGE

Deze bondige geannoteerde artikelen bieden alles bijeen genomen een goede indruk van de stand van het onderzoek in de literatuur die er met name de laatste jaren over de opvang van Duitse, meest joodse vluchtelingen in Nederland is verschenen. Zo vinden we artikelen over de lotgevalen van de Oostfriese joden net over de grens in de jaren tot 1940 (door Van der Veen), over de opvang van vluchtelingen in Nederland sinds de zestiende eeuw (Leenders), over het beleid van de Nederlandse regering en over de Nederlandse publieke opinie ten aanzien van Duitse vluchtelingen in de dertiger jaren (resp. Van Merriënboer en Hulst), over het ontstaan van het vluchtelingenkamp Westerbork (Berghuis) en over de vele kunstenaars onder de Duitse vluchtelingen (Velema). De bundel besluit met twee korte biografische bijdragen (van resp. Dek en Prinsen); deze maken de in de eerdere artikelen behandelde thema's in concrete levensverhalen aanschouwelijk.

Kortom, een aardige, informatieve bundel die door het veelal eenvoudig gehouden taalgebruik en ook al vanwege de onbekende foto's en prenten waarmee hij is geïllustreerd, ook in het onderwijs goed te gebruiken is.

Koen Aarts, Hans Pols, 'De Greb'. Herinneringen aan de slag om de Grebbeberg (Veen, Utrecht/Antwerpen 1990) 189 blz., prijs f24,90

Wat voelden en dachten de tienduizenden jongens die in Nederlands laatste officiële oorlog, meest als dienstplichtig militair, hun land moesten verdedigen in de Grebbelinie? Dat was het onderwerp van een televisie-documentaire die in 1990, een halve eeuw na de Duitse inval werd uitgezonden. In dit boek vindt men een uitvoeriger neerslag van de 24 interviews die Aarts en Pols met negentien van hen hielden.

Het gaat in dit boek niet over de mythen die er al meteen vanaf mei 1940 ontstonden om de pijnlijk snelle nederlaag beter te kunnen verwerken; daarmee wordt in twee andere in 1990 verschenen bundels afgerekend (zie H. Amersfoort, P.H. Kamphuis (ed.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* (Den Haag 1990) en J.P.B. Jonker e.a. (ed.), *Veertig jaar na de inval. Geschiedschrijving en Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1990)). Nee, ondanks de zeer traumatische afloop gaat het in 'De Greb' voornamelijk om de dagelijkse ervaringen die direct betrokkenen met name vanaf de mobilisatie in au-

gustus 1939 tot en met de capitulatie op 14 mei 1940 in de Koninklijke Landmacht opdeden.

Zo maakt men in het chronologisch opgebouwde verhaal (uitvoerige interview-citaten, voorzien van degelijke inleidingen en verbindende teksten) eerst kennis met de veelal heel bescheiden maatschappelijke achtergronden van de zegslieden. Men komt te weten dat de meesten heel ver afstonden van de politiek en de gebeurtenissen in Duitsland. Vervolgens komen aan de orde: hun uiteenlopende houding jegens de dienstplicht, het leger en de grote maatschappelijke tegenstellingen tussen gewone soldaten, onderofficieren en officieren.

In het hoofdstuk over de mobilisatiefase (37-66: oproep, inkwartiering, stellingen graven, ontspanning) ziet men hoe het militaire apparaat zich op de toenemende dreiging voorbereidde en wat dat voor de manschappen betekende. In de vijf volgende hoofdstukken worden de zeer ingrijpende gebeurtenissen en ervaringen van deze 'vijfdaagse oorlog' per dag uitvoerig gevolgd. Daaruit springen naar voren: het aanvankelijke optimisme over de eigen kansen, de verbijsterende schok van de eerste beschietingen, de complete ontredde onder de leidende officieren en de zeer uiteenlopende reacties op de capitulatie.

Al met al biedt deze met 26 foto's geïllustreerde 'oral history' vanuit het perspectief van 'Jan Soldaat' geen opwekkende, maar wel heel boeiende en leerzame kost. Jongeren van nu kunnen er namelijk in lezen dat ze even weinig van de realiteit van de oorlog weten als hun (bijna-)leef-tijdgenoten van 1940 en hoe schokkend het is om er dan ineens middenin te zitten.

Willy Lindwer, *Kamp van hoop en wanhoop. Getuigen van Westerbork, 1939-1945* (Uitgeverij Balans, Amsterdam 1990) 271 blz., prijs f35,-

Dit boek en de eraan ten grondslag liggende Tros-documentaire zijn in zekere zin te danken aan de navrant omstandigheid dat Westerbork door toedoen van de Duitse kampcommandant Gemmeker het meest gefotografeerde en gefilmde concentratiekamp van het Derde Rijk is geweest. De maker van beide, Willy Lindwer, heeft in dit boek 191 foto's, een geschiedenis van het kamp, een biogram van zijn fotograaf en filmer, de later evengoed gedeporteerde gevangene Breslauer en de getuigenissen van zeventien overlevenden samengebracht.

Het resultaat is een indringende en vrij

complete, inhoudelijke en visuele, documentaire over kamp Westerbork in zijn Nederlandse (Centraal Vluchtelingenkamp: 1939-1942) en in zijn Duitse periode (Polizeiliches Juden Durchgangslager: 1942-1945). De foto's en de getuigenissen (zeven van gevluchte Duitse joden, acht van Nederlandse joden, twee van een in het kamp wonend echtpaar) laten de overeenkomsten en verschillen tussen beide fasen goed uitkomen.

In woord en beeld wordt aandacht gegeven aan de diverse facetten van het kampleven en de beleving daarvan: de 93 wekelijkse transporten (in totaal 104.000 Nederlandse joden) naar het oosten, de rol van de andere Nederlanders (o.a. marechaussee), de tegenstellingen tussen de 'bevoorrechte' Duitse joden en de meestal snel op transport gestelde Nederlandse joden, het dagelijkse leven, de kampeiding en de vele activiteiten op religieus en cultureel terrein. Door de goed gekozen opzet van het boek slaagt Lindwer erin om deze bizarre maar voor Nederland belangrijke geschiedenis van kamp Westerbork voor een groot publiek duidelijk en invoelbaar te maken.

JODEN IN DE OORLOG

Mau Kopuit, *Dat heeft mijn oog gezien. Het leven in oorlogstijd in kranteberichten uit de algemene en joodse pers 1940-1945* (Kok, Kampen 1990) 129 blz., prijs f35,-

De bekende joodse publicist Kopuit heeft het zichzelf met de samenstelling van dit boek niet gemakkelijk gemaakt. Op weinig gebruikelijke wijze wil hij nogmaals de mythe ontzenuwen van het onbaatzuchtige Nederlandse volk, dat tijdens de bezetting de vervolgte joodse landgenoten op grote schaal de helpende hand zou hebben toegestoken. Kopuit is ervan uitgegaan dat goedgekozen beeldmateriaal zijn stelling, dat de Nederlandse joden aan hun lot zijn overgelaten, op indringender wijze zou illustreren dan een min of meer geleerd betoog. Kopuits tekst neemt dan ook amper tien procent van het boek in beslag.

In een beknopte inleiding geeft hij een overzicht van de jodenvervolgung in Nederland. De belangrijkste verklaring voor het, in internationaal perspectief gezien, uitzonderlijk hoge percentage vermoorde Nederlandse joden zoekt Kopuit in het feit dat aanpassing aan de nieuwe omstandigheden het best strookte met het eigenbelang van de Nederlandse bevolking. Zelfs de regering in ballingschap en

aanvankelijk de illegaliteit, hadden geen oog voor de problemen van de joden. De directe hulp die door slechts een handvol mensen aan de joden werd verleend, stak schril af tegen de actieve medewerking die bijvoorbeeld een groot aantal politiemensen en ambtenaren verleenden aan de jodenvervolgung.

Het overgrote deel van het boek bestaat uit een chronologische reeks overdrukken van krantenpagina's die Kopuits stelling moeten adstrueren. Telkens plaatst hij een

pagina uit het *Algemeen Handelsblad* of uit de *Alkmaarsche Courant*, respectievelijk een landelijk en een regionaal dagblad 'dat niet beter of slechter was dan andere kranten', tegenover een pagina uit een nummer van *Het Joodsche Weekblad* dat ongeveer gelijktijdig verscheen. Terwijl in de kolommen van het weekblad van de Joodse Raad de ondergang van het Nederlandse jodendom zich al snel aftekent, 'bewijzen' de dagbladen dat het leven in niet-joods Nederland gewoon doorging. Het contrast zou moeten treffen met de kracht van een mokerslag.

Toch moet ik bekennen dat ik bij het lezen van dit boek op een gegeven moment wat wrevelig werd, niet door de enkele detailfout of door de soms boude beweringen van de auteur, maar omdat het 'beeldbe-toog' mij enigszins demagogisch voorkwam. Want wat bewijst Kopuit werkelijk door de voorpagina van *Het Joodsche Weekblad* te vergelijken met de sportpagina van het *Algemeen Handelsblad*, waarin verslag wordt gedaan van 'Een Elfstedentocht zonder weerga' (verboden voor joden) of met een advertentiepagina waarin Mina Bakgraag uitlegt hoe zij zonder boter, melk en eieren, maar mét gebruik van 'Roer-Om' een heerlijk luchtige cake bakt. Het bewijst slechts dat hij twee ongelijksoortige publikaties met elkaar vergelijkt.

Ik weet niet of het voor of tegen mij spreekt dat dit boek mij maar een enkele keer echt heeft kunnen roeren. Terwijl het *Algemeen Handelsblad* op 22 januari 1942 adverteerde voor de dolle klucht 'Kiki' met Johan Kaart, verschenen een dag later in *Het Joodsche Weekblad* aankondigingen van de reprise van de muzikale Nelson-show met Henriëtte Davids en Silvain Poons en van de Willy Rosenrevue 'Carnaval!!!' (toegang alleen voor joods publiek). Is niet het echt tragische dat ook de Nederlandse joden probeerden, moesten proberen tegen de verdrukking in het gewone leven zijn gang te laten gaan? Maar maak dat je leerlingen maar eens duidelijk.

Jan Ramakers

PROEFSCHRIFT

Leo Lucassen, *En men noemde hen zigeuners... De geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1750-1944)* (Stichting Beheer IISG/SDU Uitgeverij, Amsterdam/'s-Gravenhage 1990) 414 blz.

De geschiedenis van (al dan niet etnische)

minderheden neemt in de regel in het onderwijs geen prominente plaats in. Ongetwijfeld vallen in een les wel eens de termen Hugenoten en Marranen en de tragische moderne geschiedenis van de joden blijft natuurlijk ook niet onbesproken. Maar toch ... meestal blijft het daarbij. En dat is jammer. Want niet alleen levert de geschiedenis van minderheden een grote hoeveelheid stof voor boeiende, spannende verhalen vol kleurrijke details. Zij stelt ons ook in staat meer generaliserende conclusies te trekken over onze eigen multiculturele samenleving. Voor beide beweringen levert Lucassen in dit proefschrift over de geschiedenis van de zigeuners in Nederland het bewijs.

Het belangrijkste thema van deze studie is het proces van etikettering en stigmatisering van rondtrekkende groepen door de overheid in de periode 1750-1944. Welke ideeën leefden er bij verschillende autoriteiten over 'zigeuners'? Wie hebben zij in de loop van de tijd als zigeuners bestempeld? Aan welke voorwaarden moesten groepen voldoen om voor het negatieve stigma 'zigeuner' in aanmerking te komen? Welke gevolgen hadden etikettering en stigmatisering voor het toelatings- en uitzettingsbeleid?

Een van Lucassens belangrijkste conclusies luidt dat het beeld van 'de zigeuner' voor een groot deel door de overheid werd geconstrueerd. Het werd niet door de werkelijkheid gecorrigeerd omdat beleidsmakers zelden met zigeuners zelf in aanraking kwamen. Door het repressieve overheidsoptreden werden de negatieve opvattingen over zigeuners 'als vanzelf' gelegitimeerd. Daarnaast biedt dit boek informatie over herkomst, uiterlijk, levenswijze, beroepsuitoefening en samenstelling van een viertal groepen rondtrekkende ketellappers, beren- en beestenleiders en paardenhandelaren, die als zigeuners werden gestigmatiseerd.

Met name deze informatie in de wat anekdotische sfeer zal leerlingen wel aanspreken, temeer omdat het boek goed geschreven is. Maar omdat aan deze studie ook een pittige theoretische exercitie ten grondslag ligt, valt te vrezen dat leerlingen er toch wat moeilijk mee uit de voeten zullen kunnen. Ik kan het boek echter aan iedere docent van harte aanbevelen. In combinatie met wat 'eenvoudiger' literatuur (ik denk bijvoorbeeld aan de uitga-
ve Vreemd gespuis uit 1987) moet het voldoende inspiratie leveren voor een paar boeiende en uiterst zinvolle lessen over de geschiedenis van minderheden in Nederland.

Jan Ramakers

kleio

nummer 2/91
pagina's 42 en 43

Leidraad Europese Integratie

Een leidraad voor de leerkracht bij het examenonderwerp geschiedenis
Europese Integratie 1945-1990

Verschijningsdatum 9 mei 1991; bij voorintekening ontvangt u dit boek half mei 1991

De Leidraad bestaat uit twee delen:

1. Achtergrondartikelen

Een serie achtergrondartikelen die ingaan op de onderdelen van de stofomschrijving, geschreven door specialisten op de diverse terreinen.

2. Onderwijskundig gedeelte

- het belangrijkste bronnenmateriaal
- cartoons en krantekoppen
- schema's, tijdbalken, en samenvattingen
- korte biografieën van alle genoemde personen
- verklarende begrippenlijst

Redactie: de werkgroep die de stofomschrijving heeft samengesteld

Prijs: bij voorintekening voor VGN-leden f 27,50
exclusief verzendkosten

Verder gelden de volgende prijzen:

bij voorintekening, geen VGN-lid f 30,00
na verschijnen f 35,00
voor VGN-leden f 32,50

Alle prijzen exclusief verzendkosten

Een uitgave van: **Europees Platform voor het Nederlandse onderwijs**, in samenwerking met de VGN en de Hogeschool Gelderland.

Bestellen door onderstaande bon in te vullen of de gegevens over te nemen op een briefkaart of brief en op te sturen naar Uitvoerend Bureau Europees platform voor het Nederlandse onderwijs p/a:

Cevno
Nassauplein 8
1815 GM Alkmaar
of telefonisch (072-118502)

Naam:

Straat:

Postcode+woonplaats:

bestelt.....ex. van de Leidraad voor ☐ f 30,00 ☐ f 27,50 (VGN-lid)

U betaalt na aflevering met een acceptgiro.

KLEIO KRANT

Inleverdata van kopij voor de Kleio-krant

Voor het Kleionummer van:

april	12 maart
mei	16 april
juni	14 mei
juli/augustus	18 juni
september	20 aug.
oktober	17 sept.
november	15 okt.
december	19 nov.

Voor eventuele spoedberichten na de inleverdatum en informatie over omvang, illustratie e.d. kunt u terecht bij de eindredacteur, Tineke Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

KLOV Opgeheven!

lijk voor leerlingen.

Bezoekerscentrum: in het gebouw van het APS, Buitenveldertselaan 106, Amsterdam.

Voor vragen e.d.: tel. 020-441815

IIAV

Het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging verzamelt, bewaart en documenteert het cultureel erfgoed van vrouwen in verleden en heden. Het IIAV heeft een internationale collectie verworven bestaande uit boeken, tijdschriften, documentatiemateriaal en archiefstukken. Hier kunt u terecht voor achtergrondmateriaal bij de les, dus niet voor kant- en klare lespakketten. Bezoekadres: Keizersgracht 10, Amsterdam
Telefoon: bibliotheek en archief 020-244268 / informatie en documentatie 020-242143

Enige tijd geleden is bij gebrek aan financiële ondersteuning door de overheid besloten tot opheffing van het KLOV, het contactadres van het landelijk overleg Vrouwengeschiedenis. Voor docenten is daarmee een centraal punt waar informatie te krijgen was over vrouwengeschiedenis vervallen. Voor onderwijsdoeleinden kunt u voortaan terecht bij de MateM, voor onderzoek en het verkrijgen van bronnenmateriaal bij het IIAV.

MateM

De Materialenbank Onderwijs-emancipatie is een landelijk informatie- en documentatiecentrum ten behoeve van emancipatie in het onderwijs. W.b. geschiedenis en staatsinrichting verzamelt zij voortaan het lesmateriaal en audiovisueel materiaal betreffende vrouwengeschiedenis. Docenten kunnen dat materiaal in het bezoekerscentrum raadplegen, niet lenen. Ook zijn er literatuurlijsten voor leerlingen per periode/thema; de boeken kunnen dan vervolgens in de Openbare Bibliotheken aangevraagd worden. De MateM is niet toeganke-

MateM
materialenbank
onderwijs emancipatie

Docenten die belangstelling hebben voor deze gastlessen kunnen contact opnemen met het secretariaat van de werkgroep.

Mw. C. Suverkropp,
Copernicusstraat 103,
2561 VS Den Haag.
Tel. 070-365 07 88.

Excursie LNO

Het Landelijk Netwerk Ontwikkelingseducatie organiseert een excursie voor docenten geschiedenis naar het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam. De Educatieve Dienst daar heeft veel te bieden. U komt zo op de hoogte van alle mogelijkheden voor een excursie.

Datum : 20 maart
Het bezoek duurt de hele dag en is gratis, inclusief lunch.
Voor inlichtingen en opgave:
Margret Koper,
TranScience, Toernooiveld 112,
6525 CE Nijmegen.
Tel. 080-52 88 88.

De jeugd is niet Oostindisch doof

Vereniging KJBB

Werkgroep Jeugdvoorlichting

De Vereniging 'Kinderen uit de Japanse Bezetting en de Bersiap 1941-1949' is op allerlei manieren actief voor en met mensen die de oorlog in Nederlands-Indië als kind hebben meegemaakt.

De Werkgroep Jeugdvoorlichting probeert de kennis van de Nederlandse jeugd op dit punt te vergroten. Leden van de werkgroep geven gastlessen op scholen voor VO en vertellen daarin over hun eigen leven als kind in en buiten de kampen. Discussie naar aanleiding hiervan over vervolging in het algemeen, discriminatie, geweld en de gevolgen wordt niet uit de weg gegaan.

Enquetes

In het decembernummer van Kleio zaten een bestuursenquête en een enquête van de Commissie COMIGO. Iedereen wordt dringend verzocht deze ingevuld naar de VGN op te sturen.

Er is al heel wat respons, maar we hadden er graag nog wat reacties bij!

Bestuur VGN en COMIGO

Stichting CARTA

Historische reizen

Drie studenten geschiedenis van de Hogeschool Gelderland organiseren reizen met het doel de vakantieganger in contact te brengen met de geschiedenis, de cultuur, de kunst en het landschap van andere landen. Dit alles in een ontspannen sfeer, vakantiesfeer...

De brochure van CARTA kunt u aanvragen via telefoonnummer 080 - 604342

Historisch Museum Marialust

Apeldoorn

De kunst van het beschutte bestaan
Vijf schilderessen aan het begin van deze eeuw

Van 2 maart t/m 28 april is een tentoonstelling te zien over leven en werk van vijf vrouwelijke kunstenaars: Thérèse Schwartz, Betzy Rezora Berg, Jacoba van Heemskerck, Ans van den Berg en Betsy Osieck.

Hoewel het werk van de kunstenaars sterk uiteenloopt, van minutieuze negentiende eeuwse portretten tot abstract expressionisme, was het sterk gebonden aan de heersende smaak en werd het als 'typisch vrouwelijk' ervaren. Twee van hen hoorden bij de Amsterdamse Joffers en maakten vele stilleven in pastel, zoals destijds van vrouwen werd verwacht. Alleen Jacoba van Heemskerck sloeg een andere weg in. Zij werd in Nederland dan ook helemaal niet gewaardeerd. Alle waren zij afkomstig uit hetzelfde milieu, dat van de goeie burgerij. Kunstzinnige vorming was onderdeel van hun opvoeding geweest en zij hoefden, met uitzondering van Thérèse Schwartz, niet met schilderen hun brood te verdienen.

Bij de tentoonstelling is een lesbrief gemaakt voor de hoogste klassen van Mavo, Havo en Vwo.

Het Koninklijk Penningkabinet Leiden

Naar Jeruzalem De dure reis van een middeleeuwse graaf

Een heel jaar lang, tot half januari 1992, is in Leiden een tentoonstelling te zien gewijd aan de pelgrimstocht die graaf Willem IV van Holland in 1343 maakte naar Jeruzalem en aan zijn reis daarna naar Pruisen om te vechten tegen de Litauers.

De graaf had een groot bedrag in goudgeld meegenomen bij vertrek uit Holland, maar al in Italië was de kas bijna leeg. Bij terugkeer uit Jeruzalem werd een groepje vooruitreizende leden van het gezelschap beroofd en gevangen genomen. Ze moesten vrij gekocht worden en het losgeld was hoog.

Lenend trok de graaf dus door Europa, woekerrentes betalend en voortdurend wisselend in andere valuta, met het ruimteprobleem wat daarbij hoort. De ene munt neemt nu eenmaal veel meer plaats in dan de andere.

Al met al een ideaal gegeven voor een tentoonstelling van een museum in munten en penningen dus.

In de tentoonstelling kan de bezoeker de graaf op zijn reis volgen en deelgenoot worden van de zorgen van een middeleeuws reiziger.

Koninklijk Penningkabinet
Rapenburg 28, Leiden.

Prijsvraag

'Het schoolboek als middel tot onderwijsvernieuwing in verleden en toekomst'

Ter gelegenheid van het eerste lustrum van de leerstoel voor de geschiedenis van het onderwijs, bekleed door prof.dr. N.L. Dodde, aan de RU Utrecht is een prijsvraag uitgeschreven voor studenten en pas afgestudeerden (na 1986) van het HBO en het WO. Behalve nieuwe teksten kunnen ook reeds verschenen werkstukken ingediend worden.

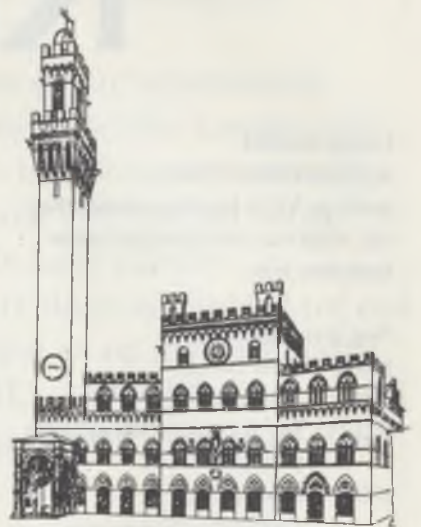
De inzendingstermijn sluit op 1 juli 1991, de uitslag wordt bekendgemaakt op 22 november op het lustrumsymposium over het thema 'de rol van de leraar in de school in verleden en toekomst'.

Er zijn geldprijzen te winnen van f2500,-, f1500,- en f1000,-. De teksten van de winnaars zullen worden opgenomen in een boek dat ter gelegenheid van de lustrumviering zal verschijnen.

Werkstukken met een maximale omvang van 30 pagina's kunnen gezonden worden aan de Vakgroep Onderwijskunde (dr. H.A.M. Franssen), Postbus 80140, 3508 TC Utrecht.

Nascholingsreis

In de herfst naar Florence en Siena

De Didaktiekcommissie van de VGN en de Vakgroep Geschiedenis van de Hogeschool Midden Nederland, Faculteit Educatieve Beroepen (voorheen SOL) organiseren een negendaagse reis naar Florence en Siena van 12 t/m 20 oktober 1991.

U bezoekt de vele bekende en minder bekende bezienswaardigheden van Florence (bijvoorbeeld de kort geleden heropende Brancacci-kapel met fresco's van Masaccio) en u maakt een dagtocht naar Siena en San Gimignano.

Toelichting geven de docenten H. Schrijnemakers en Y. Smit.

De reis wordt gemaakt per touringcar met verblijf in drie-sterrenhotels; de accommodatie omvat logies (op basis van een twee-persoonskamer met douche of bad), ontbijt en diner. Op de heen- en terugreis wordt overnacht in Zwitserland.

Prijs: f1290,- (niet-leden en introducedé's f1390,-)

Aantal deelnemers: maximaal 35
Inschrijving: maak f250,- over op Postbanknummer 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag onder vermelding van 'Florence reis'. De inschrijving sluit op 31 maart. Voorbereiding: in september zal een bijeenkomst van alle deelnemers worden georganiseerd.

Voor nadere inlichtingen kunt u opbellen naar H. Schrijnemakers, tel. 03432-2417, dinsdag t/m vrijdag tussen 19.00 en 21.00 uur.

KLEIO

Onder de titel
KLEIO-DIDACTICA
geeft de VGN leerlingenmateriaal
uit, waarvan overdrukken na te
bestellen zijn.

Nog leverbaar zijn:

- KD 6 Over Leven
- KD 8 Suriname
- KD 11 Het Algemeen Kiesrecht in
Prenten
- KD 15 Honderd jaar
Landbouwgeschiedenis
1880-1980
- KD 16 Rare mensen die Indianen,
maar wat te denken van die
Spanjaarden...?

Dit zijn leerlingenboekjes met stevige
kaft, geniet, ca. 40 blz.

Prijs:

1 ex. f5.50, 2 t/m 10 ex. f4.50 per

stuk, meer dan 10 stuks f3.50 per ex.;
alles inclusief verzendkosten.

Katern 'Reizen in de zestiende eeuw'
(hoofdstuk 3 van de uitverkochte KD
17 'Coornhert')
12 blz. met multiperforatie
Prijs f0.50, excl. verzendkosten.

De CSE Reader 1990/1991 'Vrouwen
in de Twintigste eeuw' samengesteld
door Maria Grever en Carla Wijers is
nog leverbaar! Prijs f29.50 inclusief
verzendkosten.

**U kunt bestellen door het goede
bedrag over te maken op postreke-
ning 128701 ten name van
Penningmeester VGN in Den Haag.
Vergeet niet het gewenste nummer
en de hoeveelheid op te geven.**

Bestel nu het

KLEIO-DIDACTICA-PAKKET

Voor f25,- ontvangt u thuis:

4 Kleio-didactica's zo mogelijk met
docentenhandleiding, 2 nummers van
KLEIO waarin een mini-didactica is
opgenomen en 2 themanummers over
didactische zaken.

Het betreft uitgaven van 1988 en eer-
der. De inhoud van de pakketten kan
wat verschillend zijn afhankelijk van
de voorraad didactisch interessante
nummers die nog aanwezig is.

Een koopje voor: jonge leraren, aan-
staande leraren die zich vast willen
verdiepen in lesmateriaal, de biblio-
theek van de sectie ...

**U kunt het pakket
bestellen door f25,-
over te maken op
Postbanknummer
128701 t.n.v.
Penningmeester
VGN in Den Haag.
Als u 'inspraak'
wenst in de samen-
stelling van het pak-
ket kunt u opbellen
naar Tineke
Bogaerts, tel. 03408-
83576.**

Zeg dit voort, het aanbod geldt zolang de voorraad strekt!

Het juiste leermiddel?

NICL-Overzichten 1991

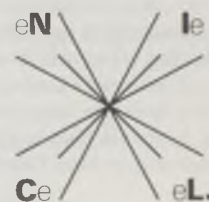
In de reeks NICL-Overzichten is
verschenen de nieuwste uitgave voor
o a de vakken

**Aardrijkskunde/Geschiedenis/
Maatschappijleer/Godsdienst en
Levensbeschouwelijke Vorming**
f 18,25

De NICL-Overzichten geven een
actueel en volledig overzicht van wat
er op de markt verkrijgbaar is aan leer-
middelen voor desbetreffende vak-
gebieden. U als docent in het

algemeen voortgezet onderwijs en/of
beroepsonderwijs bieden zij de moge-
lijkheid snel en gemakkelijk een eerste
selectie te maken uit het totale leer-
middelenaanbod.

Van ieder leerboek is de volgende
informatie opgenomen: samenstelling,
doelgroep, eerste jaar van uitgave,
laatste (herziene) druk, aantal
pagina's, prijs en ISBN.
Achterin de overzichten staat onder
meer een lijst met recente adressen en
telefoonnummers van uitgevers.

Het NICL:
inventariseert, registreert, structureert
en beschrijft het complete
leermiddelenaanbod voor het basis-,
voortgezet en beroepsonderwijs.
Het NICL is een afdeling van het
Instituut voor Leerplanontwikkeling,
SLO.

De uitgaven zijn los verkrijgbaar of
door middel van een abonnement. In
het laatste geval blijft u jaarlijks op de
hoogte van alle nieuw verschenen
titels.

Besteladres:

NICL, Nationaal InformatieCentrum
Leermiddelen
Postbus 2041
7500 CA Enschede
Tel.: 053 - 840246

KEITH THOMAS

Het verlangen naar de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren. 1500-1800. Geb., 431 blz. Normaal f 49,50. Kleio-prijs f 39,50. Voordeel: f 10,00.

Velen kennen de Britse historicus Keith Thomas van zijn magistrale studie *De ondergang van de magische wereld*. Zijn nieuwste boek, *Het verlangen naar de natuur*, is niet minder erudiet en indrukwekkend. In dit boek geeft Thomas een levendig beeld van de veranderingen die zich tussen 1500 en 1800 hebben voltrokken in onze houding ten opzichte van de fauna en flora om ons heen.

Het verlangen naar de natuur is slechts een van de vijf schitterende boeken die u als lezer van *Kleio* nu met een aantrekkelijke korting kunt kopen. Een uitstekende gelegenheid om kennis te maken met het werk van Georges Duby, Peter Burke en Carl Schorske – of met het eerste deel van het gezaghebbende overzichtswerk *De Lage Landen*.

Om van dit aanbod te profiteren dient u de kaart elders in dit blad (of een fotokopie van de bon op deze pagina) in te vullen en op te sturen naar:

Administratie VGN, Antwoordnummer 43213, 2504 WB

's-Gravenhage. De boeken worden u dan toegezonden. U kunt de bon ook inleveren bij uw boekhandel.

Voordeel voor lezers van Kleio

CARL SCHORSKE

Wenen in het fin de siècle. De crisis van het liberalisme en het ontstaan van de moderne kunst. Gebonden, 352 blz. Normaal f 59,50. Kleio-prijs f 49,50. Voordeel: f 10,00

GEORGES DUBY

De middeleeuwse liefde en andere essays. Gebonden, 261 blz. Normaal f 39,50. Kleio-prijs f 32,50. Voordeel: f 7,00

PETER BURKE

Venetië en Amsterdam. Een onderzoek naar elites in de zeventiende eeuw. Gebonden, 183 blz. Normaal f 29,90. Kleio-prijs f 24,90. Voordeel: f 5,00

BESTELBON

Ja, ik bestel (aankruisen wat u wenst)

- ☐ via boekhandel te
☐ rechtstreeks

- ☐ Keith Thomas, *Het verlangen naar de natuur* (90 5157 082 1)
 Actienummer 202-061 van f 49,50 voor f **39,50**
☐ Carl Schorske, *Wenen in het fin de siècle* (90 5157 058 9)
 Actienummer 202-062 van f 59,50 voor f **49,50**
☐ Georges Duby, *De Middeleeuwse liefde* (90 5157 077 5)
 Actienummer 202-063 van f 39,50 voor f **32,50**
☐ Peter Burke, *Venetië en Amsterdam* (90 5157 087 2)
 Actienummer 202-064 van f 29,90 voor f **24,90**
☐ I. Schöffer e.a., *De Lage Landen, 1500-1780* (90 5157 028 7)
 Actienummer 202-065 van f 39,90 voor f **32,90**

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Deze speciale voordeeltactie voor lezers van *Kleio* geldt van 9 maart tot en met 8 juni 1991.

DE LAGE LANDEN

I. Schöffer, H. van der Wee en J. A. Borne-wasser (red.), *De Lage Landen, 1500-1780*. Paperback, 480 blz. Normaal f 39,90. Kleio-prijs f 32,90. Voordeel: f 7,00

Uitgeversmaatschappij Agon bv, Falckstraat 47, 1017 VV Amsterdam. Telefoon: 020 - 205061.

De wereldgeschiedenis van deze eeuw in een doordachte methode

Overzichtelijk en aantrekkelijk. Zowel voor docenten als leerlingen. Dat is **Historisch Perspectief, wereldgeschiedenis van de 20e eeuw**. Een boeiende methode in twee boeken met een indeling waarover is nagedacht.

De lopende tekst op de rechterpagina's vertelt het geschiedenisverhaal vanuit christelijk perspectief. De linkerpagina's verlichtigen, verduidelijken en ondersteunen het verhaal met foto's, kranteberichten, cartoons en teksten.

Deze onderwijsmethode is al door veel scholen met enthousiasme in gebruik genomen. Omdat het een aantrekkelijk woord- en beeldverslag van deze eeuw is, blijkt het ook na schooltijd de moeite van het lezen en bekijken waard.

Historisch Perspectief is in de eerste plaats bestemd voor bovenbouw van havo en vwo. Beoordeel zelf, door met de bon een exemplaar aan te vragen.

Dr. M. van Rossem schreef in 'Kleio' (december 1989): "Deze boeken zijn een klasse beter dan de rest, kennelijk bestaat er in de hoogste klassen van het vwo wel ruimte voor serieus geschiedenisonderwijs. (...) Opvallend goed zijn de verdiepingsteksten die Knigge bijvoegt."

J. Knigge **Historisch Perspectief**
Wereldgeschiedenis van de 20e eeuw
Boek 1 (1900-1945), 280 pag. geïll.
geplastificeerd, 3e druk

52,50

Stuurt u mij een beoordelings-exemplaar van Historisch Perspectief. Mijn voorkeur gaat uit naar:

- ☐ Boek 1 (1900-1945)
☐ Boek 2 (1945-heden)

Naam school: _____

Contactpersoon: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Stuur de bon in een ongefrankeerde enveloppe naar:
Uitgeverij De Vuurbaak, Antwoordnummer 1015,
3770 VB Barneveld.

Boek 2

(1945-heden)

272 pag. geïll.

geplastificeerd, 2e druk

52,50

Verkrijgbaar bij de boekhandel

 Uitgeverij De Vuurbaak

Voor meer informatie: tel. 03420-10700